

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Eğitimi Bilim Dalı

Emrah KARAPOLAT

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ’NİN AHLÂK-I CELÂLÎ ADLI ESERİNDE
AHLAK EĞİTİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

AĞRI-2021

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Celâleddin Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî Adlı Eserinde Ahlak Eğitimi” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden iletişime açılabilir.

12/01/2021

Emrah KARAPOLAT

İÇİNDEKİLER

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	viii
ÖNSÖZ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	4
1.2. Araştırmanın Önemi.....	4
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	6
1. CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ’NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ .6	
1.1. Hayatı.....	6
1.2. Eserleri	8
1.2.1. Ahlâk-ı Celâlî Adlı Eseri	10
1.3. Şahsiyeti	13
İKİNCİ BÖLÜM.....	16
2. AHLÂK-I CELÂLÎ’DE AHLAK İLMİ VE AİLE AHLAKI EĞİTİMİ.....	16
2.1. AHLAKI GÜZELLEŞTİRME.....	16
2.1.1. Ahlakın Tanımı ve Mahiyeti.....	16
2.1.2. Ahlakın Değişmesinde Eğitimin Gücü	18
2.1.3. Dört Erdem	20
2.1.4.1. Hikmet.....	21
2.1.4.2. Cesaret.....	23
2.1.4.3. İffet	24

2.1.4.4.	Adalet	25
2.1.5.	Erdemleri Kazanma Düzeni.....	26
2.1.6.	Erdemleri ve Nefsin Sağlığını Koruma Yöntemi	27
2.2.	AİLE AHLAKI VE EĞİTİMİ.....	29
2.2.1.	Aile Nedir?.....	29
2.2.2.	Ev ve Aile İhtiyacının Sebebi	31
2.2.3.	Malın Durumuna Bakış.....	33
2.2.3.1.	Gelir İtibariyle	33
2.2.3.2.	Korunma İtibariyle	34
2.2.3.3.	Harcama İtibariyle	34
2.2.4.	Oturulan Evler Nasıl Olmalı?	35
2.2.5.	Aile Eğitimi.....	36
2.2.5.1.	Evliliğin Amacı	36
2.2.5.2.	Eş Seçimi	38
2.2.5.3.	Ev Reisiği	39
2.2.5.4.	Erkeğin Hanımına Karşı Gözetmesi Gereken Hususlar	40
2.2.5.5.	Kadının Kocasına Karşı Gözetmesi Gereken Hususlar.....	41
2.2.5.6.	Çocukların Anne Babalarına Karşı Vazifeleri.....	42
2.2.5.7.	Hizmetçilere Karşı Yaklaşım	44
2.2.5.8.	Ev İdaresi İlminin Gerekliliği.....	46
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		47
3.	AHLÂK-I CELÂLÎ'DE ÇOCUK EĞİTİMİ	47
3.2.	Çocukluk Dönemi	47
3.3.	Eğitimin Önemi	48
3.4.	Çocuk Eğitiminde Anne Babanın Rolü.....	50

3.5.	Çocuk Eğitiminde İlke ve Yöntemler	52
3.5.1.	Doğumdan Hemen Sonra Uygun Bir Dadı ve İsim Bulma	52
3.5.2.	Eğitime Erken Başlamalı	53
3.5.3.	Mükafat ve Cezada Denge	54
3.5.4.	Telkin Metodu	58
3.5.5.	Tedricilik İlkesi	60
3.5.6.	Kabiliyetine Göre Yönlendirilmeli	61
3.5.7.	Öğretmen Seçimi	63
3.5.8.	Örnek/Model Olma	65
3.6.	Çocuğa Verilmesi Gereken Eğitimler	67
3.6.1.	İbadet Eğitimi	67
3.6.2.	Beslenme Eğitimi	69
3.6.3.	İrade Eğitimi	70
3.6.4.	Paylaşma ve Yardımlaşma Eğitimi	72
3.6.5.	Kıyafet Eğitimi	73
3.6.6.	Doğruluk Eğitimi	73
3.6.7.	Meslek ve Sanat Eğitimi	74
3.7.	Çocuk Eğitiminde Çevrenin Etkisi	76
3.8.	Kızların Eğitimi	78
3.9.	Genel Adap Kuralları	79
3.9.1.	Konuşma Adabı	79
3.9.2.	Davranış Adabı	81
3.9.3.	Yemek Yeme Adabı	82
SONUÇ VE ÖNERİLER		84
KAYNAKÇA		89

ÖZGEÇMİŞ	95
----------------	----

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emrah KARAPOLAT

CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ’NİN AHLÂK-I CELÂLÎ ADLI ESERİNDE AHLAK EĞİTİMİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

2021, 106 sayfa

Jüri:

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan DİLER

Dr. Öğr. Üyesi Hayati TETİK

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAFA

Ahlâk-ı Celâlî adlı eseriyle ün yapan Celâleddin Devvânî, ahlak eğitimi geniş bir çerçevede ele alan önemli ahlak yazarlarından biridir. Eserinde, geleneksel mirasa bağlı kalmakla birlikte ahlak eğitimi açısından kendi çağının ötesinde bir anlayış ortaya koymuştur. Ahlâk-ı Celâlî, sadece kendi çağına değil, günümüz ahlak eğitimi yaklaşımlarına da önemli bir referans olabilecek niteliktedir. Nitekim eser, güncel açıdan değerlendirilip geleneksel kültür içinde ahlak eğitime farklı bir açıdan bakma imkânı sunmaktadır.

Bu çalışmada, önemli ahlakçılardan sayılan Celâleddin Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî adlı eserinde ortaya koymuş olduğu ahlak eğitimi hakkındaki görüşleri incelenmiş ve günümüz eğitim anlayışı bakımından söz konusu eserin, eğitimin hedef, ilke ve metotları bakımından ne değer ifade ettiği belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma, Devvânî’nin Ahlâk-ı Celâlî adlı eseriyle sınırlı olup, yazarın ahlak eğitimi çerçevesinde ortaya koyduğu görüşler günümüz eğitim dalları ve konuları itibariyle de tasnif edilmiş, değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî, Ahlak, Eğitim, Ahlak Eğitimi

ABSTRACT

MASTER’S THESIS

Emrah KARAPOLAT

MORAL EDUCATION IN CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ'S WORK NAMED AHLÂK-I CELÂLÎ

Thesis Advisor: Dr. Lecturer Hayati TETİK

2021, 106 pages

Jury:

Assist.Prof.Dr. Ramazan DİLER

Assist.Prof.Dr. Hayati TETİK

Assist.Prof.Dr. Mustafa SAFA

Celâleddin Devvânî, who is famous for her work called Ahlâk-ı Celâlî, is one of the moral writers who dealt with moral education in a wide frame. In her work, although he adheres to the traditional heritage, he revealed an understanding beyond her own age in terms of moral education. Its Ahlâk-ı Celâlî can be an important reference not only to its own age, but also to today’s moral education approaches. As a matter of fact, the work is evaluated from a contemporary perspective and offers the opportunity to look at moral education in tradition culture from a different perspective.

In this study, the views of Celâleddin Devvânî, who is conserved to be one of the important moral writers, about moral education in his work named Ahlâk-ı Celâlî were examined and it was tried to determine what the value of the work in question in terms of the educational understanding of today, in terms of the aims, principles and methods of education.

The research is limited to Devvânî’s work named Ahlâk-ı Celâlî, and the opinions of the author within the framework of moral education have been classified and evaluated in terms of today’s education branches and subjects.

Keywords: Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî, Moral, Education, Moral Education

ÖNSÖZ

Ahlak eğitimi, bireyi ve toplumu kötü ahlaktan koruyup kurtarmanın yanı sıra iyi ahlakla donatır ve devamını sağlar. Toplum içinde sağlıklı, dengeli ve tutarlı kişiliklerin oluşumu da ahlak eğitimi ile mümkün olmaktadır. Ahlak eğitimi, insanlık tarihi kadar eskilere, ilk insana kadar dayandırılabilir. İlk insan ile başlayan ahlak eğitimi serüveni, tarihin her döneminde eğitim olgusu içerisinde kendine yer bulmuş ve bu hususa dair çeşitli görüşler her dönemde dile getirilmiştir.

Geleneksel ahlak eğitimi tarihi mirasımıza baktığımızda ahlak ile ilgili birçok eserin mevcut olduğunu görmekteyiz. Bunlardan İbni Miskeveyh'in Tehzîbu'l-Ahlâk'ı, Nasiruddin Tûsi'nin Ahlâk-ı Nâsîri'si, Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî'si kaleme alınmış kültürel miraslarımız arasındadır. Bu miraslarımızdan biri de Celâleddin Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî isimli eseridir. Ahlâk-ı Celâlî, ilk ahlak eserleri arasında sayılması itibariyle önemli bir yere sahiptir.

Ahlâk-ı Celâlî; bireyin, ailenin ve devletin nasıl bir ahlaki yapıya sahip olması gerektiğini aktarmıştır. Diğer taraftan eserde ahlakı güzelleştirme, aile ahlakı ve eğitimi, çocuğun eğitimine dair ortaya konulan görüşler eğitim açısından önemli fikirler sunacak niteliktedir. Bu itibarla geleneksel kültür içinde Devvânî'nin ahlak anlayışını ve ahlaki olgunluğa ulaşmak için aktardığı eğitim görüşlerini ele almak, günümüz ahlak eğitimi anlayışlarına da katkı sunacaktır.

Bu çalışma temel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Celâleddin Devvânî'nin hayatı, eserleri ve şahsiyeti hakkında genel bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümünde ahlak kavramı incelenerek ahlakın değişmesinde eğitimin gücü ortaya konulmuş, bunun yanında Celâleddin Devvânî'nin ahlak anlayışını temellendiren dört erdem hakkında genel bilgi verilerek Tedbir-i Menzil (aile yönetimi) başlığıyla ele alınan ev ve aile ihtiyacının sebebi, aile ahlakı, ailenin eğitimi gibi konular incelenmiş; eş seçimi, eşlerin birbirlerine karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği hususları da Devvânî'nin görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, ilk olarak çocukluk dönemi, eğitimin önemi, çocuk eğitiminde anne babanın rolü gibi konular işlenmiş; daha sonra Devvânî'nin ortaya koyduğu görüşler doğrultusunda çocuk eğitiminde ilke ve yöntemler, çocuğa verilmesi gereken eğitimler, çocuk eğitiminde çevrenin etkisi gibi konular geniş bir şekilde irdelenmiştir. Aynı zamanda gelenekçi ve modern ahlakçıların bahsi geçen konular paralelinde öne sürdükleri fikirler de ayrıntılı olarak değerlendirmeye alınmıştır. Son olarak ise, Devvânî'nin yalnızca çocuklara özgü olmayıp yetişkinleri de ilgilendirdiğini özellikle belirttiği yemek yeme adabı, konuşma adabı ve davranış adabı incelenmiştir.

Çalışma sürecim boyunca bana rehberlik eden ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Hayati Tetik'e, tavsiyeleriyle tez süreci boyunca bana yardımcı olan tüm hocalarıma şükranlarımı sunar; beni bugünlere getiren ve benden dualarını eksik etmeyen anne babama, her zaman desteğini hissettiğim eşim Pınar Karapolat'a teşekkürü bir borç bilirim.

Ağrı-2021

Emrah KARAPOLAT

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e. :Adı geçen eser

a.g.m. :Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

Akt. : Aktaran

a.s : Aleyhi ve sellem

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Çev. :Çeviren

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

Ed. : Editör

Hız. :Hazreti

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MÜİFV : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

s. :Sayfa

sad. : Sadeleştiren

s.a.s. : Sallalahü aleyhi ve sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

vb. : Ve benzeri

vs. :Ve saire

1. GİRİŞ

Ahlak ve ahlak eğitiminin tarihteki yeri hususunda pek çok görüş dile getirilmiştir. Zaman zaman ilkel toplumlarda ahlakın olmadığı düşüncesini savunanlar dahi olmuştur. Oysa bu tarihi bir yanılgıdan ibarettir. Çünkü ahlakı olmayan bir toplum düşünülemez.¹ İnsanların bir arada huzur ve düzen içerisinde yaşayabilmesi için ahlak gereklidir.

İnsanlara insanca bir yaşam ve bu yaşama bağlı olarak huzurun, ahirette de kurtuluşun ilkelerini göstermek üzere gelen peygamberlerin temel amaçlarından birisi de ahlakı güçlendirmek olmuştur.² İnsanlığı ıslah etme ve güzel ahlakı öğretme misyonunu temsil eden nübüvvet halkasının son temsilcisi Hz. Muhammed (s.a.s) “*Ben ancak ahlaki güzellikleri tamamlamak için gönderildim.*”³ hadisiyle, ahlak ve ahlak eğitiminin önemini asıl olarak dile getirmektedir.

Ahlak eğitimi, bireyi ve toplumu kötü ahlaktan koruyup kurtarmakla beraber iyi ahlakla donatır ve devamını sağlar. Zira sağlıklı, dengeli ve tutarlı kişilikler bu şekilde oluşturulur. İlk insan ile başlayan ahlak eğitimi serüveni, tarihin her döneminde eğitim olgusu içerisinde yer almıştır. Çin, Hindistan, Mısır, İran ve Eski Yunanda olduğu gibi kadim köklü eğitim geleneklerinde de ahlak eğitimi her zaman en önemli konumda olmuştur.⁴

Günümüz toplumunda kültürel öğelerin öneminin ve etkisinin geçmişe oranla azalması ahlak eğitimi gündeme getirmektedir. Özellikle toplumsal alandaki bozulmalar, gittikçe kötüleşen gençlik eğilimleri, kitle iletişim araçlarının olumsuz fonksiyonları gibi etkenler ahlaki değerlerin gelecek nesillere aktarılması açısından okul ve ebeveynlerin ahlak eğitimine sarılmasını gerekli kılmaktadır. Tüm bunlara ilaveten anne babaların yoğun geçen iş hayatına atılması da aile yapısında ciddi değişimlere neden olmuştur. Zira bu durum, çocuğa verilecek ahlak eğitiminin başka

¹ Emile Durkheim, *Ahlak Eğitimi*, (Çev. Oğuz Adanır), Say Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2010, s. 28.

² Recep Kaymakçan; Hasan Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, Dem Yayınları, (2.Baskı), İstanbul 2016, s. 32.

³ İmam Malik Bin Enes, *Muvatta I-II*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Hüsnül’l Hulk n.8.

⁴ Kaymakçan ve Meydan, a.g.e., s. 139.

kurumlara devredilerek işlevini ve önemini yitirmesine sebep olmuştur. Özellikle bazı ebeveynlerin henüz çok küçük yaşlardaki çocuklarını çeşitli kurumlardaki bakıcıların denetimine bırakmaları bu durumun bir göstergesidir. Hal böyle olunca çocukların ahlaki gelişimleri üzerinde anne babalar pek fazla etkili olmamaktadır. Oysaki çocukların kişilik gelişimlerinin önemli bir yönü olan ahlaki gelişim bu gibi yerlere bırakılmayacak derecede ehemmiyetli bir konudur.⁵

Büyük İslam bilginlerinden olan İmam Gazâli'ye göre çocukların ahlak eğitimi, üzerinde önemle durulması gereken işlerden biridir. Çocuk iyi terbiye edilirse, iyi bir insan olarak yetişir ve onu terbiye eden anne babası, öğretmeni bu sevaptan payını alır. Ancak terbiyesine bakılmaz, ihmal edilirse helak edilenlerden olur ve bu kötülüğünde de yine anne babası, öğretmeni ortakdır.⁶

Sosyolojinin kurucularından sayılan Durkheim'e göre ise ahlak eğitimi, günümüz koşulları göz önüne alındığında acilen ele alınması gereken bir mahiyete sahiptir. Nitekim bunalımın en sık yaşandığı alan geleneksel pedagoji sisteminin bu bölümüdür. Durkheim'e göre ahlak eğitiminin etkisi azaldığında, toplum ahlakını tehdit edebilecek her türlü olumsuzluk meydana gelebilecektir. Bu sebeple eğitimciler açısından şu an için ahlak eğitiminden daha önemli bir konu olamaz.⁷ Ünlü eğitimci Pestalozzi de çocukların eğitim sürecinde ahlak eğitimi her şeyden üstün tutmak gerektiğini ifade eder. Ona göre toplumda ahlak eğitimi verilmezse öğretilen bilgi faydadan ziyade zarara dönüşebilir.⁸ Konuyla ilgili olarak Graham Grene de, "En kötü düşmanlarımız cahil ve basit insanlar değil, okumuş ve ahlakları bozuk olanlardır" demek suretiyle ahlak ve eğitiminin önemine vurgu yapmıştır.

Tarihsel süreçte insanların bilgilendirilmesi için ahlak eğitimi hususunda çok sayıda eser yazılmıştır. Günümüz dünyasında ise hayat şartlarının sürekli değişmesi, ahlak ve ahlak eğitimi üzerine yeni fikir ve bilgi üretimini zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple İslam kültür tarihinde yazılan eserlerden de yararlanarak bu alanda günümüz

⁵ Ziya Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, (20. Baskı), Ankara 2012, s. 114.

⁶ İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Din III*, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, s. 165.

⁷ Durkheim, a.g.e., s. 25.

⁸ Kaymakçan ve Meydan, a.g.e., s. 139.

insanlarının ihtiyaçlarını karşılayacak güncel içeriklerin meydana getirilmesi önemli bir husus olmaktadır.

Ahlak eēitimi konusunda geleneksel kültürümüzün ortaya koyduēu kaynak eserler önemli bir yere sahiptir. Söz konusu eserlerden biri de kelim, felsefe ve tasavvufta uzmanlaşmış İranlı İşlam alimi Celâleddin Devvânî'nin yazdıēı Ahlâk-ı Celâlî adlı eserdir. Devvânî bu eseri Levami'u'l-İşrak fi Mekarimi'l-Ahlak (Güzel Ahlak Hakkında İşrak Parıltıları) bařlıēıyla kaleme almış, fakat bu eser Ahlâk-ı Celâlî diye tanınıp n kazanmıştır. Kaleme alınan bu eserde ahlak eēitimi konusunda ortaya konulan görüşler, günümüz ahlak ve eēitimi problemlerine de ışık tutacak niteliktedir.

Devvânî bu eseri, Akkoyunlu hükümdarı Sultan Halil için kaleme almıştır. Bu kitap, Nasiruddin Tûsî'nin meşhur eseri Ahlâk-ı Nsr'nden sonra Farsça ahlak kitapları içinde en tanınmış olanıdır. Devvânî bu eserde, bireysel ve toplumsal ahlaka ilişkin görüşlerini etraflıca ortaya koymuş; ahlaklı olmak isteyen bireyin nasıl bir yol takip etmesi gerektiēiyle ilgili tafsilatlı bilgiler vermiştir. Aynı zamanda onun aile ahlakına, ocuēun ahlaki eēitimine dair serdettiēi fikirler yol gösterici ve ufuk verici bir mahiyet taşımaktadır.

Ahlâk-ı Celâlî, bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında bölümlerin daha iyi anlaşılması için gerekli bilgilere yer verilirken; birinci bölümde (Tehzib-i Ahlak) ahlak ilmine ve ahlakı güzelleştirmeye dair bilgiler yer almakta, ikinci bölümde (Tedbir-i Menzil) aile yönetim ilmine ve aile ahlakına ilişkin esaslar belirlenmekte ve üçüncü bölümde (Tedbir-i Mudun ve Rsm-i Padişahi) ise siyaset ilmi ve yönetim kuralları yani devlet ahlakı konu edilmektedir.

Ahlâk-ı Celâlî'de işlenen ahlakı güzelleştirme, aile ahlakı ve eēitimi, ocuēun eēitimi konularının Din Eēitimi Bilimi açısından incelenmesi araştırmamız açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız boyunca genelde ahlak ve eēitim eserleri, özelde ise Prof. Dr. Ejder Okumuş tarafından Trkye evirisi yapılan Ahlâk-ı Celâlî eseri üzerinde yoēunlařarak araştırma ile ilgili bilgiler bir araya getirilmiştir. Yine bu alanda önceden hazırlanan benzer çalışmalar olup olmadıēı araştırılarak detaylı bir literatür taraması yapılmıştır. Araştırma konusu, Celâleddin Devvânî'nin Ahlâk-ı

Celâli adlı eserinde yer alan ahlak eğitimi görüşleri çerçevesinde şekillenmiş olup, konu dışı gereksiz ayrıntılara yer verilmemeye gayret edilmiştir. Çalışmanın, Din Eğitimi Bilimi alanına ahlak eğitimi açısından katkı sunması arzu edilmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Celâleddin Devvânî, Ahlâk-ı Celâli adlı eserinde ortaya koymuş olduğu ahlak teorisiyle ideal bir insanın ve ideal bir toplumun nasıl olması gerektiği üzerine görüşlerini aktarmıştır. O, bu süreç boyunca nasıl bir yol izlenmesi gerektiği yönünde de bizlere çeşitli ilke, yöntem ve teknikler sunmaktadır. Onun eserinde ahlakı güzelleştirme, aile ahlakı ve çocuğun eğitimi süreci ile ilgili ortaya koyduğu metot, eğitim açısından önemli fikirler sunacak niteliktedir.

Araştırmanın amacı, Celâleddin Devvânî'nin 15. yüzyılda kaleme aldığı ve önemli ahlak eserlerinin başında gelen Ahlâk-ı Celâli adlı eserindeki ahlak eğitimi ortaya koymak ve eğitim süreci boyunca bizlere sunduğu ilke, yöntem ve teknikleri tespit etmektir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Ahlak ilmi açısından geleneksel kültürümüzün ortaya koyduğu pek çok kaynak eser vardır. Bunlardan biri de Celâleddin Devvânî'nin 15. asırda Farsça olarak kaleme aldığı Ahlâk-ı Celâli isimli eserdir.

İslam medeniyetinde önemli bir yer edinmiş bazı ahlak eserleri, Din Eğitimi Bilim Dalında ahlak eğitimi açısından incelenmiştir. Bunlar arasında Nasiruddin Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsîri'si, Kınalızade Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâi'si ve İbni Miskeveyh'in Tehzîbu'l-Ahlâk'ını saymak mümkündür. Ancak başlıca ahlak eserleri arasında gelen Celâleddin Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâli'si din eğitimi veyahut ahlak eğitimi açısından daha önce çalışılmamıştır.

Bu çalışmada, ahlak eserleri arasında çok önemli bir yere sahip olan ve ahlak eğitimi açısından çalışılmayan Ahlâk-ı Celâli'yi incelemek istedik. Bu itibarla

Devvânî'nin görüşleri doğrultusunda ahlak eğitime ilke, yöntem ve teknik bakımından farklı bir bakış açısı kazandırılmak hedeflenmiştir. Ayrıca konuyla alakalı yapılacak araştırmalar için bir kaynak niteliğinde olması ve bu alana ait ilmi çalışmalara yardımcı olması da yine hedefler arasındadır. Ahlâk-ı Celâlî üzerinde yapılan bu araştırmanın ahlak eğitimi açısından önemli bir eksikliği gidereceği öngörülmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bütün akademik çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da bir metot takip edilmiştir. Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak “Literatür Taraması” tekniği kullanılarak incelenme yapılmıştır.

Bu çalışmayla alakalı farklı bilim dallarından kitap, dergi, ansiklopedi gibi kaynaklar incelenmeye çalışılmış; araştırmanın konusu ahlak eğitimi olduğu için geleneksel ve günümüz eğitim, ahlak, ahlak eğitimi eserlerinden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CELÂLEDDİN DEVVÂNÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞAHSİYETİ

1.1. Hayatı

Kelam, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve tasavvuf gibi alanlarda birçok eser kaleme alan ve İslam düşünce tarihinde önemli yeri olan Devvânî'nin hayatını öğrenmemiz çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

İlim dünyasında Molla Celâl, Celâl ed-Devvanî, ed-Devânî, Celâleddin ed-Devvânî gibi lakaplarla meşhur olan yazarın asıl adı, kendi eserlerinde belirttiğine göre, Muhammed'dir.⁹ Tam adı ise Celâleddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'deddîn Es'ad b. Muhammed b. Abdurrahîm ed-Devvânî el-Kazerûnî eş-Şîrâzî eş-Şâfî'î es-Sıddîkî'dır. Doğum yeri olan Devvân köyüne nispeten "Devvânî", bu köyün bağlı olduğu ve ayrıca uzun süre eğitim aldığı Kâzerun şehrine nispeten "Kâzerunî", hayatının büyük bir kısmını geçirdiği Şîraz şehrine nispetle "Şîrâzî" nispetlerini almaktadır. Bununla birlikte Hz. Ebubekir'in soyuna nispet edildiği için "es-Sıddîkî" ile de anılmaktadır.¹⁰

Devvânî, İran'ın Fars Eyaleti sınırları içinde bulunan Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde dünyaya gelmiştir.¹¹ Devvânî'nin doğum tarihi ihtilaflıdır. Zira hayatını konu alan çeşitli eserlerde doğum tarihi farklı şekillerde geçmektedir.¹² Doğum tarihini yazan eserler, ekseriyetle 1423-1427 tarihleri arasında bir tarih tayin etmişlerdir.¹³ Buradan hareketle Devvânî'nin doğum yılının kesin olarak bilinmediğini belirtmekle beraber tahmini olarak 1423-1427 tarihinde dünyaya geldiğini söyleyebiliriz.

⁹ Mustafa Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2017, s. 31.

¹⁰ Harun Anay, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 44.

¹¹ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 32.

¹² Zaher Al-Makkı, *"Halku'l-Ef'âl" Meselesi Ve Celâlüddîn Ed-Devvânî'nin "Halku'l-A'mâl" Risâlesi'nin Tahkiki Ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2018, s. 18.

¹³ Anay, a.g.t., s. 47.

Devvânî'den bahseden kaynaklar çok olmakla birlikte onun ailesiyle ilgili verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Şerif Cürcanî'nin talebesi olan babası hakkında da çok az malumat mevcuttur.¹⁴ Başka kaynaklardan ve Devvânî'nin kendi eserlerinden anlaşıldığına göre babasının adı Es'ad, lakabı ise Sadeddin'dir.¹⁵

Devvânî'nin iki erkek bir kız olmak üzere toplam üç çocuğu olmuştur. Mevlana Abdulhâdî adında bir erkek çocuğu kendisi henüz hayatta iken vefat etmiştir. Sadeddin adında bir diğer erkek çocuğunun ise Şiraz alimlerinden olduğu bilgisi bulunmaktadır.¹⁶

Devvânî, ilk tahsilini Kâzerûn'da kadı olan babasından almıştır. Dini ilimler eğitimini ise İslam aleminde önemli ilim merkezlerinden sayılan Şiraz şehrinde yapmış ve ardından oradaki Medresetu'l Eytâm'da müderris olmuştur. Kısa zaman içinde, ilminden dolayı meşhur olmuş ve birçok bölgeden talebeleri kendine çekmiştir. Onun bu şöhreti, daha sonra Akkoyunlu Devleti hükümdarı Uzun Hasan'ın sarayına müderris olarak girmesini sağlamıştır. Sultan Yakup döneminde sarayın yüksek kadılık vazifesine getirildiği de nakledilen bilgiler arasındadır.¹⁷

Devvânî'nin Karakoyunlular döneminde sadâret ve müderrislik görevlerinde bulunduğu da bilinmektedir. Fakat bu görevleri hangi tarihlerde ve ne kadar yaptığına dair net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁸ Bazı kaynaklar tarafından Devvânî'nin görevde bulunduğu sadâret makamının vezirlik olduğu yönünde çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Oysa Sadâret makamı, Karakoyunlu ve Akkoyunlularda devletin veyahut bir eyaletin dini ve adli işlerini yürütmekte olan bir makam olarak tarif edilmiştir.¹⁹ Buradan anlaşıldığına göre Devvânî aslında vezirlik değil, dini ve adli işleri yürüten bir görevde bulunmuştur.

Devvânî 1502 tarihinde, bir yolculuk esnasında yakalandığı hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Devvânî'nin kabri, doğmuş olduğu Devvân köyünde, bugün köy

¹⁴ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 33-34.

¹⁵ Anay, ag.t., s. 48.

¹⁶ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 34.

¹⁷ Bakhtyar Husain Siddiqi, "Celâleddin Devvânî", Emrullah Yüksel (çev.), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:6, (1986), s. 175.

¹⁸ Anay, a.g.t., s. 59.

¹⁹ Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s.35.

halkının Şeyh Ali Türbesi dedikleri türbenin içinde, aynı kabrin yanında bulunmaktadır.²⁰

1.2. Eserleri

Eserlerini ekseriyetle Farsça ve Arapça yazan Devvânî, çeşitli ilim dallarında birçok kitap kaleme almıştır. Bu sebeple üretken bir yazar olduğu söylenebilir.

Devvânî'nin çeşitli alanlarda ortaya koyduğu eserler bir bütün olarak göz önüne alındığında onun çok yönlü bir alim olduğu görülmektedir. O, kelim ilmiyle meşgul olmasının yanında ayrıca bir fıkıh alimidir. Zira uzun yıllar kadılık yapan biri olarak fıkıh alanında eserler de yazmıştır. Tasavvuf, tefsir ve hadis sahasında kaleme aldığı küçük risaleleri de bulunmaktadır. Bununla beraber yazdığı eserler arasında akli ilimler sahası nakli ilimlere nazaran çoğunlukta olup, bunlar içerisinde de felsefi ağırlık daha fazladır.²¹

Devvânî'nin çalışmalarının büyük bir kısmı, Sühreverdî, Nasireddin Tûsî, Cürcânî, Kâdî Beydâvî, el-Îcî ve Teftâzânî gibi alimlerin eserlerinin şerh ve haşiyelerinden oluşmaktadır. Aynı zamanda o, İbnu'l-Arabî'nin etkisinde kalmış ve çeşitli konulardaki görüşlerini onun anlayışı çerçevesinde ifade etmiştir.²²

Devvânî, bazı yazılarına yaptığı göndermeler dışında, kitaplarının listesini ve sayısını tam olarak vermemiştir. Onun eserlerinin sayısını belirten en eski liste, Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan 1492-1493 tarihli bir mecmuadır. Bu mecmua, Devvânî'nin yirmi bir (21) otantik eserini içermektedir. Yazarın eserleriyle ilgili en ayrıntılı bilgi ise, Katip Çelebi'nin Keşf el-Zünûn adlı eserinde geçmektedir. Söz konusu eserde Devvânî'ye kırk (40) eser isnat edilmektedir. Brockelmann ise büyük bir kısmı aynı eser olan fakat farklı isimlerle kaydedilen yetmiş altı (76) eseri ona nispet ederek sıralamaktadır.²³

²⁰ Akman, *Celâleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 40.

²¹ Akman, *Celâleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 115.

²² Mustafa Akman, “*Celâleddin Ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı*”, *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:1, (2018), s. 124.

²³ Anay, a.g.t., s. 111-112.

Celâleddin Devvânî'nin günümüze kadar gelen başlıca eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:²⁴

1. Ahlâk-ı Celâlî
2. Ünmûzec el-Ulûm
3. Şevakil el-Hûr fî şerhi Heyâkil el-yök tez
4. Nûr
5. Arznâme
6. Şerh Tehzîb el-Mantık
7. el-Risâle el-Kadîme fî İsbât el-Vâcib
8. el-Risâle el-Cedîde fî İsbât el-Vâcib
9. Risâle el-Zevra
10. Havra fî Şerh ez-Zevra
11. Hâşiye alâ Hutbet el-Zevra
12. Şerh el-Akâid el-Adudiyye
13. Hâşiye alâ Şerh el-Tecrîd
14. El-Erbeûn el-Sultanîyye
15. Risâle fî el-Teşbihat el-Vâkıa fî Dua el-Salavât
16. Risâle fî Tarif ilm el-Kelâm
17. El-Risâle el-Kalemiyye
18. Şerhu Risâle fî İsbât el-Cevher el-Müfârak
19. Hâşiye alâ el-Tasavvurât
20. Risâle fî Mes'eleti Halk el-A'mâl
21. Risâle fî Hall el-Cezr el-Esam
22. Risâle fî Ef'alilleh Teâlâ
23. Risâle fî İman Fir'avn
24. Hâşiye alâ Şerh Âdab el-Bahs
25. Şerh Dibâcet Tevâli el-Envâr
26. Hâşiye alâ Hâşiye Şerh Metâli el-Envâr
27. Tefsîr Sûret el-Kâfirûn

²⁴ Eserler için Bkz: Akman, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, s. 117-141; Akman, a.g.m., s. 126-149; Anay, a.g.t., s. 112-183.

28. Tefsîr Sûret el-İhlas
29. Tefsîr Sûret el-Felak
30. Tefsîr Sûret el-Nâs
31. Tefsîr Ayet el-Seref
32. Hâşiye alâ el-Envâr li Amel el-Ebrâr
33. Hâşiye alâ Muhtasar el-Müntehâ
34. Risâle-i Tehliliyye
35. Risâle fi Kelimet el-Tevhid
36. Risâle der Divan-ı Mezâlim
37. Risâle-i Sayha ve Sadâ
38. Rubâiyyât
39. Şerh-i Rubâiyyât
40. Şerh-i Gazelî ez Hâfız-ı Şirâzi
41. Şerh-i Yek Beyt ez Hâfız-ı Şirâzi
42. Şerh-i Beytî ez Gülşen-i Râz
43. Risâle-i Adâlet
44. Risâle der Zabt-ı Nükûş
45. Risâle-i Tuhfe-i Ruhânî
46. Hâşiye alâ Evâil Şerh Mulahhas
47. Hâşiye alâ Evâil Muhâkemât
48. Risâle der Cebr ve İhtiyar

1.2.1. Ahlâk-ı Celâlî Adlı Eseri

Celâleddin Devvânî'nin Akkoyunlu hükümdarı Sultan Halil için kaleme aldığı Ahlâk-ı Celâlî'nin asıl adı Levâmiu'l-İşrâk fî Mekârimi'l-Ahlâk (Güzel Ahlak Hakkında İşrak Parıltıları)dır. Bu eser, Devvânî'nin “Celâleddîn” lakabına nispetle Ahlâk-ı Celâlî şeklinde ün kazanmış, meşhur olmuştur. Eserin kaç yılında ve nerede yazıldığına dair kesin bir bilgi mevcut olmamakla birlikte Anay'a göre, Sultan Halil'in 1469-1478 tarihleri arasında Şiraz'da vali oluşuna dayanarak, eserinde bu

yıllar arasında Şiraz’da kaleme alındığı tahmin edilebilir.²⁵ Ahlâk-ı Celâlî, Nasireddin Tûsî’nin meşhur eseri Ahlâk-ı Nâsırî’den sonra Farsça ahlak kitapları içinde en tanınmış olanıdır.

Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî’yi telif etmesinin sebebini kitabının başında belirtmektedir. Onun anlattığına göre, devletin gerekli işlerini yerine getirdikten sonra geriye kalan serbest zamanlarını ilme ve kitap okumaya ayıran Sultan Halil, kütüphanesinde bulunan eserleri daha önceki asırlarda yazıldığından ve o günkü dilde kullanılmayan ifadeler ve anlaşılması zor şiirler içerdiğinden anlamadığını dolayısıyla anlaşılacak tarzda hikmetli sözler içeren yeni bir eser oluşturmasını istemiş, Devvânî’de hem ilmi hakikatleri isteyenlerin hem de ameli hikmete ilgi duyanların faydalanabilecekleri bir eser yazmayı düşünmüş ve netice de bu eser ortaya çıkmıştır.²⁶

Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî’yi kaleme alırken, Nâsireddin Tûsî’nin Ahlâk-ı Nâsırî adlı eserinden büyük oranda istifade etmiştir. Bu anlamda Ahlâk-ı Nâsırî’nin, Devvânî’nin ahlak eserine önemli ölçüde etkide bulunduğu ve onun birinci derecede kaynağını oluşturduğu söylenebilir.²⁷ Ahlâk-ı Celâlî, Nasireddin Tûsî’nin ahlak eseriyle yapı bakımından benzerlik gösterse de yine o bazı açılardan farklı yapıdadır. Zira Devvânî eserini bol miktarda Kur’an ayetleri, Hz. Peygamber ve sahabenin ahlaki kuralları, mutasavvıf ve filozofların etkileyici sözleriyle süslemiştir.²⁸ Kendisi de Ahlâk-ı Celâlî’nin başında: Bu eseri oluştururken Kur’an ayetlerinden, Hz. Muhammed’in yol gösterici hadislerinden, sahabe, tabiin, meşayih, din önderleri ve hikmet filozoflarının sözlerinden alıntı yaptık,²⁹ şeklinde belirtmektedir. Bu ibare, Devvânî’nin eserini oluştururken istifade ettiğini belirttiği nasrlara ve başka kaynaklara daha az başvuran Ahlâk-ı Nâsırî gibi eserlerin üslup ve içerikleriyle Ahlâk-ı Celâlî arasındaki farkı da göstermektedir. Dolayısıyla Ahlâk-ı Celâlî’nin, yapı ve şekil itibarıyla Ahlâk-ı Nâsırî’ye dayanmakla birlikte genel çerçevesi ve zengin kaynakları dikkate alındığında ondan farklı bir yapıda olduğu söylenebilir.

²⁵ Anay, a.g.t., s. 229.

²⁶ Bkz. Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, (Çev. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, Ankara 2019, s. 24; Ayrıca bkz. Anay, a.g.t., s. 229.

²⁷ Anay, a.g.t., s. 241.

²⁸ Siddiqi, a.g.m., s. 176.

²⁹ Devvânî, a.g.e., s. 25.

Tûsî'nin Ahlâk-ı Nâsırî isimli eseri, ahlak eserleri geleneklerinin ilklerindendir. Devvânî de söz konusu eserini oluşturarak bu tür eserlerin yaygınlaşmasına katkı sağlamış, kendisinden sonra yazılan ahlak eserlerine de malzeme niteliğinde olmuştur.

Büyük Osmanlı alimi, düşünürü ve kadısı Kınalızâde Ali Çelebi de Ahlâk-ı Alâî adlı eserini oluştururken Ahlâk-ı Celâlî'yi örnek almış; ayrıca söz konusu eserinde Devvânî'yi ve eserini şu sözleriyle methetmiştir: “İlmin kurallarını kaydederek tehlikeleri ortadan kaldırdığı ve dinin akaidini özetlemek için haşiyeler yazdığı için fazıllar tarafından kabul gören ve alimler tarafından övülen araştırmacı fazıl, tetkikçi kamil ve mana dizginlerini elinde tutan Celâleddîn Muhammed Devvânî, Ahlâk-ı Celâlî adlı risaleyi telif etmek suretiyle hikmet kütüphanesini süslemiş ve Ahlâk-ı Nâsırî'ye göre ikinin ikincisi olmuştur.”³⁰

Ahlak-ı Celali, bir giriş ile üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında bölümlerin daha iyi anlaşılması için gerekli bilgilere yer verilirken; Tehzib-i Ahlak adı verilen birinci bölümde ahlak ilmine ve ahlakı güzelleştirmeye dair bilgiler yer almaktadır. Bu bölüm on alt başlıktan meydana gelmektedir: Güzel ahlak, dört erdem, tali erdemler, erdemsizlikler, erdemsizliklerin cinsleri, adaletin şerefi ve üstünlüğü, adaletin kısımları, erdemleri kazanma düzeni, nefsin sağlığını koruma ve ruhani hastalıkların tedavi yolları bu bölümde ele alınmaktadır.

Ahlâk-ı Celâlî'nin hacmine göre nispeten az yer tutan ikinci bölüm Tedbir-i Menzil adını taşımakta olup, burada aile yönetim ilmine ve aile ahlakına ilişkin esaslar belirlenmektedir. Bu bölümde altı alt başlık yer almaktadır. Bu başlıklar, ev ve aile ihtiyacının sebebi, yiyecek ve malların yönetimi, ailenin yönetimi, çocukların yönetimi, anne babaların haklarına riayet ve hizmetçilerin yönetimi başlıklarını taşımaktadır.

Tedbir-i Mudun ve Rûsûm-i Padişahi başlıklı üçüncü bölümde ise siyaset ilmi ve yönetim kuralları yani devlet ahlakı konu edilmektedir. Bu bölüm yedi alt başlıktan meydana gelmekte olup, insanın toplum ve medeniyete ihtiyacı, sevgi erdemi, toplumun kısımları, hükümdarlık siyaseti ve hükümdarların adabı, hizmet

³⁰ Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, (Sad. Murat Demirkol), Feer Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2016, s. 33.

adabı ve sultanlar ile devlet idarecilerinin kuralları, arkadaşlık erdemi ve arkadaşlarla ilişkilerde görevler, toplumun sınıflarıyla ilişkinin adabı başlıklarını taşımaktadır.

Bu üç ana bölümden sonra, bir sonuç bölümü bulunmaktadır. Sonuç kısmında yazar ilk olarak sırasıyla Eflatunun ve Aristoteles'in vasiyet ve nasihatlerini almıştır. Nasihatler tamamlandıktan sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ve oğlu Sultan Halil'e övgüler dizilerek kitap bitirilmektedir.

1.3. Şahsiyeti

Kelam, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve tasavvuf alanlarında yetkin olan Devvânî'nin ilmi mirası çok büyüktür. Onun nakli ilimlerde bilgin olduğu kabul edilmekle beraber özellikle akli ilimlerde otorite sayılması da mühimdir. Kaynaklarda, döneminin "İkinci Aristo'su ya da Yunanlı Eflatun'u", "Zamanının Feylesofu" vb. şeklinde anılması, ona gösterilen saygıyı ifade etme bakımından önemlidir.³¹

Devvânî'nin ilmi hayatı ve şahsiyetinin ne derece geniş olduğu hususu; yetiştiği çevre, hocaları, talebeleri, kaleme aldığı eserleri, devlet kademelerinde önemli görevler üstlenmesi, ilminden dolayı şöhretinin sultanlara kadar ulaşması durumu incelendiğinde anlaşılabacaktır.

Daha önceki konularda belirtildiği üzere Devvânî ilimle iştigal eden bir ailede yetişmiştir. Özellikle babasının Kâzerûn'da kadı ve müderris olmasının onun yetişmesinde büyük bir etkisi olmuştur. Henüz öğrencilik yıllarında iken ilim ve ahlakıyla meşhur olması, onun çocukluğundan itibaren kendisini ilme verdiğini de göstermektedir.

İlim tahsilini bitirdikten sonra Tebriz ve Şiraz'da yaptığı müderrislik, çok başarılı ve verimli geçmiştir. Zira bu süreç esnasında yetiştirdiği talebeler ve kaleme aldığı eserler buna delildir. İranlı olmayan bazı talebelerinin yalnızca ilim öğrenmek için ona müracaat etmeleri, yazdığı eserlerin İran dışındaki ülkelerde, özellikle

³¹ Anay, a.g.t., s. 73.

Osmanlı topraklarında tanınmaya başlanması onun henüz hayatta iken şöhret sahibi olduğuna işaret etmektedir.³²

Devvânî'nin kendi bölgesinde ve Osmanlı coğrafyasında elde ettiği şöhretinde, ilmi şahsiyetindeki derinliğin yanında devlet kademelerinde aldığı önemli görevlerin de muhakkak surette etkisi vardır. O, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri döneminde müderrislikten başka, siyasi otoriteye yakın olmasını sağlayan sadaret ve kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. Onun başka devletlerin hükümdarları ile ilişkilerde bulunması da dikkat çekicidir. Osmanlı Padişahı Fatih'in ona hediye göndermesi, Hint Sultanı Mahmud Han'ın kendisine hediyeler gönderdiğine dair rivayetler olması, yazdığı bazı eserleri başka devletlerin sultanlarına ithaf etmesi,³³ Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile mektuplaşması ve talebesi Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmesi³⁴ bu durumun dikkat çekici örnekleri arasındadır.

Devvânî'nin, 15. yüzyılın en önemli simalarından biri olduğu söylenebilir. Bu yüzyılda yaşayan alimlerin önemli bir kısmı onun öğrencileridir. Bu alimler ondan aldıkları ilmi geleneği sürdürerek İran'da ve başka ülkelerde onun düşüncelerinin yayılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Kendisine nispet edilen eserlerin nadir görülen bir ilgiye mazhar olması,³⁵ Osmanlıdaki kütüphanelerde risalelerinin bulunması, risalelerine şerhler yazılması ve bunların medreselerde okutulması³⁶ Devvânî'nin ne derece büyük bir otorite ve ilgiye sahip olduğunun kanıtıdır.

Devvânî, alim şahsiyetiyle beraber cesaret sahibi özelliğiyle de ön plana çıkmaktadır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Devvânî, yaşadığı dönemdeki sultanların yaptığı zulümlere karşı sessiz kalmayacak derecede cesaret sahibi bir kişiliğe sahiptir. Nitekim o, resmi görevlerde bulunmasına ve siyasi otoriteye yakın olmasına rağmen bu özelliğinden taviz vermemiştir. Nakledildiğine göre Sultan Yakup saltanatının son dönemlerinde zulüm yapmaya başlayınca, Devvânî ona

³² Al-Makkı, a.g.t., s. 20; Ayrıca bkz. Anay, a.g.t., s. 71.

³³ Anay, a.g.t., s. 71-72.

³⁴ Hülya Terzioğlu, "Celâleddîn ed-Devvânî'nin İsbât-ı Vâcib Anlayışı ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri", İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, (2018), s. 338.

³⁵ Anay, a.g.t., s. 86.

³⁶ Terzioğlu, a.g.m., s. 339-340.

kızarak bunun yanlış olduğunu ifade etmiş, onu protesto etmek üzere beyaz sarığını değiştirmiş ve “Bu hal değişinceye kadar bende durumumu değiştirmeyeceğim” demiştir. Ayrıca bir yöneticinin zulüm yaptığına şahit olunca, zulmeden kişi helak oluncaya kadar Devvânî’nin beş vakit namazdan sonra kunut duası okuduğu da yine nakledilen rivayetler arasındadır.³⁷ Bu durumların tümü onun cesaret sahibi bir şahsiyete sahip olduğuna işaret etmektedir.

³⁷ Anay, a.g.t., s. 72-73.

İKİNCİ BÖLÜM

2. AHLÂK-I CELÂLÎ'DE AHLAK İLMİ VE AİLE AHLAKI EĞİTİMİ

2.1. AHLAKI GÜZELLEŞTİRME

2.1.1. Ahlakın Tanımı ve Mahiyeti

Ahlak, “hulk” kelimesinin çoğuludur. Hulk, tabiat ve seciye demektir, buna huy da denilebilir. Huy denilen şey, insan nefsinde sabit olan bir melekedir ki, o meleke sebebiyle fiiller nefisten zorlama olmaksızın, zihin yormaksızın ortaya çıkar.³⁸

Ahlak kelimesinin çeşitli tanımları yapılsa da genel olarak ahlakçılar tarafından benimsenen ve Gazali tarafından yapılan tarif, yukarıdaki tanımla benzerlik göstermekle beraber şu şekildedir: Ahlak, nefiste köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışların, düşünüp taşınmaya ihtiyaç duymadan kolaylıkla meydana gelmesidir.³⁹ Yapılan bu tanımlamada birbiriyle ilişkili iki yön bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ahlakın nefiste yerleşik bir şekilde olması, bir diğeri ise buradan davranışların herhangi bir zorlama olmaksızın kolayca ortaya çıkmasıdır.

İbni Miskeveyh insan ahlakını ikiye ayırarak ele almaktadır. Ona göre ahlak, “nefsin düşünüp taşınmadan kendi fiillerini ortaya koymasını sağlayan durumdur. Bu durum ikiye ayrılır: birincisi, mizaçtan kaynaklanan tabii ahlaktır. En küçük bir şeyle öfkelenen ve heyecanlanan, işittiği en küçük bir ses veya haberdan korkuya kapılan, hoşla gidecek ufak bir şeyden dolayı kahkaha ile gülen kimselerin durumu böyledir. İkincisi de alışkanlık ve eğitimle kazanılan ahlaktır. Başlangıçta bu düşünüp taşınma ile meydana gelir ve gittikçe bir alışkanlık ve huy haline gelir.”⁴⁰ Bu görüşüyle İbni Miskeveyh ahlakı, tabii ve kazanılmış olarak iki kısma ayırır.

³⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, DİB Yayınları, (5. Baskı), Ankara 2016, s. 26.

³⁹ İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Din III*, s. 125; Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yayınları, (7. Baskı), Konya 2015, s. 12.

⁴⁰ İbni Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak*, (Çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Büyüyenay Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013, s. 51.

Fransız sosyolog Durkheim’e göre ise ahlak denilen şey esasında “görev” demektir. Görev ise evvelden belirlenmiş bir davranıştır. Ahlaklı davranmak demek belli bir norma göre davranmak demektir. Bu norm meydana gelen bir durumda, uyulması gereken davranış biçiminin nasıl olması gerektiğini ortaya koyar.⁴¹ Ona göre mevcut ahlaka uygun davranışlar sergilemeye çalıştığımızda, çok özel, kesin ve katı kuralların karşımıza çıktığını görürüz. Bu kurallar, ekseriyetle insanların daha sık rastladıkları durumlarda nasıl davranmaları gerektiği hakkındadır. Bunlar; eşlerin birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğini, insanlar arasındaki ilişki biçimini, ebeveynlerin çocuklarına karşı yaklaşım tarzlarının nasıl olması gerektiğini belirlemektedir.⁴²

Bu açıklamalardan hareketle ahlakın, insanların gündelik hayatlarındaki ilişkilerini, bütün canlılara karşı davranışlarını düzenleyen ilkeler ve değerler bütününden ibaret olduğu söylenebilir. Aynı zamanda toplumda bir düzenin oluşturulması için birtakım kuralların konulması ve bu kurallara uyulması gerektiği düşünüldüğünde, ahlakın vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu da anlaşılabacaktır.

Ahlaktan söz edildiği zaman yalnızca insan davranışları akla gelir. Nitekim insan harici canlıların hareketleri, ahlaki davranış sayılmamaktadır. Bunun sebebi ise insandan başka canlıların, örneğin hayvanların zekalarının iyi ve kötü hareket kavramlarının doğmasına ve bu hareketlerin ödül veya ceza ile karşılanabilmesi için bir içtimai düzenin kurulmasına yetecek düzeyde olmamasıdır.⁴³ Bu sebeple ahlak, yalnızca iyi kötü, doğru yanlış ayrımını yapabilecek zekâyâ ve bunlar arasında seçim yapabilecek özgür iradeye sahip insanlar için geçerli olmaktadır.

Bazı din eğitimcileri ve ahlak yazarları tarafından “ahlaklı olma” hususu üzerine de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Genel anlayışa göre bir kişinin ahlakla ilgili bilgileri yeterli düzeyde öğrenmiş olması, o kişinin ahlaklı olmasına yetmemektedir. Ahlaklı olma, belli değer ölçülerine yakışır anlayış, kavrayış, tutum ve davranışları kazanmakla ancak mümkün olabilir.⁴⁴ Devvânî’de bu hususa benzer şekilde şöyle der: “ ahlak, huy ve ahlaklanma olmadan sırf ilim ve bilgi ile ilahi

⁴¹ Durkheim, a.g.e., s. 46.

⁴² Durkheim, a.g.e., s. 47-48.

⁴³ Muhiddin Okumuşlar, *Fitratın Dine*, Yediveren Kitap, (1. Baskı), Konya 2002, s. 69.

⁴⁴ Suat Cebeci, *Dini Danışma ve Rehberlik*, DİB Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016, s. 140.

ahlaka benzeme tam olmaz, tam olarak gerçekleşmez. Kesinlikle insan, amel olmadan salt teori ve ilimle yetkinliğin zirvesine ulaşamaz.”⁴⁵ Demek ki “ahlaklı olma”, ahlakla ilgili gerekli bilgiler öğrenildikten sonra bunların pratik olarak hayata aktarılması ve eyleme dönüştürülmesiyle ancak mümkün olabilir.

2.1.2. Ahlakın Değişmesinde Eğitimin Gücü

Ahlak ve eğitim, olay olarak ele alındıklarında onların insanla başladıkları söylenebilir.

İnsan hayatının her safhası, doğrudan veya dolaylı bir şekilde eğitimle ilişki içindedir. Eğitimin bu şekline genel eğitim denir. Genel eğitim, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde aileden, çevreden, okuldan gelen ve bireyde bir davranış değişikliğine sebep olabilecek her türlü etkiyi kapsamına alır.⁴⁶ Bu kapsam içerisine ahlak ilminin ortaya koyduğu bütün ilke ve değerleri de koymak mümkündür.

İyi ve kötü sorununda ahlak ile eğitim bir araya gelir. Hangi fiiliyatın iyi, hangi fiiliyatın kötü olduğunu eğitim vasıtasıyla öğreniriz. Eğitim aracılığı ile iyilik üzere davranıyorsak ahlaklı, kötülük üzere davranıyorsak ahlaksız sayılırız. Neyin iyi neyin kötü olduğu hakikatini ise ahlak ilmi ortaya koyar.⁴⁷

Eğitim ile birlikte huy ve davranışların, ahlakın değişip değişmeyeceği hususu çok eskiden beri tartışılmalan bir durum olmuştur. Yapılan bu tartışmaları eski Yunan filozoflarına kadar götürmek dahi mümkündür.⁴⁸

Devvânî eserinde söz konusu tartışmalara yer vermiş ve bu konudaki mülahazalarını serdetmiştir. Ona göre insanın nefsinde iki şey bulunur. Bunlardan biri tabiat, bir diğeri ise alışkanlıktır. Alışkanlık, başlangıçta kişinin iradesiyle fiili çabalama halinde olur, ardından tekrar ve alıştırmalarla gerçeklik kazanır. Bazı filozoflar huyların tamamının tabiattan olduğunu ve değişim kabul etmediğini

⁴⁵ Devvânî, a.g.e., s. 32.

⁴⁶ Beyza Bilgin, *Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIV, (1981), s. 471.

⁴⁷ Bayraktar Bayraklı, *İslam’da Eğitim*, Bayraklı Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2012, s. 39.

⁴⁸ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, MÜİFV Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2013, s. 28.

savunurken; bazıları da huyların bir kısmının tabiattan olması sebebiyle değişmediğini, fakat alışkanlık ile elde edilen huyların ise değişebilir nitelikte olduğunu ileri sürerler. Bir grup filozof ise insanların fitri olarak iyilik ve hayır üzere yaratılmış olmalarına rağmen, şehvet ve aşırı arzulara yönelmeleri, çirkin davranışlarda alıştırma yapmaları ve tabiatı ihmal etmeleri sebebiyle kötülük yetilerini kazandıklarına ve kötü insanlar olduklarına kanaat getirmiştir.⁴⁹

Gazali'ye göre bazı kimseler tarafından savunulan ahlakın değişmeyen özellikte olduğu görüşü tamamen yanlıştır. Eğer yanlış olmasaydı, terbiye etmenin, nasihat etmenin ve riyazet çekirtmenin hiçbir faydası olmazdı. Ayrıca peygamberimiz “ahlakınızı güzelleştirin” buyurmazdı. Ona göre şehvet ve öfke gibi hakikatleri insanın iradesiyle var veya yok etmek ihtimal dahilinde bile değildir; ancak onları tedip ve terbiye etmekle dengeli hale getirmek mümkündür.⁵⁰

Gazali'nin savunduğu şekilde İslam düşünürlerinin çoğu da ahlakın eğitim vasıtasıyla değişebileceği düşüncesindedir. Çok iyi bilinir ki peygamberlerin başlıca görevleri arasında insanlara güzel davranışları öğretme, onların ahlakını ıslah etme misyonu vardır. Bu ise eğitimle ancak mümkün hale gelebilir. İnsanlar eğitimle yetiştirilip güzel ahlaka sahip olabilir, kötülüklerden, yanlışlardan kurtarılabilirler.⁵¹ Bu bağlamda insan ahlakının eğitim vasıtasıyla ıslah edilebileceği, güzelleştirilebileceği ve değiştirilebileceği değerlendirilebilir.

Devvânî de bu açıklamalara benzer şekilde her huyun değişebilir nitelikte olduğunu savunur. Bunun kanıtı olabilecek şekilde şu açıklamayı getirir: gözlemle ve gözlerle açık bir şekilde görüyoruz ki, insanlar kötülerle oturup kalmak ve sohbet etmekle erdemsizlikleri; iyilerle oturup kalmak ve sohbet etmekle erdemleri kazanırlar. Ayrıca çocuklarla ilgilenildiğinde, eğitimin ve terbiyenin onlar üzerinde önemli bir etki bıraktığı, kabiliyet durumuna göre onların kolay veya zor ahlakı kazandıkları açıkça görülmektedir. Eğer ahlak ve huylar, değişebilir, dönüşebilir karakterde olmasaydı, temyiz, irade ve düşünüp taşınma gücü faydasız olurdu;

⁴⁹ Devvânî, a.g.e., s. 39-40.

⁵⁰ İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, (Çev. Ali Arslan), Ataç Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2015, s. 362.

⁵¹ Halis Ayhan, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİB Yayınları, Ankara 1985, s. 46.

terbiye, eğitim de saçma olurdu ve yasaların, hukukun, diyanetin bu zamana kadar batıl, anlamsız, geçersiz olması lazım gelirdi.⁵²

Şu halde Devvânî'nin anlayışına göre kötü ahlaka sahip insanlar tedip, eğitim ve siyasetle düzeltilebilir; iyi, hayırlı, faydalı hale getirilebilirler. Her ne kadar o kötü denilen insanlardaki şerri ve kötülüğü kökünden bütünüyle kaldırıp atmak mümkün değilse de azaltmak ve ıslah etmek mümkündür.⁵³ İbni Miskeveyh, İbni Sina, Farabi, Gazali, Birgivi gibi İslam ahlakçılarının büyük çoğunluğu da ahlakın değişebileceği görüşünü savunurlar. Batı'da Aristoteles başta olmak üzere, çocuğun ruhunu bir muma benzeten ve eğitecek kişinin ona her türlü şekli verebileceğini savunan Kant, Locke, Salzman ve Rousseau'yu da ahlakın, huyun değişip eğitilebileceği fikrini savunanlar arasında saymak yine mümkündür.⁵⁴

2.1.3. Dört Erdem

Devvânî, “Ahlak İlmi ve Ahlakı Güzelleştirme” başlığı altında dört erdeme yer vermiş ve bunları tafsilatlı bir şekilde ortaya koymuştur. Ona göre bireyin ahlakının güzel olarak nitelendirilmesi için bireyin bu dört erdeme sahip olması gerekir. Bu erdemler hikmet, cesaret, iffet ve adalettir.

Erdem dediğimiz şey, birey tarafından içselleştirilmiş, insan onuruna yakışan, genellikle toplum ve din açısından onaylanan değerlerdir.⁵⁵ İslam ahlak düşüncesinin önemli isimleri erdemi “orta olma” hali olarak da belirlemişlerdir. Her bir erdemin karşısında birçok erdemsizlik bulunmaktadır. Ayrıca erdemler nefsin kuvvetleri sayısı kadardır. Nefsin düşünme, öfke ve şehvet olmak üzere üç kuvveti vardır. Bu üç kuvvetin orta olma halinden sırasıyla hikmet, cesaret ve iffet erdemleri ortaya çıkar. Bu erdemlerin her birinin dengeli olarak kişilikte yer bulmasından ise adalet erdemi doğar.⁵⁶ Bu anlamda erdem, ifrat ve tefrit denilen aşırılıklardan uzak kalarak orta yolda olmak olduğuna göre, Hz. Lokman'ın oğluna yürüyüşünde ve

⁵² Devvânî, a.g.e., s. 43.

⁵³ Devvânî, a.g.e., s. 44.

⁵⁴ M. Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2015, s. 20-21.

⁵⁵ Kaymakçan ve Meydan, a.g.e., s. 27.

⁵⁶ Kaymakçan ve Meydan, a.g.e., s. 28.

konusmasında ölçülü olmasını tavsiye etmesi⁵⁷ erdemin bir örneği olarak gösterilebilir.

İmam Gazali'ye göre güzel ahlakı meydana getiren, ayrıca ahlakın anası ve esası hikmet, cesaret, iffet ve adalet erdemleridir. Bütün güzel huylar, bu dört aslın itidalli olması üzerine doğar.⁵⁸ Ona göre bu erdemlere sahip olan her birey, insanlar arasında itaat edilen bir hükümdar olmaya ve insanların onu kendilerine örnek kabul etmelerine layıktır. Bunlardan uzaklaşıp erdemsizliklere bulaşan kimse ise insanlık ve halk arasından çıkarılmayı hak etmiş olur.⁵⁹ İbni Miskeveyh de bir insanın ancak bu faziletlerle sahip olmasıyla ondan övünç ve kıvanç duyulacağını belirtir.⁶⁰

Şu halde anlaşıyor ki insan hayatını kemale erdiren ve insanı mutlak hayra ulaştıran şeyler bu erdemlerdir. İnsan bu erdemlere ne kadar sahip olursa o derece mutlu, huzurlu ve rahat olur; bu erdemlerden olmayan erdemsizliklerle ne kadar hemhal olursa o derece bedbaht olur. Bu nedenle insanoğlu iyi bir hayat için bu erdemlere sahip olmalı ve reziletlerden uzak durmalıdır. Nitekim İslam ahlak düşünürlerinin de belirttiği üzere ahlaki gelişimin en önemli yapı taşları bu erdemlerdir.

Bu erdemleri şöyle sıralayabiliriz:

2.1.4.1. Hikmet

Devvânî'nin tanımına göre hikmet, “varlıkların durumlarını insanın gücü yettiği ölçüde gerçekte oldukları şekilde bilmekle ilgili bir ilimden ibarettir.”⁶¹ Bir başka tanıma göre hikmet; bilgelik, salim akıl, bilim, düşünce ve ince marifettir. Hikmet; helal ve haram hususunda bilgi sahibi olmak, ilimle amel etmek manalarına da gelir. İnsanın gücü nispetinde doğruyu bulması da hikmet kapsamındadır. Hikmetin ahlak yönünden en önemli anlamı ise, insanın gerçeği bilmesi ve bu yönde

⁵⁷ Lokman, 31/19.

⁵⁸ İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Din III*, s. 127.

⁵⁹ İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Din III*, s. 128.

⁶⁰ İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 34.

⁶¹ Devvânî, a.g.e., s. 52.

hareket etmesidir.⁶² Görüldüğü üzere hikmet kavramı, içerdiği anlamlar açısından zengin bir hüviyete sahiptir. Bu kavram, Kur'an-ı Kerim ve hadislerde olduğu gibi tasavvufta, fıkıhta, kelimada ve felsefede kullanıldığı yere uygun çeşitli anlamlar kazanmaktadır.⁶³

İslam dini hikmete çok özel bir değer vermiştir. Bu durumu ayet ve hadislerde apaçık görmek mümkündür. İslam dininin, okuma yazma bilmeyen bir peygambere ve okuma yazmanın henüz yaygın olmadığı bir topluma ilk hitabında “oku” emriyle vahyolunması, ilme verilen değeri göstermek açısından oldukça önemlidir.⁶⁴ Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in inanan insanlara, “*Deki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*”⁶⁵ sorusunu sorması ve bu şekilde bilginin toplumun şekillenmesinde belirleyici olmasını istemesi ilme verilen değeri ortaya koymaktadır.

Hikmet erdemi, iki erdemsizlik arasında bulunmaktadır. Bu erdemsizlikler ifrat tarafı olan sefihlik ve tefrit tarafı olan eblehliktir. Sefihlik, düşünce gücünü gereksiz biçimde kullanmaktır. Eblehlik ise, düşünce gücünü bir yana atmak ya da hiç kullanmamaktır.⁶⁶ Hikmet erdemi, bu ikisi arasında orta yerdedir.

Her erdem çeşidinin altında bu erdem cinslerine dahil olan birçok tür bulunmaktadır. Hikmet erdeminin altında da birçok tür mevcuttur. Devvânî'ye göre bunlar saymakla bitmez; fakat bilinmesiyle öne çıkanlar yedi türdür. Bunlar zeka, çabuk anlama, zihin arılığı, öğrenme kolaylığı, iyi akletme, ezberleme ve hatırlamadır.⁶⁷

Erdemler bilindikten sonra, erdemlere benzeyen, fakat erdemler türünden olmayan erdemsizlikleri de bilmek gerekir. Zira bunlar bilinmediği vakit, ahlak ilminde belli bir uzmanlığa sahip olmayan kişilerin aldanmasına sebep olurlar.

Devvânî, hikmet erdemine benzeyen fakat bu erdemden olmayan erdemsizlik hususunda şunları söylemektedir: Bir topluluk vardır ki, onlar ilimlerin meselelerini

⁶² İ. Agah Çubukçu, *İslam'da Ahlak ve Manevi Vazifeler*, DİB Yayınları, (12. Baskı), Ankara 2016, s. 72.

⁶³ Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, Rağbet Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2014, s. 298.

⁶⁴ Şakir Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, Nesil Yayınları, İstanbul 2014, s. 105.

⁶⁵ Zümer, 39/9.

⁶⁶ Devvânî, a.g.e., s. 78; Ayrıca Bkz: İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 44.

⁶⁷ Devvânî, a.g.e., s. 54.

ezberlerler ve anlaşılması çoğu kimseye karışık, zor gelen konuları açıklarlar. Öyle ki ferasetli ve akıllı olmayan insanlar onların süslü sözlerinden etkilenir, şaşırır ve onların bilgin olduğuna inanırlar. Oysaki bu kişilerin sağlam bir bilgileri yoktur ve bunlar güvenilir de değildirler. Bunlar, insanlara sahip olmadıkları maharet gösterisinde bulunur, yaldızlı sözlerle âlim olduklarına dair gösteriş yaparlar. Onların alimlere benzemedeki durumu; tıpkı maymun veya papağanın insani söz ve fiillere öykünmedeki durumu gibidir. Bu erdemsizliğe sahip olan topluluk ile hikmet ehli insanlar arasındaki farkı görmek, insanların çoğuna zor gelir.⁶⁸ Bu erdemsizliğe sahip insanlara karşı uyanık olmak gerekir.

2.1.4.2. Cesaret

Yiğitlik şeklinde de adlandırılan cesaret erdemi, öfke kontrolü ve eğitimidir. Bu erdem, “düşünen nefsin korkunç ve tehlikeli durumlarda sabit kalmasını; kaymaya, yoldan çıkmaya yol vermemesini ve doğru görüşün gereği neyse ona göre davranmasını sağlar.”⁶⁹

Cesaret erdemi, korkaklık ve köpürme erdemsizlikleri arasında orta bir yoldur. Korkaklık, korkulması lüzumsuz şeylerden korkmaktır. Köpürme ise, gereksiz yere atılganlık gösterme ve tehlikeli işlere girişimdir.⁷⁰

Bu erdem cinsinin altında bulunan türler, on bir tanedir. Bunlar yüksek ruhluluk, yiğitlik, yüksek ideal, sebat, hilm, sükunet, korkusuzluk, tahammül, tevazu, hamiyet ve inceliklerdir.⁷¹

Cesaret erdemine benzeyen fakat gerçekte cesaret erdemi olmayan erdemsizliği de bilmek gerekir. Devvânî'ye göre bu erdeme sahipmiş gibi görünen insanların cesarete benzeyen, fakat cesaret olmayan davranışları, cesur olmayan kimselerden ortaya çıkar. Bu gruba giren insanların, bazı durumlarda korkunç işlere veya tehlikeli savaflara kalkışmaları esasında mal, makam elde etme amacındandır.

⁶⁸ Devvânî, a.g.e., s. 67-68.

⁶⁹ Devvânî, a.g.e., s. 52-53.

⁷⁰ İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 45.

⁷¹ Devvânî, a.g.e., s. 55.

Buna sebep olan ise hırslarıdır, cesaret kabiliyetleri değil. Bu hilekarlar, kötülük erdemsizlikleri hususunda kendileriyle ortak olan insanlar arasında isimleri ünlensin diye uzun süreli hapse, şiddetli darba, hatta kesilme ve öldürülmeye dahi katlanırlar. Bu kişiler, toplumun kendilerine yönelik kınamasını uzaklaştırmak için bu gibi fiillere başvurur, cesur kimselermiş gibi davranırlar.⁷² Oysaki bu gibi birey ve topluluklar, gerçekte cesur değildirler.

Peki cesaret erdemine sahip olan cesur kimse kimdir? Cesaret erdeminin ölçütü nedir? Devvânî tam da bu sorulara cevap olacak nitelikte şu sözleri söyler: cesaret erdeminin delili ve ölçütü olan şey, bütün kuvvetlerin kendisine tabi olduğu akıldır. Gerçek cesur, aklın hükmü gereği cesaret davranışları ortaya koyan ve o davranışları ortaya koymadaki asıl amacı da erdem olan kişidir. Bu kişi, ölümden korktuğundan daha çok çirkin işleri yapmaktan korkar ve kaçınır. Onun yanında güzel ölüm, kınanan hayattan daha hayırlıdır. Bundan dolayı “ateş olsun, utanç olmasın” anlamına gelen “en-nâr ve lâ ‘âr!” sözü söylenmiştir.⁷³

2.1.4.3. İffet

Devvânî’nin tanımladığı şekilde iffet, şehvi gücün düşünen nefse itaat etmesidir. Düşünen nefis, akli görüşün gereği neyse ona göre hareket eder ve nefsin hevasına tapmamasını sağlar.⁷⁴ Bir başka tanıma göre iffet, çirkin iş ve sözlerden kaçınıp, cinsel dürtü ve istekleri dinin ortaya koyduğu emirler çerçevesinde muhafaza etme halidir. Bilindiği üzere insanın fitratında var olan temel güçlerden biri de şehvettir. İşte bu gücün aşırılıklardan uzak kalarak dengeli işleyişine iffet denilmiştir. İffet erdemine ulaşmak ise, şehvet gücünü dinin emrettiği ölçüler dahilinde kullanmaktan geçer.⁷⁵

İffet erdemi, diğer erdemler gibi iki erdemsizlik arasında yer alır. Bu erdemsizlikler, ifrat tarafı olan tamahkarlık ve tefrit tarafı olan gevşekliktir. Tamahkarlık, nefsin şehvetlere, aşırı istek ve arzulara olması gerekenden fazla

⁷² Devvânî, a.g.e., s. 70.

⁷³ Devvânî, a.g.e., s. 71.

⁷⁴ Devvânî, a.g.e., s. 53.

⁷⁵ Mustafa Öztürk, *Efendimiz’den Ahlak Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2013, s. 149.

meyletmesidir. Gevşeklik ise, bedenin gerekli ihtiyaçlarından olan, ayrıca dinin mubah görüp ruhsat verdiği güzel zevklere karşı nefsin isteksiz olmasıdır.⁷⁶ Her iki aşırılık durumu da kınanmıştır. İffet erdemi, bu iki aşırılık arasında yer alır.

İffet erdeminin altında bulunan türlere gelince, bunlar on iki adettir. Bunları haya, nezaket, güzel yöneliş, barışçıl olma, sükunet, sabır, kanaat, vakar, vera, intizam, hürriyet, cömertlik olarak sıralamak mümkündür.⁷⁷

İffet erdemine benzeyen fakat iffet erdeminin zıddı olan erdemsizlikten bahsedecek olursak; Devvânî'ye göre bu erdemsizliğe sahip olan kişilerin durumu, daha büyük bir şeyi elde etme uğruna dünyevi zevklerden yüz çeviren kişilerin durumuna benzer. Bu tür kişiler, zahit insanlar gibi ihlaslı rolü oynar, milleti kandırmak için zahit görünmeye çalışır ve kendilerini abidlerin derecesine ulaşmak isteyen kimseler gibi gösterirler. Böylece insanların gözlerini boyayıp riyakârlık yaparak asıl dünyevi amaçlarına ulaşmak isterler. Öte yandan onlar, insanların kendilerindeki çirkinlikleri bilip kınamasından korktukları için de iffetli kişilermiş gibi davranırlar.⁷⁸ Oysaki bu kişiler gerçekte iffetli olmaktan uzaktırlar. İffet erdemi, dinin emrettiği ölçüler çerçevesinde ve dengeli hareket etmeyi gerekli kılar.

2.1.4.4. Adalet

Devvânî'ye göre adalet erdemi, hikmet, cesaret ve iffetin bir araya gelmesi, birbiriyle uzlaşması ve böylelikle akıl kuvvetine bağlanıp boyun eğmesiyle ortaya çıkar. Bu üç kuvvenin bir araya gelmesiyle oluşan adalet sayesinde, kişide insaf ve intisaf, başka bir ifadeyle hakkını alma duygusu meydana gelir.⁷⁹

Daha önce de belirtildiği üzere her erdemin karşısında iki erdemsizlik vardır ve her erdem zıddı olan iki erdemsizlik arasında orta yerdedir. Adalet erdemi ise, zulüm ve inzilam erdemsizlikleri arasında vasat konumdadır. Zulüm, adalet erdeminin ifrat tarafı olup insanların haklarına ve mallarına haksız yolla el koyma

⁷⁶ Devvânî, a.g.e., s. 78; Ayrıca Bkz. İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 45.

⁷⁷ Devvânî, a.g.e., s. 57-58.

⁷⁸ Devvânî, a.g.e., s. 68-69.

⁷⁹ Devvânî, a.g.e., s. 53.

iken; İnzilam ise, adalet erdeminin tefriti olup zalimin zulmüne boyun eğmek, zalim haksızlık yaptığında sessiz kalmaktır.⁸⁰

Adalet erdeminin altında bulunan türler ise on iki tanedir. Bunlar sadakat, ülfet, vefa, şefkat, sıla-i rahim, mükâfat, iyi ilişki, güzel yargı, sevimlilik, teslimiyet, tevekkül ve ibadettir.⁸¹

Adalet erdemine benzeyen erdemsizliğe gelince; Devvânî'ye göre adalet konusunda bu erdemsizliğe sahip olanlar makam, mevki, mal elde etmek amacıyla avama karşı adil olduklarına dair gösterişte bulunur, riyakârlık yaparlar. Gerçekte adil kişi, güçlerini adalet, denge üzere ortaya koyan ve bütün hareketlerini aklın hükmüyle denge yolunu takip ederek meydana getiren kişidir. Sonra adil kişi kendisi gibi insan olan varlıklarla muamelesinde ve toplumsal ilişkilerinde adalet tutumuna uygun hareket edendir.⁸²

2.1.5. Erdemleri Kazanma Düzeni

Devvânî'ye göre ahlak eğitimi, ahlakı ıslah edip güzelleştirme faaliyeti sanatsal bir iştir. Sanatsal her iş de bir düzen ve sistem gerektirir. İnsani mertebelerin gayesi olan hakiki kemal ve yetkinliğe ulaşmak için de bir düzen gerekli olduğuna göre bu yoldaki insanların da takip etmeleri gereken bir tertip ve düzen kuralı vardır. O da şudur:

Öncelikle insan nefsindeki şehvet gücünü ıslah etmeli ve iffet melekesini kazanmalıdır. Ondan sonra öfke gücünü eğitmeli ve bu şekilde cesaret erdeminin elde etmelidir. Daha sonra temyiz gücünü yetkinleştirmeli ve böylece hikmet erdemiyle mücehhez olmalıdır.⁸³

Devvânî, Allah katında desteklenenlerin haricinde hiç kimsenin doğuştan gelen fitri bir erdem üzere olmadığını belirtir. Bu itibarla erdemli olmak isteyen bireylerin erdemin meydana gelmesini sağlayacak fiilleri bolca ortaya koyması

⁸⁰ Devvânî, a.g.e., s. 78; Ayrıca Bkz. İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 45.

⁸¹ Devvânî, a.g.e., s. 61.

⁸² Devvânî, a.g.e., s. 73-74.

⁸³ Devvânî, a.g.e., s. 100-102.

gerekir; tıpkı kâtiplik ve marangozluk talebesinin kâtip ve marangoz olabilmek için bol bol alıştırma yapması gerektiği gibi.⁸⁴

Ahlaki faziletlerin davranış haline gelmesi, evvela alışkanlık haline gelmesini gerektirir. Hareketler sürekli alıştırma ile alışkanlık haline gelirler. Örneğin bir insanın birkaç defa yardım yapması onu cömertlik mertebesine çıkarmaz. Çünkü cömertlik alışkanlık halini aldığı anda ancak ahlaki bir değer kazanır. Alışkanlıktan söz edilen şey, bir fiilin defalarca, yakın aralıklarla ve uzun süre tekrar edilmesidir. Nitekim güzel ahlak, alışkanlık yoluyla ancak bu şekilde kazanılır.⁸⁵ Gazali’de güzel ahlakı edinme noktasında bu metodu sunmaktadır. Ona göre insan yerleşik bir huy oluncaya kadar iyi işleri yapmada kendisini zorlamalıdır.⁸⁶ Netice itibarıyla güzel ahlaka sahip olmak, güzel alışkanlıkları edinmekle gerçekleşebilir.

Alışkanlık yolu ile erdemlerin elde edilmesinin ardından bu erdemleri korumaya çalışmak gerekir. Devvânî’ye göre tıp biliminin sağlığı koruma ve hastalığı defetme şeklinde iki bölümü olduğu gibi bu disiplin de iki kısımdır. Bunlardan ilki erdemi kazanmada işlevsel olan kısımdır. Bir diğeri ise erdemi korumayla ilgili olan kısımdır. Erdem talebesinin akıl, öfke ve şehvet kuvvetlerinin durumuna bakması ve bunlar üzerinde kafa yorması elzemdir. Eğer söz konusu kuvvetlerin durumları denge ve itidal üzere olursa, o halde bunları korumaya çalışmak gerekir. Yok eğer bu kuvvetlerin durumları denge ve itidalden sapmışsa, o zaman da onları dengeye getirmek için çabalamak gerekir. Koruma, tabii tertip izlenerek yapılmalıdır. Bu kuvvetlerin iyileştirilmesinin ardından adalet yasalarını korumaya çalışmalı ve adaleti kendi hayatının vesikası yapmalıdır.⁸⁷

2.1.6. Erdemleri ve Nefsin Sağlığını Koruma Yöntemi

Nefsin bir erdemi olduktan sonra, onu muhafaza etmeli ve o erdemle yaşamaya gayret etmelidir.

⁸⁴ Devvânî, a.g.e., s. 102.

⁸⁵ Abdullah Özbek, “Ahlak Eğitiminin Önemi”, Diyanet Dergisi, Cilt: XIX, Sayı:3, (1983), s. 56-64.

⁸⁶ İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din III*, s. 137.

⁸⁷ Devvânî, a.g.e., s. 102-103.

Devvânî kazanılan erdemleri koruma adına, kişinin iyi kimselerle etkileşim içinde olmasını vurgulamış, erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da ateşten kaçır gibi kaçmasının gerekliliğini belirtmiştir. Ona göre erdemleri korumanın etkili bir yolu budur. Çünkü arkadaşın ahlakının ruh ve nefis üzerinde büyük bir etkisi vardır. Bu hususta filozoflar ve hikmet ehli insanlar tabiatın hırsız olduğunu zikretmişlerdir. Diğer taraftan çirkin davranışlı kötü insanlarla içli dışlı olmaktan ve arkadaşlık etmekten uzak durmak gerektiği gibi o insanların boş muhabbetlerini, hikâyelerini dinlemekten de uzak durmak gerekir. Bilhassa müstehcenliklerle, maskaralıklarla, edepsizliklerle ve batıl hareketlerle davranışlarını süsleyen kişilerden... Bu tür davranışlara sahip insanlarla aynı ortamda bulunmaktan, onların sözlerini dinlemekten nefiste o kadar çok erdemsizlik meydana gelir ki onları defetmek, çok zor tedavi süreçlerini ve çok uzun bir süreyi gerektirir.⁸⁸ Şu halde erdemleri koruma yöntemlerinin başında iyi arkadaş çevresine sahip olmak gelmektedir, denilebilir.

Devvânî'ye göre ruh ve nefis sağlığını koruma yollarından bir diğeri de teorik güç ve pratik güç yönünden kuvvetlere güzel işleri yüklemek, iyi davranışları kazandırıp geliştirmektir. Çünkü her meleke, amelde alıştırma ve tekrarlama nedeniyle daha güzel ve daha çok yerleşik duruma gelir. Gevşeklik, tembellik ve ara verme ise melekeyi zayıflatmakla beraber yok oluşa götürür.⁸⁹ Dolayısıyla bol alıştırma ve tekrarlarla güzel işleri ve iyi davranışları meydana getirmeye çalışmak nefis ve ruh sağlığını korumanın diğeri bir yöntemidir.

Devvânî, şehvi arzuları ve zevkleri kontrol etmeden, eziyet ve sıkıntılara tahammül etmeden erdemler basamaklarının üzerinde ilerlemenin kolay olmadığını dile getirir.⁹⁰ Bununla birlikte erdemleri elde eden kimselerin onu korumak adına nice sıkıntılara katlandığına da işaret eder. Ona göre erdemli olmak ve kalıcı mutluluğu elde etmek isteyen kimseler erdemleri koruma konusunda bu sıkıntılara sabretmez, art arda gelen zorluklara katlanmazlarsa onların dünyevi ve uhrevi zarara düşmeleri ve hüsrana uğramaları kaçınılmazdır. Diğer taraftan yetkinleşmek isteyen kişi, zühdü kendisine şiar edinmelidir. Züht, insanın gerekli miktarda dünyevi araç ve

⁸⁸ Devvânî, a.g.e., s. 103.

⁸⁹ Devvânî, a.g.e., s. 105.

⁹⁰ Devvânî, a.g.e., s. 104.

hazlarla yetinmesi ve lüks yaşamaya iltifat etmemesidir. Mutlulukların kaynağı ve makamların süsü züht ve kanaattir. Züht olmayınca ahiret yolcusu hiçbir mutluluğa kavuşamaz ve erdem talebesi züht elbisesini giymeden hiçbir makamı elde edemez.⁹¹

Devvânî'ye göre insanın görevi, başlangıçta erdemli bir dost seçmek ve uzun bir yakınlık, samimiyet ve arkadaşlıktan sonra seçtiği dostun kendi kusurlarını söylemesini ve bu şekilde o kusurlardan uzaklaşmasına katkı sunmasını istemektir. Gerçek dostluğun göstergesi arkadaşların kusurlarını birbirlerine söylemeleri, bu konuda birbirlerini uyarmaları ve kusurlardan kaçınmalarına yardımcı olmalarıdır. Aynı zamanda arkadaşlık ilişkilerinde arkadaşlar, birbirlerine yanlış ve kusurlarını söylemelerini talep etmelidir. Hatta kişi, arkadaşına hatalarını kendisine söylemesi hususunda ısrar etmeli, kendisinde bir kusur olup olmadığını sormalı, ondan kendisine yanlışlarını haber edip söylemesini istemeli ve onu bunları yapması için cesaretlendirmelidir. Arkadaşı da kendisine hatasını, yanlışını, ayıbını söyleyince, ona darılmamalı aksine bundan memnuniyet duyduğunu da belirtmelidir. Devvânî konuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in "Bana kusurlarımı bildiren kişiye Allah merhamet etsin!" sözünü naklederek konuya ışık tutmaya çalışmış,⁹² böylece erdemleri koruma yöntemlerinden biri olarak arkadaşların hata ve kusur noktasında birbirlerini uyarmaları gerektiğine dikkat çekmiştir.

2.2. AİLE AHLAKI VE EĞİTİMİ

2.2.1. Aile Nedir?

Aile; evlilik, kan veya akrabalık bağıyla birbirine bağlı olan, yetişkin üyelerin çocukları eğitmekten sorumlu oldukları bir kurum, toplum tarafından belirlenmiş hak ve görevlere sahip bireylerin oluşturduğu ve ortak değerleri olan bir gruptur.⁹³ Yine İslam ilkeleri göz önüne alınarak bir tanımlama yapmak istenirse aile, "en az evli iki

⁹¹ Devvânî, a.g.e., s. 106- 107.

⁹² Devvânî, a.g.e., s. 109.

⁹³ Aydın, a.g.e., s. 27; Ayrıca Bkz. Anthony Giddens; Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınevi, (2. Baskı), Ankara 2016, s. 233.

yetişkin insan ve çocuklarından meydana gelen, kurumlaşmış, biyolojik toplumsal bir grup”⁹⁴tur.

Sosyal bir gruptan ibaret olan ailenin, insanlığın sosyal ve kültürel gelişmesinin her kademesinde yer aldığını söylemek mümkündür. Aile, bütün toplumlarda oluşmuş ve yerleşik hale gelmiş bir kurumdur. Diğer taraftan aile; hukuki, ahlaki, iktisadi, biyolojik, psikolojik, kültürel ve dini ilişkilere dayalı sosyal bir yapıya da sahiptir.⁹⁵

Yörükoğlu’na göre aile, işlev itibariyle üç farklı açıdan ele alınabilir.⁹⁶

- a) Aile, kadın ve erkeğin duygusal ihtiyaçlarını karşılayan bir birlikteliktir.
- b) Aile, ortak gayesi, inançları, çıkarları ve kuralları olan bir insan grubudur.
- c) Aile, çocukların yeme, içme, giyme ihtiyaçlarının karşılandığı ve onların eğitildiği bir ortamdır.

Aile, mutluluğun, huzurun, sevginin, saygının, sorumluluğun, dayanışmanın ve fedakârlığın sergilendiği bir birliktelik kurumudur. Kuran-ı Kerim’de ailenin kaynağı olan evlilik, şu ayette görüldüğü üzere, Allah’ın varlığı ve yüce hikmeti için bir delil olarak gösterilmiş ve üzerinde düşünülmesi teşvik edilmiştir:

*“Onlarda sükûn bulasınız diye size kendi nefislerinizden eşler yaratıp aranızda bir sevgi ve merhamet koyması Allah’ın varlığının delillerindendir. Düşünüp, tefekkür eden toplumlar için bunda elbette ibretler vardır.”*⁹⁷

Bu ayette, aile için üç temel hususa dikkat çekilmektedir. Bunlar; gönül huzuru, sevgi ve rahmettir. Bu üç ilkeye müstenit olarak kurulan aile yuvası mutluluğa kavuşur ve başarıyı yakalar. Toplumun en küçük yapısı olan aile mutlu olunca, onlardan oluşan toplum da mutlu olur.⁹⁸ Dolayısıyla toplumun huzuru ve güveni yakalaması, ailenin bu üç temel esası bünyesinde barındırmasıyla mümkündür denilebilir.

⁹⁴ İbrahim Sarıçam; Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyet Tarihi*, TDV Yayınları, (12. Baskı), Ankara 2018, s. 104.

⁹⁵ Mustafa Safa, *Hizmet Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı*, Araştırma Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2015, s. 40.

⁹⁶ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, (19. Baskı), İstanbul 1994, s. 125.

⁹⁷ Rum, 30/21.

⁹⁸ Erdem, a.g.e., s. 160.

İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy, aile hayatının en mutlu hayat olduğunu şu mısralar ile ifade eder:

“Hayat-ı aile isminde bir maişet var;

Saadeti ancak odur... dense hanginiz anlar?

Hayat-ı aile dünyada en sefalı hayat

Fakat o âlemi bizler tanır mıyız? Heyhat!”⁹⁹

Mehmet Akif bu mısralarda, ailenin önemini ve insanların kaybettikleri mutluluğu ancak aile ocağında bulabileceğini ifade etmenin yanı sıra, insanların ailenin değerini yeterince bilmediği mesajını da aktarmaya çalışmıştır.

2.2.2. Ev ve Aile İhtiyacının Sebebi

İnsan, aile hayatı yaşayacak bir fitratta ve özellikte yaratılmıştır. Zira insanın tek başına bütün ihtiyaçlarını karşılaması, geçimini temin etmesi zordur. Bu noktada zor hayat şartları insanı ev yapmaya, aile kurmaya ve evlenmeye yönlendirmektedir.

Devvânî, hayatını devam ettirmek için gıdaya muhtaç olan insanın, gıdanın oluşmasını sağlayan ve bunun için beceri gerektiren bütün görevleri tek başına yerine getiremeyeceğini ifade eder. Ona göre gıda için gerekli şeyleri hazırlamak, ancak insanın kendi türünden kimselerle yardımlaşması ve işbirliği içerisinde olmasıyla mümkündür. Çünkü insanın ihtiyaç duyduğu gıda, hayvanların gıdasından farklıdır. Hayvanlar gıdalarını doğal yollarla elde ederler ve gıdalarını elde etmek için bir beceri veya mesleğe gerek duymazlar. Oysa insan söz konusu olduğunda onun için her gün ihtiyaç duyulan gıda miktarını toplamak ve hazırlamak zahmetli bir iş haline gelmektedir.¹⁰⁰

Geçimlerini temin edebilmek gayesiyle gerekli mesleklerle meşgul olan insanların bütün ihtiyaçlarını karşılamaya imkanları yoktur. Bunun için insanın evde

⁹⁹ Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1988, s. 103.

¹⁰⁰ Devvânî, a.g.e., s. 147

olmadığı zamanlarda evde ikamet edecek, ev işlerini yapacak, gıda ve malları korumada ona vekâlet edecek bir yardımcıya ihtiyaç vardır. Bu yardımcı ise, erkeğe kendisiyle evlenerek doğum ve neslin meydana gelmesini sağlayan bir kadın olacaktır. Bu anlamda evlenme yoluyla hem ev işlerinin muntazam olması, hem de neslin devamı sağlanacaktır.¹⁰¹ Devvânî'nin bu ifadesinden insan yaşamının rahat ve kolay geçmesinin bir aile kurmaya bağlı olduğu ve insanın fitraten aileye muhtaç yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Devvânî'ye göre insanın geçimi için gerekli olan malzemeyi biriktirmesi, söz konusu malzemeleri başka türlerin verebileceği zararlardan koruması da bir mekânın olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu mekân da evden başka bir şey değildir.¹⁰² Bu durum ise insanın eve ihtiyaç duyan bir varlık olduğunu göstermektedir.

Devvânî'ye göre evi oluşturan temel unsurlar; baba, anne, çocuk, hizmetçi ve erzaktır. Bu kapsamda evden kastedilen taş, kerpiç veya ahşaptan yapılan hane değil; baba, anne, çocuk, hizmetçi ve mal arasında gerçekleşen kaynaşma, ülfet ve birleşmedir. İnsanlar ister ahşap ve taş meskende otursunlar, ister ağaç gölgesinde ve mağarada otursunlar, ister çadırda ve otağda otursunlar, durum değişmez. Mühim olan birliktelik ve kaynaşmadır.¹⁰³ Bu yaklaşımdan hareketle ailevi ilişkilerde evin yapısı gibi maddi şeylerin değil, aileyi birleştiren, kaynaşmasını sağlayan manevi şeylerin daha ön planda olması gerektiğini anlamak mümkündür.

Devvânî ve onun gibi önemli ahlakçıların İslam dinini esas alarak ortaya koydukları aile modelinin İslam medeniyetine pek çok katkıları olmuştur. Bu katkılar şu şekilde sıralanabilir:

1. Aile, ekonomik faaliyetlere ve dayanışmaya kaynaklık etmiştir.
2. Aile, iç ve dış tehlikelerin en asgari zararlarla atlatılmasını temin etmiştir.
3. Aile, değerlerin kuşaktan kuşağa geliştirilerek aktarılmasını sağlamıştır.
4. Aile, sosyal ve siyasal istikrara yardımcı olmuştur.

¹⁰¹ Devvânî, a.g.e., s. 147-148.

¹⁰² Devvânî, a.g.e., s. 147.

¹⁰³ Devvânî, a.g.e., s. 148.

5. Temel eğitim, ahlak eğitimi, sosyalleşme ve sorumluluk duygusunu kazanma aile içinde gerçekleşmiştir.¹⁰⁴

2.2.3. Malın Durumuna Bakış

Devvânî mal varlığını; gelir, korunma ve harcama olmak üzere üç bakımdan ele almaktadır:

2.2.3.1. Gelir İtibariyle

Gelir iki kısma ayrılır. Birincisi, kişinin meslek ve sanat gibi yollarla kendi çabası sonucu elde ettiği gelir; ikincisi ise, kişinin çalışmaksızın hibe ve miras gibi yollarla elde ettiği gelirdir.

Devvânî'ye göre gelir elde etmede üç şeyden kaçınmak gerekir: Birincisi hileyle, haksızlıklarla; ikincisi maskaralık, oyun ve alay gibi arsızlıklarla; üçüncüsü ise lağımcılık, debbağlık gibi bayağılık işlerle.¹⁰⁵

Devvânî, sanat ve mesleğiyle gelir elde eden kimselere bazı tavsiyelerde de bulunmaktadır. Ona göre bir sanat veya meslekle ilgili olan herkes, o sanat ve meslekte yetkinleşmenin, ilerlemenin peşinde olmalı ve bu yolda çaba sarf etmelidir. İnsan bilmelidir ki dünyada hiçbir şey, bol rızıktan daha hayırlı değildir. Rızık elde etmenin en iyi yolu ise insanlık ve mürüvvete yakın olan bir sanat veya mesleğe sahip olmaktır. Hile, gasp, zelillik ile elde edilen her kazanç, çok olsa dahi nakıs ve bereketsiz olur. Bu bakımdan ondan kaçınmak gerekir. Güzel kazançla elde edilen mal ise, az bile olsa uğurlu ve bereketlidir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Sarıçam; Erşahin, a.g.e., s. 105.

¹⁰⁵ Devvânî, a.g.e., s. 150.

¹⁰⁶ Devvânî, a.g.e., s. 151.

2.2.3.2. Korunma İtibariyle

Devvânî, elde edilen malı koruma hususunda da bazı tavsiyeler sunmaktadır. Bunlardan en önemlisi malı harcama noktasında itidalli olmaktır. Ona göre harcama miktarı, eve giren paradan çok olmamalıdır. Yani çıktı girdiden, masraf kazançtan az olmalıdır. Diğer taraftan insan musibet, bela, kıtlık ve hastalık gibi sıkıntılı vakitleri gözetlemeli, onlara dikkat etmelidir. İnsan, her çeşit zor zamanın gelebileceğini düşünerek bazı maddi imkânları nakit olarak elde tutmalı, bazılarını hazine olarak, yine bazılarını emlak, ayniyat ve hayvan olarak korumalıdır. Bu şekilde birinde bir bozulma, yok olma gibi bir mesele ortaya çıkarsa, diğerinden telafi etmelidir.¹⁰⁷

Görüldüğü üzere Devvânî, her türlü zor zamana karşı tedbir zırhını giymeyi nasihat etmekte ve malı koruma noktasında birtakım yöntemler ortaya koymaktadır. O, hikmet ehli filozoflardan nakil yoluyla, “Mal toplamak, yüksek dağın tepesine bir taşı çıkarmak gibi, harcamak ise ağır taşı yüksek dağdan aşağı bırakmak gibidir”¹⁰⁸ sözünü aktarmış ve böylece malın değerli olduğuna vurgu yapmıştır.

2.2.3.3. Harcama İtibariyle

Mal harcamaları üç kısma ayrılır. Birincisi, zekat, sadaka ve adak gibi dinin emriyle yapılması gereken harcamalardır. İkincisi, cömertlik ve ikram yoluyla yapılan bağış ve hediye gibi harcamalardır. Üçüncüsü ise, zaruret durumunda faydayı celp, zararı yok etmek için yapılması gereken harcamalardır.

Devvânî’ye göre zekat, sadaka gibi dinin emriyle yapılması gereken birinci türdeki harcamalarda birtakım inceliklere dikkat etmek gerekir. Evvela verilen mal, isteyerek ve gönülden verilmelidir. Sonra bu mal, Allah rızası için samimi bir şekilde verilmeli, bunu yaparken asla başka bir amaç güdülmemelidir. Ayrıca söz konusu mal gizlice verilmelidir. Zira ifşa ederek, açıkça sadaka vermek, sadaka verilen yoksulu üzebilir ve gösteriş, minnet etme zannına sebep olabilir.¹⁰⁹ Bu sebeple kalp

¹⁰⁷ Devvânî, a.g.e., s. 151.

¹⁰⁸ Devvânî, a.g.e., s. 69.

¹⁰⁹ Devvânî, a.g.e., s. 152.

kırılmasına, gönül incinmesine mahal vermeyecek bir şekilde bu harcama yapılmalıdır.

İkinci türdeki harcamalarda da riayet edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar şu şekildedir: Cömertlik yoluyla yapılan harcama gizlenmeli ve küçük görülmelidir. Öte yandan bu harcamada araya süre girmemelidir. Çünkü gevşeklik ve ihmal olunca unutmaya meydana gelir, bu nedenle söz konusu harcama sürekli yapılmalıdır. Son olarak uygun zamanda ve uygun yerlerde bu harcama gerçekleştirilmelidir.¹¹⁰

Zaruret durumu için yapılan üçüncü türdeki harcamalarda ise itidal gözetilmeli, dengeli bir şekilde bu harcama yapılmalıdır.¹¹¹

2.2.4. Oturulan Evler Nasıl Olmalı?

İnsan tabiatı gereği dış etkenlerden korunma ihtiyacı hisseder. Bu ihtiyacını karşılamak için ise ya barınabileceği bir yer bulup inşa eder ya da hazır bir ev satın alır. Bu hususta Yüce Allah insana şu ayetlerle yol gösterir:

*“Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı; keza bir süreye kadar onların yünlerini, yumuşak tüylerini, kıllarını ev ve giyim eşyasıyla ticaret malı olarak değerlendirmenizi sağladı. Yine Allah, yarattığı şeylerden sizin için gölgelikler yaptı, dağlarda size sığınaklar yarattı; size sığağa karşı kendinizi koruyabilecek elbiseler, maruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkânı bahşetti. İşte Allah, teslimiyet gösteresiniz diye size nimetini böyle eksiksiz vermektedir.”*¹¹²

Görüldüğü üzere Yüce Allah, insanın barınma ihtiyacını ve bunu nasıl karşılayacağını detaylı bir şekilde ortaya koyarak insana yol göstermektedir.

¹¹⁰ Devvânî, a.g.e., s. 153.

¹¹¹ Devvânî, a.g.e., s. 154.

¹¹² Nahl, 16/80-81.

Devvânî bu minvalde, barınabileceği bir mekân olmadan insanın yaşamını rahat bir biçimde idame ettiremeyeceğini belirtir. O, insanın barınabileceği bir eve ihtiyaç duyduğunu belirtmenin yanı sıra, yaşanan ya da tercih edilen evin hangi özelliklerde olması gerektiği bilgisini de bizlere aktarmıştır. Filozoflardan naklederek, yaşanan evlerin en iyisinin ve en üstününün, sağlam, tavanı yüksek, kapıları geniş, her mevsim kalmaya uygun yeri olan evlerin olduğunu aktarır. Bununla beraber kalınan evlerin, boğulmaya, yangına, yıkılmaya, hırsızların saldırısına, böceklerin istilasına karşı önlem alınmış şekilde inşa edilmesi gerektiği uyarısında da bulunur.¹¹³

Komşunun önemine de değinen Devvânî, kötü komşunun birçok fesat ve bozulmalara sebep olduğuna dikkat çekerek bu noktada seçilecek komşunun iyi olması gerektiğini ifade eder.¹¹⁴ Komşunun sahip olduğu ahlak çok önemli olacaktır ki öteden beri “Ev alma, komşu al” sözü söylenmektedir. Zira komşuları iyi olan bir çevrede oturmak çok daha güvenli ve keyiflidir. Tam tersi bir durum ise, Devvânî’nin de belirttiği üzere, ancak fesat ve bozulmalara neden olabilir.

2.2.5. Aile Eğitimi

2.2.5.1. Evliliğin Amacı

Devvânî’ye göre evlenip aile yuvası kurmada asıl amaç, şehvet davası gütmek olmamalıdır. Evliliğin temel amacı, nefsi bozgunculuğa düşmekten korumak, neslin devamını sağlamak ve malı korumak olmalıdır.¹¹⁵ Devvânî, evliliğin amacını üç noktada toplar. Bunlardan birincisi nefsin günaha düşmesini engellemek, ikincisi evlenme yoluyla neslin üremesini sağlamak, üçüncüsü ise erkeğin evin geçimini temin etmekle meşgul olduğu zamanlarda evdeki vazifeleri yüklenmekle erkeğe yardımcı olacak bir hayat arkadaşı ihtiyacını gidermektir.

¹¹³ Devvânî, a.g.e., s. 149.

¹¹⁴ Devvânî, a.g.e., s. 149.

¹¹⁵ Devvânî, a.g.e., s. 154.

İslam dinine göre ailenin kuruluş amaçları; helal yoldan cinsel ihtiyaçların karşılanması, sevgi ve saygı çerçevesinde duygusal ihtiyaçların giderilmesi, neslin devam ettirilmesi ve korunması¹¹⁶ maddelerinde toplanmaktadır.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de *“Onlarda sükun bulasınız diye size kendi nefislerinizden eşler yaratıp aranızda bir sevgi ve merhamet koyması Allah'ın varlığının delillerindendir. Düşünüp, tefekkür eden toplumlar için bunda elbette ibretler vardır.”*¹¹⁷ şeklinde buyurarak evliliğin bir huzur ortamı olduğuna işaret etmiş, evlilik hususunda insanları düşünmeye davet etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *“Evlenin nesliniz çoğalsın. Diğer ümmetlere karşı sizinle, düşük çocukla dahi olsa iftihar edeceğim.”*¹¹⁸ şeklinde buyurmuş, evlilikte öncelikli amacın neslin çoğalmasını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.

Önemli ahlak yazarlarının başında gelen İmam Gazali, evliliğin amacı ve evlilik hususuyla ilgili şunları söyler:

“Evlenmek din yolundan sayılır. Din yolunun insanın hayatına, bekasına muhtaç olduğu ve hayat ve hayatın devamı da insan cinsine muhtaçtır. İnsanların bekası da evlenmek ve cinsi münasebet olmaksızın mümkün olmaz. O halde evlenme, var olmanın aslının sebebidir. Evlenmenin mübah olmasının sebebi budur, yalnız şehvet için değildir. Hatta şehvetin yaratılmasının sebebi de, insanları evlenmeye sevk etmesi ve böylece din yolcularının vücuda gelmesi içindir. Zira insanlar din yolunda yürümek için yaratılmışlardır.”¹¹⁹

Gazali evlilikteki asıl hedefin şehvet olmadığını belirtmiş, şehvetin yaratılmasının sebebini dahi evliliğe ve neslin devamına aracı olmasına dayandırmıştır. Devvânî de yukarıda geçtiği üzere, Gazali'nin düşüncelerine paralel şekilde evlilikteki asıl amacın şehvet olmadığını ifade etmiştir.

¹¹⁶ Sarıçam; Erşahin, a.g.e., s. 104.

¹¹⁷ Rum, 30/21.

¹¹⁸ Ebu Davud, *Nikah*, 4, 2050.

¹¹⁹ İmam Gazali, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 210.

2.2.5.2. Eş Seçimi

Bir psikiyatri profesörüne göre, insanın yaşamında eş ve meslek seçimi şeklinde iki önemli tasarruf vardır. Bu iki önemli tasarruftan biri olan eş seçimi konusunda karar verirken kâr zarar analizini iyi yapmak gerekir. Zira bir evliliğin ne kazandırıp ne kaybettireceğinin iyi bir analizi yapılmazsa sonrasında çok büyük bedeller ödenebilir.¹²⁰ Dolayısıyla bu kararın, büyük bir öneme sahip olduğunun bilincinde olarak hareket etmek en doğru yol olacaktır.

Devvânî, bu öneme binaen eş seçiminde çeşitli kriterler ortaya koymuş, evlenecek kişilerin eş seçiminde dikkat etmeleri gereken noktaları sıralamıştır. O, kadınların en iyisini, akıllı, iffetli, nezaketli, edepli, hayâlî, yumuşak kalpli, kocasının razı olacağı özelliklere sahip ve doğurgan olanı şeklinde tanımlamış ve eş seçiminde dikkate alınması gereken hususları da şu şekilde açıklamıştır:

“Eğer evlenilecek kadın bekâr ise, kadınları kısır olmayan bir kabileden seçilmesi uygundur. Dul ise, çocuk sahibi olmasına bakılır. Hür kadınla evlenmek cariyeye almaktan daha iyidir. Çünkü hür kadın, iffet, akıl, iâşe işlerinde yardımda bulunma, yönetim, ırzını koruma, çocuk terbiyesi ve kötü huylardan sakınmada cariyeden daha üstündür. Hür kadınla evlenmenin bir üstünlüğü ise akraba ve aşiretleriyle dayanışma ve yardımlaşma sağlanır ve çocukların eğitimi, dayıları ve aşireti tarafından desteklenir. Bu durum cariyelerde yoktur.”¹²¹

Dul olana kıyasla bekâr kadınla evlenmenin daha evla olduğunu belirten Devvânî, eşine bağlılık ve edebi kabul etmenin bekâr olanında daha fazla gerçeklik bulunduğunu ifade eder. Aynı zamanda eş olacak kadının seçilmesinde sadece güzellik, soy ve zenginlik gibi vasıfların tercih edilmemesi gerektiğini de söyler. O, bu üç haslette birkaç tehlike olduğuna dikkat çekerek, bu noktada ihtiyatı gözetmek gerektiği tavsiyesinde bulunur. Ona göre soy ve nesep, kibir sebebidir. Soy sebebiyle birtakım kadınlar kocalarına itaatte sorun yaşatabilir, hatta bazen kocayı eve hizmetkar olarak görebilirler. Bu durum ise evliliğin kötüye gitmesine, akıbetin bozulmasına yol açar. Yine mal ve güzellik durumu, nesep gibi evlilik sürecinde

¹²⁰ Nevzat Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, Timaş Yayınları, (24. Baskı), İstanbul 2017, s. 150.

¹²¹ Devvânî, a.g.e., s. 154.

insana türlü dertler verebilir.¹²² Görüldüğü üzere Devvânî, evliliğin mutlu bir şekilde yürümesinin temel sebebi olarak, İslam'ın da tavsiye ettiği şekilde, kefâeti yani denklîği görmektedir.

2.2.5.3. Ev Reisliğı

Aile, en küçük toplumsal birim sayılmakla beraber yetişkin üyelerin ve çocukların oluşturduğu bir insan grubudur. Her grupta muteber olan toplumsal kurallar, aile için de geçerlidir.

Her ailenin yazıya dökülmemiş bir yasası, her aile ferdinin uyması beklenen bir kurallar bütünü vardır. Grup veya küme, belli bir hedef üzerine toplanan ve ortaklık yapan ikiden fazla insan topluluğu olarak adlandırılır. Her grupta bir lider vardır. Liderlik vazifesi, yasalar veyahut geleneklerle belirlenmiştir. Çoğu toplumda bu liderlik vazifesi babaya verilmiştir. Baba, aile birliğini diri tutan, aileyi dış tehlikelere karşı koruyan, gelir getiren, düzeni sağlayan ve grubu yöneten kişi olarak saptanmıştır.¹²³

Bu hususla ilgili olarak Devvânî der ki, her çokluğun düzeni, uzlaşî yolunu sağlayan bir birliğe bağlıdır. Ailenin, evin düzeni de ülfet bağını gerektiren bir yönetim ve idareye dayalı olarak kurulabilir. Baba, bu idarede ilk başta gelir. Dolayısıyla evin önderliği, ailenin yönetim ve idaresi babaya verilir. Baba, yönetim ve idaresi altında bulunan aile fertlerinden her birinin iyiliğe ulaşmalarını sağlamak ve bozulmalarını engellemek için lütuf ve şiddet, müjde ve tehdit, sertlik ve yumuşaklık gibi idare tarzlarının değişik türleriyle siyaset vazifesini en güzel ve en isabetli şekilde yerine getirmelidir.¹²⁴

Görüldüğü gibi Devvânî aile reisliğine babayı oturtmakta ve babanın aile fertlerinin iyiye ulaşmalarını sağlamak için elindeki yetkiyi en uygun şekilde kullanması gerektiğine dikkat çekmektedir.

¹²² Devvânî, a.g.e., s. 154-155.

¹²³ Yörükoğlu, a.g.e., s. 127-128.

¹²⁴ Devvânî, a.g.e., s. 148.

İslam nazarında da aile reisi babadır. Bunun sebebi ise erkeklerin fitraten buna göre yaratılmış olmalarıdır. Savaşmak, iç ve dış tehlikelere karşı koymak, her koşul ve ortamda eşinin ve çocuklarının nafakasını sağlamak, aile fertlerinin geçim yönetimi sorumluluklarını yüklenmek, evlenirken mehir boşanırken ise nafaka vermek... gibi konular erkeklerin üstesinden gelebileceği işler olduğundan dolayı,¹²⁵ İslam ev reisliğini erkeğe, yani babaya yüklemektedir.

2.2.5.4. Erkeğin Hanımına Karşı Gözetmesi Gereken Hususlar

Aile kurumunun iki temel taşı olan eşlerin birbirlerine karşı gözetmeleri gereken birtakım hususlar vardır.

Erkeği evin reisi olarak kabul eden Devvânî, erkeğin eşine karşı gözetmesi gereken siyaseti ve eşine karşı yerine getirmesi gereken görevleri aile huzurunun düzenli olarak yürüyebilmesi için zorunlu görmektedir. Ona göre erkek, kadın siyasetinde üç şeyi gözetmeli, üç şeyden de sakınmalıdır. Gözetmesi gereken üç husus şudur:¹²⁶

Birincisi heybetli olmadır. Heybet, kocayı kadının gözünde ihtişamlı gösterir ve böylelikle kadın onun isteklerini hafife almaz.

İkincisi cömertliktir. Erkek, bu özelliğiyle aile içinde sevgi ve kaynaşmayı sağlamanın yanı sıra, kadına değer verdiğini de gösterir. Böyle olunca kadın, kendisine olan ilginin devamının sağlanması için eşinin isteklerini yerine getirir ve onun görüşünün dışına çıkmamaya çalışır. Cömertliğinin gereği olarak erkek, eşini tesettür ve örtünmede mahrem olmayanlardan korur. Öte yandan erkek, hanımıyla tatlı sözler söyleyerek muhabbet eder ve işlerine başlarken onunla istişare eder. Tabii ki erkek istişareyi, kadının kocasını kendisine itaat ettirme tamahkârlığına düşürmemesine dikkat ederek ve dengeyi gözeterek yapmalıdır.

¹²⁵ M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2011, s. 97; Ayrıca Bkz. İbrahim Canan, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009, s. 18.

¹²⁶ Devvânî, a.g.e., s. 155-156.

Üçüncüsü ise, erkeğin eşine saygılı davranması, daima güler yüzlü olması, ikramda bulunması, iyilik yapması, yakınlık göstermesi ve esirgmeden harcamasıdır. Bu güzellikleri eşinin yakınlarına da göstermelidir. Erkek, eşinde ciddi bir olumsuzluk görmediği sürece ona başka bir kadını tercih etmemelidir. Başka kadın mevcut eşinden soy, güzellik ve mal bakımından daha fazlasına sahip olsa bile ona yönelmemelidir. Çünkü kadınların fitratlarında var olan hased ve aşırı kıskançlık, çirkinliklere ve suçlara iter. Dolayısıyla bir kalp iki bedenin yaşam kaynağı olamayacağı gibi, bir erkek de iki evin idaresine güç yetiremez.

Devvânî kadın siyasetinde sakınılması gereken hususları ise şu şekilde sıralamaktadır:¹²⁷

Birincisi, kadın sevgisinde ifrattır. Sevgide ifrat, erkeğin istila edilmesine ve zafiyetlere düşmesine yol açar. O zaman hâkim mahkûm, amir memur olur ve bu şekilde düzen bozulur. Eğer koca, kadının sevgi belasına müptela olursa ciddi sorunlar ortaya çıkar. Dolayısıyla erkek, kadın sevgisinde denge yolunu gözetmeli, böylece çıkabilecek problemlerin yolunu önceden engellemelidir.

Sakınılması ve kaçınılması gereken ikinci husus, bütün işlerde kadınla istişare etmemek, normal yiyecek içecek haricindeki mallarının miktarını kadına haber etmemek ve önemli sırlarına kadını ortak etmemektir. Zira bu durum, kadınlarda kötü şeyler yapmaya sebebiyet verebilir.

Sakınılması gereken üçüncü husus ise, kadını oyun ve eğlencelerden, erkeklerin hikâyelerini işitmekten, yabancılara bakmaktan uzak tutmaktır. Ayrıca bu özelliklerle bilinen ve çirkin davranışlarda bulunmakla itham olunan kadınlarla sohbet etmekten de menetmek elzemdir.

2.2.5.5. Kadının Kocasına Karşı Gözetmesi Gereken Hususlar

Erkeğin hanımının hakkına saygılı olması ve ona karşı vazifelerini eksiksiz bir şekilde yerine getirmeye çalışması, ne derece önemli ise, kadının da aynı şekilde kocasının hakkına riayet etmesi, onu memnun etmeye çalışması da o derece

¹²⁷ Devvânî, a.g.e., s. 156-157.

önemlidir. Bu hususla ilgili olarak Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, “*Erkeklerin kadınlar üzerinde, kadınlarında erkekler üzerinde hakları vardır.*”¹²⁸ buyurmuş, böylece kadın ve erkeğin birbirleri üzerinde hakları olduğuna dikkat çekerek her iki cinsin bu haklara riayet etmeleri gerektiği telkininde bulunmuştur.

Devvânî, kadınların kocalarının hakkı konusunda uymaları gereken kuralları şu şekilde ortaya koymuştur: Öncelikle kadın iffetli olmalıdır. Sonra kadın kocasına saygı nazarıyla bakmalı ve ona karşı isyandan kaçınmalıdır. Son olarak ise, ona daima güzel bir şekilde yaklaşmalı ve ters davranmamalıdır.¹²⁹

Devvânî, bilgeler ve filozoflardan nakil yoluyla kocalarına karşı iyi ve kötü kadınları şu şekilde tanımlar: iyi kadınlar, ülfet ve sadakatte dostlara, kanaat ve hizmette cariyelere, sevgi ve şefkatte annelere benzerler. Kötü kadınlar ise, kocayı tahfif ve yermede düşmanlara, tabi olma ve güçte zorbalara, hıyanet yoluyla mala tamah etmede ise hırsızlara benzerler.¹³⁰

2.2.5.6. Çocukların Anne Babalarına Karşı Vazifeleri

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de, “*Biz insanların ana ve babalarına iyilik etmelerini tavsiye ettik*”¹³¹, “*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti, onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine ‘of!’ bile deme; onları azarlama, ikisine de güzel söz söyle.*”¹³² şeklinde buyurmakla insanların ebeveynlerine karşı olan sorumluluğunu apaçık ortaya koymaktadır.

Devvânî, ilahî nimetlerden sonra hiçbir nimetin anne ve babanın nimeti gibi olmadığını söyler. Ona göre baba, çocuğun var olmasının şekli sebebidir. Bununla birlikte o, gıda, elbise ve diğer zaruri ihtiyaçlarını karşılama vesilesi; aciz olduğu bir dönemde güçlendirme, terbiye etme ve tam bir büyümeye, neşvünema bulmaya erişme sebebidir. Yine baba, çocukta edep, güzel huylar, sanat, meslek gibi ruhsal ve

¹²⁸ Bakara, 2/228.

¹²⁹ Devvânî, a.g.e., s. 157.

¹³⁰ Devvânî, a.g.e., s. 158.

¹³¹ Ankebut, 29/8.

¹³² İsra, 17/23.

maddi yetkinliklerinin ortaya çıkması vesilesidir. Anne ise, çocuğun varlık sebebi olmasında babaya ortaktır; ancak hamilelik, doğum, emzirme ve diğer sıkıntılara katlanması sebebiyle onun hakkı babaninkinden daha çoktur. Anne uzun bir süre çocuğunu korur, gözetir, eğitir; muazzam sevgi ve şefkatiyle kendisini çocuğuna feda eder.¹³³

Bu bakımdan çocuk ebeveynlerine ne kadar iyilikte bulunursa bulunsun onların iyiliğine yaklaşamaz. Bundan dolayıdır ki çocukların anne babalarına iyilikte bulunmalarına dair emirler¹³⁴ Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Yine belirtmek gerekir ki Kur'an-ı Kerim'de anne babaya iyilik, Allah'a itaatten sonra ikinci sırada gelir.

Devvânî, anne babaların haklarını gözetmenin her şeyden daha öncelikli bir görev olduğunu savunur. Peki anne babanın hakları nasıl gözetilir? Ona göre anne babanın hukukuna riayet üç şeyle olabilir:¹³⁵

Birincisi, anne babaya candan samimi bir dostluk ve sevgi duymalı, dil ve davranışlar ile nihai bir saygı gösterilmelidir. Allah'a ve peygambere karşı gelmeye, isyan etmeye, helal ve haram sınırlarını çiğnemeye yönelik olmadığı sürece onların emir ve yasaklarına mümkün mertebe uymalıdır. Eğer emir ve yasakları Allah'ın kanunlarına ters düşüyor ise mücadele yolunu tutmamalı, bilakis güzellikle muhalefet edilmelidir. Bu hususlarda bir problem yoksa anne babaya vacip olduğu şekilde iyi davranmalı, istekleri yerine getirilmelidir.

İkincisi, geçim faaliyetlerinde bir zarara sebebiyet vermediği sürece minnetsiz, herhangi bir karşılık beklemeden anne babaya yardım edip destek olmalı ve onlara iyilik yapmalıdır.

Üçüncüsü ise, gerek hayatta iken, gerekse hayata veda ettikten sonra anne babanın vasiyetlerini yerine getirme konusunda onların hayrını istediğini göstermektir. Babanın hakkı ruhaniyet boyutuyla galip iken; annenin hakkı ise daha çok cismaniyet boyutuyla galiptir. Dua, itaat, övgü ve bağlılık gibi ruhaniyetin üstün

¹³³ Devvânî, a.g.e., s. 169.

¹³⁴ Bkz. İsrâ, 17/23; Lokman, 31/14; Ankebut, 29/8.

¹³⁵ Devvânî, a.g.e., s. 170.

olduğu işlerle babanın hakkı yerine getirilmeli iken; mal harcama, geçim vasıtalarını hazırlama gibi cismaniyet yönü ağır gelen işlerle de annenin hakkı yerine getirilmeye çalışılmalıdır.

2.2.5.7. Hizmetçilere Karşı Yaklaşım

Hizmetçiler esas olarak aileden sayılmaktadır. Bunun sebebi ise, ailenin tüm sırlarına vakıf olmalarıdır.¹³⁶ Devvânî de benzer şekilde aileyi oluşturan ana unsurlar içinde hizmetçiye saymaktadır.¹³⁷ Dolayısıyla hizmetçiler aileden sayıldıklarından ötürü ahlaklı ve eğitilmiş insanlardan seçilmeleri önem arz eder.

Devvânî'ye göre evdeki hizmetçiler, vücuttaki el, ayak ve diğer organlara benzerler. Çünkü insan, işlerini hizmetçiler vasıtası ile değil de kendisi yaparsa, kendi azalarını kullanması gerekir. Bu durumda ise yorgun düşer, zorluklar etrafını kuşatır ve kendisine gerekli zaman ayıramayacağı sebebiyle hiçbir fazileti, sanatı, zanaatı, erdemi kazanmaya koyulamaz. İşte bu yüzden hizmetçilerin değerini bilmeli ve onları ilahi emanetler olarak kabul etmelidir. Onların varlığının şükrünü göstermeyi farz bilmelidir.¹³⁸

Bu itibarla hizmetçilere yumuşak davranmalı, şefkatle yaklaşmalı ve güçleri ölçüsünde iş yüklemelidir. Kendileri için dinlenme zamanları belirlemeli, bu süre zarfında işten muaf tutmalı, rahatlarını bozmamalı ve hayatlarını berbat etmemelidir. Hizmetçilerinde bitkin ve yorgun düşebileceği olasılığını düşünerek onların da dinlenmeye gereksinim duyduğunu bilmek gerekir. Hizmetçi ile hizmet alan arasında ortaklık olduğu, hizmetçinin de bir insan olduğu ve bu sebeple onlara zulmetmemek gerektiği de yine bilinmelidir.¹³⁹

Hizmetçi seçerken de bazı kurallara riayet edilmelidir. Öncelikle bir kişiyi hizmetçi olarak almak söz konusu olduğunda, o kişinin ahlak ve karakter durumu enine boyuna dikkatlice gözetlenmelidir. Değişik karaktere sahip kişileri, güvensiz

¹³⁶ Erdem, a.g.e., s. 161.

¹³⁷ Devvânî, a.g.e., s. 148.

¹³⁸ Devvânî, a.g.e., s. 171.

¹³⁹ Devvânî, a.g.e., s. 171.

ve problemlı tipleri tercih etmemelidir. Ayrıca hizmetçiden uyanıklık belirtileri görüldüğü vakit ona karşı ihtiyatlı olmalıdır. Zira bu özellikteki kişilerde hile ve aldatma hâsıl olabilir.

Hizmetçiyi seçtikten sonra, ona gücü yeten ve kabiliyetinin olduğu bir iş vermelidir. Söz konusu işe arzusu çok ise yalnızca onunla meşgul etmelidir. Çünkü her insanın bir işe yeteneği vardır. İnsanlara yeteneğinin olduğu işin dışında bir iş yaptırılmaz.¹⁴⁰

Hizmetçinin yaptığı herhangi bir işte küçük bir zarar meydana getirmesi sonucunda onu işten azletmemelidir. Çünkü azledildikten sonra yerine gelecek yeni kişi ondan daha kötü olabilir. Bununla beraber hizmetçinin gönlünde ve zihninde, efendisinin kendisinden ayrılma hesabının olduğu düşüncesi hiçbir surette yer almamalıdır. Çünkü hizmetçi efendisiyle birlikteliğinin devam ettiğini düşünürse, onun malını kendi malı olarak görür ve daha çok sahip çıkar.

Hizmetçiye karşı yaklaşımda temel ilke, sevgi olmalıdır. Çünkü hizmetçiyi hizmete sevk eden sevgidir. Böyle olursa, hizmetçi efendisine ücretli gibi değil, aşıkane çalışıp hizmet eder. Bundan sonra korku değil, ümit hizmete sevk eder. Onlardan biri hata yapıp günah işlerse onu ıslah etmeye çalışmalı, ondan tamamen ümidi kesmemelidir. Eğer tekrar aynı günahı işlemeye devam ederse, düzelmeyeceği anlaşıldığından, çevresine kötülüğü yaymaması için acilen uzaklaştırılmalıdır.¹⁴¹

Devvânî'ye göre hizmetçi sınıflarından akıllı, konuşması iyi, hayâlı ve metanetli olanlar, kişinin kendisine hizmet için kullanılmalıdır. Kazancı çok olanlar, ticaret için; kuvvetli ve zorlu işlere katlanabilenler, imar ve inşaat için; yüksek sesli ve uyanık olanlar ise koruma işi için tayin edilmelidir.¹⁴²

¹⁴⁰ Devvânî, a.g.e., s. 172.

¹⁴¹ Devvânî, a.g.e., s. 172-173.

¹⁴² Devvânî, a.g.e., s. 173-174.

2.2.5.8. Ev İdaresi İlminin Gerekliliği

Devvânî'ye göre Tedbir-i menzil ilmi, aileyi idare etme yolunu bozukluk ve zararlardan emin olacak şekilde bilmektir. İnsanların tümünün bir araya gelmesi, aile hayatı kurması ihtiyaç olduğu gibi, her aile reisinin de bu ilmi öğrenme ihtiyacı vardır.¹⁴³

Kadim kültürümüz der ki, “Kem âlât ile kemâlât olmaz”. Günümüz Türkçesinde karşılığı, sıradan, eksik, kusurlu malzemeler ile mükemmellik yakalanamaz. Benzer şekilde ev idaresinde de yeterli bir bilgiye sahip olunmazsa istenilen başarı yakalanamaz. Dolayısıyla ev idaresinde mutluluğun, huzurun sağlanması isteniyorsa Tedbir-i menzil ilmini, başka bir ifadeyle ev idaresi ilmini bilmek gerekir.

¹⁴³ Devvânî, a.g.e., s. 148-149.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHLÂK-I CELÂLÎ'DE ÇOCUK EĞİTİMİ

3.2. Çocukluk Dönemi

İnsanoğlu doğum sürecinden ölüm sürecine kadar çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik gibi çeşitli dönemlerden geçer. Bu dönemler birbirlerinden oldukça farklılık gösterse de, bir sonraki dönem bir önceki dönemden tamamen bağımsız değildir. Her dönem kendisinden bir sonraki dönemi etkiler.¹⁴⁴ Çocukluk dönemi de kendisinden sonraki dönemleri büyük ölçüde etkilediğinden dolayı önemli bir evredir. Bu sebeple ebeveynlerin bu dönemi iyi tanımaları, çocuklarını daha iyi eğitmeleri açısından faydalı olacaktır.

Çocuk, henüz ergenlik dönemine ulaşmamış her yaştaki kız ve erkeklere denir.¹⁴⁵ Çocukluk dönemi ise, doğumdan ergenlik çağına kadar geçen süre kapsamında sayılmaktadır.¹⁴⁶ Bu dönemi 0-12 yaşları arasında sınırlayanlar da olmuştur.¹⁴⁷

Bilgin'e göre çocukluk, gerek biyolojik açıdan gerekse gelişim psikolojisi açısından hayatın buluğ çağına kadar ki dönemini kapsamaktadır.¹⁴⁸ Öte yandan beslenme, kalıtım, sağlık durumu gibi etkenler sebebiyle büyüme ve olgunlaşma kişiden kişiye farklılık gösterir. Bu yüzden bazı araştırmacılar çocukluk dönemini, oyun ve öğrenim yıllarını içeren dönem olarak belirlemiş iken; bazıları da beden ve zihin gelişimini esas almış, ergenliğin başlangıcını çocukluğun bitimi şeklinde kabul etmişlerdir.¹⁴⁹

Psikologlar ve pedagoglar çocukluk döneminin sınırını ve kapsadığı süreyi belirlemenin yanı sıra, çocukluk dönemini kendi içerisinde de çeşitli evrelere ayırmışlardır. Bu evreleri ise çocukların bazı temel özelliklerini, davranış kalıplarını

¹⁴⁴ Koç, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁵ Bekir Demir, *Hız. Peygamber ve Çocuk Eğitimi*, İnsan Vakfı, İstanbul 2002, s. 18.

¹⁴⁶ İbrahim Canan, *Hız. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, DİB Yayınları, Ankara 1980, s. 72.

¹⁴⁷ Koç, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁸ Beyza Bilgin, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, (3. Baskı), Ankara 1997, s. 89.

¹⁴⁹ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2015, s. 26.

dikkate alarak belirlemişlerdir. Çoğunluğun kabul ettiği anlayışa göre bu evreler üçe ayrılır:

Bebeklik Evresi (0-3 yaş)

İlk Çocukluk Evresi (3-6 yaş)

Son Çocukluk Evresi (7-11 yaş).¹⁵⁰

3.3. Eğitimin Önemi

Eğitim, yaşam boyu süren bir faaliyettir. Bu faaliyet, planlı bir biçimde gerçekleşebileceği gibi tesadüfi olarak da gerçekleşebilir. Bir tanımlama yapmak istenirse eğitim, “Kişinin zihni, bedeni, duygusal, toplumsal yeteneklerinin, davranışlarının en uygun şekilde ya da istenilen bir doğrultuda geliştirilmesi, ona birtakım amaçlara dönük yeni yetenekler, davranışlar, bilgiler kazandırılması yolundaki çalışmaların tümüdür.”¹⁵¹ Görüldüğü üzere eğitim bireyin kişisel yeteneklerini uygun bir biçimde geliştirmenin yanı sıra, bireye yeni yetenekler kazandırmayı da hedefler.

Kur'an, eğitimi “Rab” kelimesi ile ifade eder. İslam âlimlerine göre Rab kelimesi, bir şeyin ıslahı ve bunun devamını temin etmek manasına geldiğinden terbiyeyi oluşturmaktadır.¹⁵² Zaten dilimize Arapçadan gelen terbiye kavramı, “Rab ve Riba” köklerinden gelmektedir. Bunların anlamları artmak, çoğalmak, beslenmek ve tamamlanmaktır. Terbiye kavramı da bir şeyi derece derece olgunluğa erdirmek, ıslah etmek, yetiştirmek anlamlarına gelir. Rab kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın adı olarak 965 defa zikredilmiştir.¹⁵³ Bu yönüyle Rab kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de Allah isminden sonra en çok kullanılan kelime olarak kayda geçer.¹⁵⁴ Rab kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de Allah isminden sonra en çok tekrarlanan kelime

¹⁵⁰ Guy Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, (Çev. Mehmed Toprak), Remzi Kitapevi, İstanbul 1976, s. 49; Ayrıca Bkz. Selçuk, a.g.e., s. 27; Koç, a.g.e., s. 175.

¹⁵¹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, (27. Baskı), Ankara 2015, s. 2.

¹⁵² Bayraklı, a.g.e., s. 105.

¹⁵³ Nevzat Ayasbeyoğlu, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 16.

¹⁵⁴ Ayhan, a.g.e., s. 34.

olması, İslam dininde eğitimin ne derece önemli olduğunu ifade etmek açısından anlamlıdır. Rab kelimesi, ilk mutlak yetiştiricinin Allah olduğunu da açıkça ortaya koyar.

İnsan, eğitime ve eğitime ihtiyacı duyan bir varlıktır. Bu ihtiyacı, ilk insan olan Hz. Adem'in yaratılışında görmekteyiz. Eğer insanın eğitime ihtiyacı olmasaydı Yüce Allah, Hz. Adem'i yarattıktan sonra kendi başına bırakıverirdi. Bu anlamda kendi başına hakikati bulamadığı için insanın daima bir mürşide, bir mürebbiye ihtiyacı vardır.¹⁵⁵ Diğer taraftan insanın eğitime muhtaç olması, biyolojik ve psikolojik yapısının bir gereğidir. İnsan, hayvan gibi herhangi bir yardım almadan doğuştan tüm kabiliyet ve organlarını kullanabilseydi, eğitime ihtiyacı olmayacaktı. Oysa insan, doğuştan bedeni ve manevi güçlerini kullanmaya elverişli bir yapıda değildir. İşte eğitim, insanın bu eksikliğini gidermektedir.¹⁵⁶

İnsan hazır olmayan ve işlenmemiş kabiliyetlerle dünyaya geldiği için yaşamının sonuna kadar bir öğrenci olarak kalmaktadır. Bu durum ise, insanın yaşamı boyunca eğitime sarılmasını zorunlu kılmaktadır. Hal ve hareketlerimizi hangi kurallara göre düzenleyeceğimiz, hangi varlığa ne şekilde inanacağımız hususlarını da yine eğitim vasıtasıyla öğreniriz.¹⁵⁷ Bu bağlamda denilebilir ki insanın her halükarda eğitime, eğitime ihtiyacı vardır. İnsanın gerçek manada eğitime ihtiyacı olmasaydı, Yüce Allah tarafından ilahi kitaplar ve yol gösterici peygamberler gönderilmezdi.

İnsan fitraten doğuştan iyilik üzere yaratılmış olsa da, insanoğlu çevre vasıtasıyla bozulmakta, değişime uğramaktadır. Bu gerçeklikten hareketle İslam, eğitime bazı görevler de yüklemektedir. Bu görevleri, insanın temiz fitratını koruma, bozulan fitratını yeniden temiz haline getirme, insana değer kazandırma şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁵⁸ Benzer şekilde İmam Gazali de eğitimi, ektiği ürünü tutsun ve büyüsün diye zararlı otları ve dikenleri temizleyen çiftçinin faaliyetine benzetir.¹⁵⁹ İnsanı eğitmek, ona şekil vermek, onun zararlı etkilerden korunmasını ve doğru

¹⁵⁵ Bayraktar, a.g.e., s. 24.

¹⁵⁶ Bayraklı, a.g.e., s. 17.

¹⁵⁷ İsmet Altıkardeş, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004, s. 80.

¹⁵⁸ Okumuşlar, a.g.e., s. 52.

¹⁵⁹ İmam Gâzali, *Ey Oğul*, (Çev. İbrahim Barca), Beyan Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015, s. 65.

istikamette olmasını sağlamak gibi fonksiyonlara sahip olduğu için eğitim her halükarda önemlidir.

3.4. Çocuk Eğitiminde Anne Babanın Rolü

İslam dini, çocuk eğitimine son derece önem verir. İslam'da çocuk eğitiminde birinci derece sorumlu sayılan kişiler anne babadır. Hatta denilebilir ki çocuk eğitimi, anne babanın önde gelen dini vazifeleri arasında sayılır. Kur'an-ı Kerim'de bu duruma işaret eden pek çok ayet bulunmaktadır:

*“Kendinizi ve çocuklarınızı cehennem ateşinden koruyun”*¹⁶⁰ buyruğu, söz konusu ayetlerden biridir. Çocuğu cehennem ateşinden korumak ise, onu terbiye etmek, kötü çevrelerden korumak ve ona güzel ahlakı öğretmek suretiyle mümkün olabilir.

Bazı Batılı düşünürler çocuğun eğitiminde farklı kurumları sorumlu kılmışlardır. Örneğin Eflatun ve Aristo, çocuğun eğitimini devletin bir görevi olarak kabul etmişlerdir. İslam medeniyetinin yetiştirdiği İbni Sina gibi düşünürler ise çocuğun eğitimini yalnızca ailenin bir görevi olarak belirlemişlerdir.¹⁶¹

İslam dininin çocuk eğitiminde aileyi birinci derece sorumlu kılmasının temel nedeni ise, ailenin çocuğun üzerinde önemli bir etkiye sahip olmasıdır. Konuyla ilgili olarak Hz. Muhammed'in (s.a.s) bu duruma işaret eden bir hadisini aktarmak faydalı olacaktır:

*“Her çocuk İslam fıtratı üzerine doğar. Ancak onu ana ve babası Yahudi, Hristiyan yahut Mecusi yapar.”*¹⁶²

Bu hadis, çocuk eğitiminde ailenin ne derece etkili olduğunu ortaya koymak açısından önemli bir mahiyet taşımaktadır.

Şu halde eğitimin en sağlam gerçekleştirileceği yer aile ocağıdır, denilebilir. Eğitim açısından aile, inkâr edilemez bazı üstünlüklere sahiptir. Nitekim insanlar

¹⁶⁰ Tahrim, 66/6.

¹⁶¹ Akyüz, a.g.e., s. 29.

¹⁶² İbn Hanbel, Müsned, II, 275.

temel değerlerini aile aracılığı ile yeni nesillere aktarır. Ayrıca birey, gerek dini gerek ahlaki bilgi ve tutumlarını ilk olarak ailede öğrenir. Doğru eğitilmeleri şartıyla çocuklar açısından aileden daha faydalı bir kurumun düşünölemeyeceğı söylenebilir.¹⁶³ Bu bağlamda, çocuğun aile içindeki eğitim ve öğretim hususu üzerine dikkatle eğilmesi gereken önemli bir konudur.

Çocuk eğitimi, bilgi, beceri ve birikim gerektiren önemli bir eğitim alanıdır. Bununla beraber sorumluluğı ağır olan, bu sebeple belli ilkeler ve idealler doğrultusunda yapılması gereken ciddi bir iştir. Bilinçli ve doğru yöntemlerle yapıldığında olumlu neticeler verirken, bilinçsiz ve yanlış yöntemlerle yapıldığında ise olumsuz sonuçlar verebilir. Bu itibarla ebeveynlerin çocuk eğitimi sürecinde çeşitli ilke ve metotları bilip buna göre hareket etmeleri en uygun yol olacaktır. Bu hususun önemine binaen olacaktır ki Devvânî anne babalara çocuk eğitiminde ele alınması gereken konuları sıralayarak ve eğitim sürecinde takip edilmesi gereken yöntemleri tek tek vurgulayarak¹⁶⁴ öncelikle onları bilinçlendirmeye çalışmıştır. “Çocuk eğitiminde ilke ve yöntemler”, “Çocuğa verilmesi gereken eğitimler” başlığı altında bu hususlara ayrıntılı olarak değinilecektir.

İmam Gazali de çocukların anne babanın elinde emanet olduğuna işaret eder ve şöyle der:

“Çocuğun kalbi, mum gibi her şekilden uzak, fakat her şekle koyulabilen kıymetli bir cevherdir. Temiz bir toprak gibidir ki, her ne ekersen, biter.”¹⁶⁵ Gazali bu düşüncesiyle anne babanın çocuğun eğitiminde etkili olduğuna dikkat çekmiş, çocuğa eğitim noktasında ne verilirse karşılığının o şekilde alınacağını ifade etmiştir.

Kişilik vasıflarının temeli de yine aile aracılığıyla atılmaktadır. Çocuk eğitiminin temel gayelerinden biri, sağlıklı kişilik oluşturma şeklinde belirlenmiştir. Kişilik, insanın duygu ve davranış özelliklerinin bileşimi olarak tanımlanabilir.¹⁶⁶ Kişiliğın temelleri ilk beş - altı yıl içinde atılır. 0-6 yaşları kapsayan ve okul öncesi olarak da adlandırılan bu dönem, gelişim açısından hayatın en kritik yıllarıdır.

¹⁶³ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev. Kamuran Şipal), Say Yayınları, (10. Baskı), İstanbul 2004, s. 287; Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 29.

¹⁶⁴ Devvânî, a.g.e., s. 158-164.

¹⁶⁵ İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, s. 372.

¹⁶⁶ Yörükoğlu, a.g.e., s. 169.

Çocuğun her bakımdan sağlıklı bir insan olması ve kendini gerçekleştirmesi bu dönemin bilinçli bir şekilde geçirilmesine dayalıdır. Çok iyi bilinir ki bu dönem sürecinde çocuğun en çok zaman geçirdiği kişiler anne babası olurken; en çok zaman geçirdiği mekân ise evi olmaktadır. İşte bu sebeple pedagoji ilmi, bu dönemde çocuğun eğitiminde ve gelişiminde birinci derece etkili olan kurumun aile olduğunu vurgular.¹⁶⁷ Dolayısıyla çocuğun kişiliğine, karakterine varacak kadar büyük bir etkiye sahip olan aile kurumu, her bakımdan önemli bir role sahiptir.

3.5. Çocuk Eğitiminde İlke ve Yöntemler

3.5.1. Doğumdan Hemen Sonra Uygun Bir Dadı ve İsim Bulma

Devvânî, çocuğun doğumundan hemen sonra ilk yapılması gereken şeyin, uygun bir bakıcının seçilmesi olduğunu söyler. Ona göre bakıcının karakter durumu, çocuğun karakterine etki etme ve şekil verme özelliğine sahiptir. Bu itibarla çocuğun bakımıyla meşgul olacak bakıcının güzel tabiatlı ve düzgün karaktere sahip olması önemlidir.¹⁶⁸

Devvânî'nin 15. asırda üzerinde durduğu bu konu, günümüz pedagoglarının da gündemini oluşturmaktadır. Uzman pedagoğlara göre çocuk, bakıcısını model alır. Bakıcıyı model alan çocuk, onun örf ve âdeti başta olmak üzere konuşmasındaki dil bilgisi hatalarını dahi kolayca öğrenebilmektedir. Günümüz yaşam koşulları sebebiyle, anne işe atılarak aileye ekonomik katkıda bulunduğu için çocuğunu bakıcıya teslim etmektedir. Oysa bu durum pek çok eğitimsel yanlışı da beraberinde getirir. Yaşamın ilk üç yılında annenin çocuğun eğitimiyle birebir ilgilenmesi, herhangi bir bakıcıdan yardım istememesi en uygun yoldur.¹⁶⁹ Ancak çocuğun bir bakıcıya teslim edilmesi gerektiği takdirde ise, Devvânî'nin belirttiği şekilde, güzel ahlak sahibi bir bakıcı tercih edilmelidir. Çünkü bakıcının ahlaki çocuğa sirayet eder.

¹⁶⁷ Koç, a.g.e., s. 175. ; Çocuğun kişilik oluşumunda ailenin rolüne ayrıca Bkz. Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, (18. Baskı), İstanbul 2005, s. 39.

¹⁶⁸ Devvânî, a.g.e., s. 158.

¹⁶⁹ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, (7. Baskı), İstanbul 1992, s. 157; Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 179.

Devvânî, bundan sonraki aşamada yapılması gereken ikinci şey olarak isim koyma noktasına değinir. Ona göre çocuğa vaktinde isim koymak evladır. Diğer taraftan iyice düşünüp layık, yaraşır bir isim konulmalıdır. Zira çocuğa uygun olmayan bir isim verilirse çocuğun bütün hayatı acı ve keder içinde geçebilir. Ayrıca isim koymaya riayet, çocuğun baba üzerindeki haklarındandır.¹⁷⁰

Bu anlamda çocuğa verilecek ismin güzel ve anlamlı olmasına dikkat edilmelidir. Anlamı iyi bilinmeyen kelimelerin çocuğa isim olarak verilmemesi gerekir. Çünkü bir insanın taşıdığı ismin onunla özdeşleşerek kişiliğinin sembolü haline gelmesi olasıdır. Dolayısıyla çocuğu küçük düşürecek, anlamı hoş olmayan, söylenmesi zor, başkaları tarafından alay konusu olabilecek isimler vermekten sakınılmalıdır.¹⁷¹ İsmi psikolojik etkisi önemlidir. Peygamber efendimiz de çocuklara güzel isimler konulmasını tavsiye etmiş, çocukluğunda kendisine güzel bir isim konulmamış olan birçok kimsenin ismini de değiştirmiştir.¹⁷² Bu bağlamda çocuğa verilecek ismin hayatı boyunca onu rahatsız etmeyecek, güzel, anlamlı bir isim olmasına özen göstermelidir.

3.5.2. Eğitime Erken Başlamalı

Devvânî, çocukların ruh ve nefislerini boş bir levhaya benzeterek kolayca şekillenebildiğini belirtmektedir. Ona göre süt emme tamamlanınca hemen çocuğun eğitimiyle meşgul olmalıdır ki çocuk kötü ahlak edinmesin. Zira tabiatın kötülöklere, erdemsizliklere, günahlara eğilimi nefislerde yerleşiktir.¹⁷³ Dolayısıyla çocukların gerek ruhlarının gerek zihinlerinin sade ve boş olduğu bu dönemde onların eğitime önem vermeli, fitratın eğimli olduğu kötölöklere yönelmemeleri için kendilerine ahlaki ilkeler doğrultusunda güzel şeyler öğretilmelidir.

İnsanların bilgi alma kabiliyetleri, ilk yaştan itibaren çalışma halindedir.¹⁷⁴ Bu nedenle ilk yılların eğitime dikkat etmek son derece önemlidir. Çünkü ilk yıllar,

¹⁷⁰ Devvânî, a.g.e., s. 158-159.

¹⁷¹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 139.

¹⁷² Bilgin, a.g.e., s. 45.

¹⁷³ Devvânî, a.g.e., s. 159.

¹⁷⁴ Bilgin, a.g.m., s. 471.

ilk alışkanlıkların kazanıldığı dönemdir.¹⁷⁵ Bu noktada insanı konu edinen Psikoloji ve Antropoloji gibi bilimler de insanın yönleri belirlenmiş yeteneklerle doğmadığını ortaya koymuş; yeteneklerin esnek olduğunu, böylece iyiye de kötüye de meyledebileceğini bizlere göstermiştir.¹⁷⁶ Netice itibariyle topluma ve toplumun değerlerine ayak uydurmalarını sağlayan pek çok konuda çocukları en erken dönemden başlamak üzere eğitmek en doğru yol olacaktır.¹⁷⁷ Bu bağlamda Devvânî'nin eğitime erken yaşta başlanması gerektiğini zikretmesi, “ağaç yaşken eğilir” atasözünü hatırlatmaktadır.

Diğer taraftan çocuğun ahlak eğitiminde tertip gözetilmelidir. Temyiz kuvvetinin, yani iyiye kötüden ayırabilme kabiliyetinin, ilk göstergesi hayâdır. Hayânın baskın olması asalet ve erdemin delilidir. Devvânî'ye göre bu haslet çocukta görüldüğü vakit onun eğitimine daha çok önem verilmelidir.¹⁷⁸ Devvânî'nin bu görüşüne paralel şekilde J.J. Rousseau da utanma duygusunun ortaya çıkmasıyla beraber eğitime daha fazla önem gösterilmesi gerektiği görüşündedir. Rousseau'ya göre çocuğun konuşurken sıkılganlık gösterip utanmaya başlaması onun kötülük kavramının artık ne olduğunu anladığını gösterir. İşte tam bu anda vakit kaybetmeksizin çocuğu, eğitimin sıkıdüzeni altına almak gerekir. Aksi halde çocuk utanç duyacağı şeyler öğrenecektir.¹⁷⁹

3.5.3. Mükâfat ve Cezada Denge

Çocuk eğitiminde gerekli görüldüğü anlarda mükâfat ve cezaya başvurulur. Mükâfat ile istenen davranışların pekiştirilmesi sağlanırken; ceza ile de uygun olmayan davranışların önlenmesi ve kötü davranışların engellenmesi amaçlanır.

Mükâfat, eğitim - öğretimde maddi ve manevi şekilde olmak üzere iki türlü kullanılmaktadır. Maddi mükâfat türünde çocuk maddi varlığı olan herhangi bir şey

¹⁷⁵ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 119.

¹⁷⁶ Bilgin, a.g.e., s. 121.

¹⁷⁷ Mahmut Dünder, “İslam’a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri”, Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 6, C: VI, (2018), s. 812.

¹⁷⁸ Devvânî, a.g.e., s. 159.

¹⁷⁹ J.J. Rousseau, *Emile “Bir Çocuk Büyüyor”*, (Yay. Haz. Ülkü Akagündüz), Selis Kitaplar, İstanbul 2016, s. 206.

ile ödüllendirilirken; manevi mükâfat türünde ise çocuk onurunu okşayan, mutluluk ve haz veren sözlü ifadelerle ödüllendirilmektedir. Ceza sistemi de iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlardan birincisi hak mahrumiyetidir. Bu ceza çeşidi “manevi ceza” olarak da isimlendirilir. Çocuğu sevdiği herhangi bir şeyden mahrum bırakmak cezanın bu biçimi ile ilgilidir. İkinci ceza türü ise yaptırım içeren cezalardır. Bu çeşit cezalar genellikle fiziksel içeriklidir; çocuğu tek ayak üzerine bekletme, odaya hapsetme söz konusu cezanın örnekleri arasındadır.¹⁸⁰

Devvânî, anne babaları gerekli zamanlarda mükâfat ve ceza sistemini kullanmaya teşvik etmektedir. Ona göre çocuk güzel işler yaparsa ödüllendirilmeli, kötü işler yapmaya kalkışırsa ise cezalandırılmalıdır.¹⁸¹

Devvânî, çocuk eğitiminde cezayı uygularken dengeyi gözetmeyi tavsiye etmekte ve birtakım uyarılarda bulunmaktadır. Söz konusu uyarı ve tavsiyeleri, çocuğu cezalandırma esnasında “açıkça ve topluluk önünde kınamama” noktasındadır. Ona göre çocuğu yaptığı bir hata sebebiyle cezalandırırken topluluk önünde açıkça kınamamalı, hata ile yanlış yaptığına hamletmeli ki bu durum çocuğun cesaretlenmesine yol açmasın. Çocuğun yaptığı yanlış gizli kalmış ise ve toplum tarafından bilinmiyorsa açığa çıkarıp onu rezil etmemelidir. Çocuk yanlış davranışı tekrar yaparsa, işte o zaman yalnız olduğu bir yerde gerekli uyarı ve kınamayı yapmalıdır. Ayrıca çocuğun yanlış ve çirkin davranışını kınamada abartıya kaçmamalı, çocuğu çok korkutmamalıdır. Aksi takdirde çocuk kınanmayı alışkanlık haline getirebilir, çirkin davranışlarda bulunma onda yerleşebilir ve “İnsanlar, yasaklanan şeylere hırs gösterirler” sözü gereği yanlışla tekrar dönmeye tahrik olabilir.¹⁸²

İbni Miskeveyh de ödül ve ceza konusunda Devvânî’nin görüşüne paralel nitelikte dikkat edilecek hususları şöyle açıklar:

“Çocuğun her güzel davranışı övülmeli ve o her iyi işinden dolayı ödüllendirilmelidir. Çocuk kimi vakitler kurallara aykırı davranırsa, azarlanmaması

¹⁸⁰ Hayati Tetik, “Ortaöğretim Kurumlarında Mükâfat ve Ceza Algısı (Ağrı Örneği)”, Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:3, (2013), s. 106-107.

¹⁸¹ Devvânî, a.g.e., s. 159.

¹⁸² Devvânî, a.g.e., s. 159-160.

ve yüzü açılmaması daha uygun olur. Çocuk onu tekrar yaparsa, gizlice azarlanmalı, yaptığı işin kötülüğü anlatılmalı ve onu tekrar etmemesi söylenmelidir. Zira onu azarlanmaya alıştırmak ve yüzünü açarsak, onu utanmazlığa sevk eder ve kötü olarak gördüğü şeyleri tekrarlamaya zorlamış oluruz.”¹⁸³

Çocuğu cezalandırırken en çok başvurulan ceza çeşitlerinden biri kınama ve eleştirmedir. Aktarıldığı üzere hem Devvânî hem de İbn Miskeveyh bu cezayı uygularken aşırıya ve abartıya kaçmamayı tavsiye etmektedir. “Çok söyleme, arsız olur; aç bırakma, hırsız olur” atasözü gereği aşırılıklar terbiyede aksi sonuç vermektedir. Bu anlamda çocuğun yaptığı yanlış başlangıçta affedilir ve başkalarının bu durumdan haberdar edilmesinin utanç verici olduğu çocuğa hissettirilirse, çocuk utancıyla kendi içinde baş edebilir. Ancak başkaları bu yanlıştan haberdar edilirse işi alaya alırlarsa, çocuk kendini savunma çabası ile utanmaktan vazgeçebilir.¹⁸⁴ Bu bakımdan çocuğu yaptığı yanlıştan dolayı topluluk önünde açıkça azarlamamalıdır. Nitekim Hz. Harun’da toplumun içinde gururu kırılacağı için Hz. Musa’dan kendisine karşı bu şekilde davranılmamasını istiyor.¹⁸⁵ Bu sebeple kusurun açıkça ve topluluk önünde söylenmemesi en doğru olanıdır.

Günümüz psikologlarının görüşlerine göre de cezayı uygularken ölçüyü kaçırmamaya özen göstermelidir. Bir ilke olarak çocuğun kişiliğini değil, yanlış davranışını eleştirmelidir.¹⁸⁶ Çünkü çocuk yanlış yaptığı zaman onun kişiliğini eleştirmek özgüven eksikliğine yol açar. Sürekli eleştirilen çocuk, kendisini beceriksiz, yetersiz ve aptal hisseder.¹⁸⁷ Şu halde çocuğun kendine olan güvenini azaltmaya yol açan kişiliği kınama gibi davranışlardan kaçınılmalı ve yapılacak eleştirinin dozu iyi ayarlanmalıdır.

Devvânî’nin çocuk eğitiminde uyguladığı ceza çeşitlerinden biri de hak mahrumiyetidir. Söz konusu mahrumiyet yiyecek verilmemesi noktasındadır. Ona göre eğitimiyle ilgili sorumlulukları yerine getirmeyen ve görevlerini adaba uygun

¹⁸³ İbni Miskeveyh, a.g.e., s. 79.

¹⁸⁴ Bilgin, a.g.e., s. 173.

¹⁸⁵ Araf, 7/150.

¹⁸⁶ Yörükoğlu, a.g.e., s. 213.

¹⁸⁷ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, s. 33.

bir şekilde bitirmeyen çocuğa ceza olarak yemek verilmemelidir.¹⁸⁸ Devvânî'nin cezanın bu türü ile ilgili görüşlerini modern dönem çocuk psikiyatristleri de dile getirmektedir. Sözelimi Yörükoğlu'na göre cezanın etkili türlerinden biri de çocuğun suçuna karşılık onu sevdiği şeylerden yoksun bırakmaktır. Buna örnek olarak sokağa çıkma yasağı, televizyon seyretme yasağı, oyun oynama yasağı vs. gösterilebilir.¹⁸⁹

Devvânî, bir ceza çeşidi olarak öğretmenin gerekli gördüğü anlarda fiziksel şiddete başvurabileceğini de söyler. Ancak öğretmen çocukta bir kusur meydana geldiğini görmedikçe darp veya dövme ile eğitime başvurmamalıdır. Buna ihtiyaç duyduğu zaman başvurmalı ve cezayı ibret alması, tekrar aynı çirkin davranışta bulunmaması için vermelidir.¹⁹⁰ Kant'a göre çocuk eğitiminde fiziksel cezalandırma devamlı olursa bu çocukları dik başlı hale getirir. Çocuklar dik başlı oldukları için de cezalandırılırsa daha da dik başlı olurlar.¹⁹¹ Konuyla ilgili olarak İbn-i Haldun ise şunları söyler:

“Eğitimde öğrencilerin kaldıramayacağı kadar sert davranmak onlar için, özellikle de küçük çocuklar için zararlıdır. Çünkü bu öğrencilerin kötü melekelerle sahip olmasına yol açar. Şiddet ve katılıkla yetiştirilen öğrencilere ve hizmetçilere baskı hâkim olur ve bu durum onların kişisel gelişimini engeller, onlardaki üretkenlik ve çalışkanlığı yok eder, onları tembelliğe, yalana ve ikiyüzlülüğe sevk eder. Dışarıya, içinde olandan farklı şeyleri yansıtır. Çünkü kendisine baskı ve şiddet elinin uzanacağından korkar.”¹⁹²

Görüldüğü üzere bir ceza çeşidi olarak fiziksel şiddete başvurmak birçok olumsuz sonucu beraberinde getirmektedir. Bu itibarla çocukların ileriki dönemlerde kişilik, üretkenlik, özgüven gibi sorunları yaşamaması için fiziksel şiddet ile terbiye etme doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir.

¹⁸⁸ Devvânî, a.g.e., s. 160.

¹⁸⁹ Yörükoğlu, a.g.e., s. 211.

¹⁹⁰ Devvânî, a.g.e., s. 161-162.

¹⁹¹ İmmanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, (Çev. S. Emre Bekman), İz Yayıncılık, (3. Baskı), İstanbul 2018, s. 58.

¹⁹² İbn-i Haldun, *Mukaddime II*, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004, s. 793.

Devvânî, ödül konusuna fazlaca yer vermemekle birlikte çocukların güzel fiillerde bulunmaları durumunda onların manevi mükâfat türü olan “sözle övölme” ile ödüllendirilmelerini de istemektedir.¹⁹³

Övgü noktasında hataya düşmemek için dikkat edilmesi gereken birtakım hususları aktarmak faydalı olacaktır. Ne yazık ki toplumumuzda övgünün yanlış kullanılmasına sıkça rastlanmaktadır. Yanlış bir şekilde kullanılan övgü, abartılı bir özgüvene ve gereksiz bir ego kabarmasına sebep olur. Bu yanlışını önlemek için çocuğun bizatihi kişiliğinin değil, becerilerinin ve davranışlarının övülmesi gerekir. “Sen bir tanesin, dünya da eşin yok” benzeri kişiliği hedef alan övgüler kullanıldığı zaman çocuğun kendini geliştirme ve kendini keşfetme becerisi yok edilmiş olur. Çocuk her konuda yeterli ve kabiliyetli olduğuna inanırsa kendini geliştirme açısından bir çabaya gerek duymaz. Çocuğun kişiliğinden ziyade, “Bak ne güzel yatağını topladın, ne güzel giyindin” şeklinde yaptığı davranışı övmek daha doğru olacaktır.¹⁹⁴ Bu bağlamda övgüyü yanlış kullanmanın çocuğa kötülük yapmaktan farklı olmadığını bilmek gerekir. Ebeveynlerin ve eğitimcilerin çocuğun kişiliğinden ziyade davranışını övmeleri daha yerinde olacaktır.

3.5.4. Telkin Metodu

Çocuğun yetiştirilmesi sürecinde devamlı iyi kimselerin övülmesi ve kötü kimselerin de kınanması suretiyle çocukların kötülüklerden uzaklaşıp hayırlı işlere yöneleceğini belirten¹⁹⁵ Devvânî, telkin yöntemini kullanarak çocuğu terbiye etme yoluna gitmektedir.

Eğitimde ahlaki değerleri öğretmen bir metodu da telkin etmedir. Telkin, bir duyguyu, düşünceyi aşılama ve kabul ettirme demektir.¹⁹⁶ Telkin, iradeli ve şuurlu bir etki aracıdır. Telkin edilen şahıs, telkin edenin söz ve davranışlarından etkilenir ve onları kabul eder. Bir görüşe göre dini, sosyal ve siyasi inançlarımızın

¹⁹³ Devvânî, a.g.e., s. 159.

¹⁹⁴ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, s. 35.

¹⁹⁵ Devvânî, a.g.e., s. 159.

¹⁹⁶ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 215.

büyük bir kısmı telkin sonucu ortaya çıkmıştır.¹⁹⁷ Dolayısıyla çocuklara güzel iş ve davranışları telkin etmek, onlarda o işi ve davranışı taklit ve tekrar etme arzusu uyandıracaktır.

Telkin metodunu kullanırken uygun zaman ve mekân kollanmalıdır. Aksi takdirde söz konusu metod faydalı olmaktan ziyade zarara dönüşebilir. Örneğin, çocuğun çok sevdiği bir televizyon programını izlediği sırada veyahut oyun oynaması esnasında ona bir şeyler telkin etmek boşuna olacaktır.¹⁹⁸ Zira çocuk sevdiği bir şeyle meşgul olduğu için söylenileni takmayacak, belki de kızıp telkin edilenin tam tersini yapmaya çalışacaktır. Bu itibarla çocukların telkin edilen konuya dikkat kesileceği uygun eğitim zamanları ayarlamak, telkin metodunun işlevini yerine getirebilmesi açısından faydalı olacaktır.

Telkin metodunun çocuk üzerinde istenen etkiyi meydana getirmesi birçok şartın dikkate alınması ve bunların kontrol altında tutulmasına da bağlıdır. Dikkate alınması gereken noktalardan biri de çocukların gelişim seviyesinin telkin edilen konuya uygun olmasıdır. Gelişim seviyesine uygun olmayan konular telkin edildiği zaman beklenilmeyen neticeler ile karşılaşılabilir. Tam da bu konuya temas eden örnek bir olayı vermek yerinde olacaktır:

-Bir din görevlisi kandil gecesinde 3-4 yaşındaki kızına dini bilgi vermek ister. Her şeyi Allah'ın yarattığını, bu sebeple en çok O'nu sevmemiz gerektiğini söyler. Ondan sonra bize doğru düşünce ve davranış şekillerini peygamberimizin öğrettiğini, Allah'tan sonra da peygamberimizi sevmemiz gerektiğini ifade eder. Bunun üzerine çocuk şöyle der: “Ben peygamberi Allah'tan daha çok seviyorum.” Babası şaşkınlıkla bunun nedenini sorar. Çocuk der ki: “Geçenlerde annem bana dedi ki: Allah yalan söyleyeni cehennemde yakar. Allah'ın cehennemi varmış, peygamberin cehennemi olmadığına göre, ben onu daha çok seviyorum.”¹⁹⁹

¹⁹⁷ Hayati Hökelekli, “*Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar*”, Diyanet Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1, (1983), s. 28-29.

¹⁹⁸ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 217.

¹⁹⁹ Ayhan, a.g.e., s. 108.

Görüldüğü üzere çocuğun gelişim seviyesine uygun olmayacak tarzda hatalı telkinlerde bulunmak, çocuğun ruhunda derin izler bırakmakta ve olumsuz neticelere sebep olabilmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki henüz küçük yaşlardaki çocuklara yap ve yapma denilen bazı şeyler, sevap veyahut günah ile bağdaştırılmadan önce, onların bu davranışları içselleştirilmesine çalışılmalıdır.²⁰⁰ Söz gelimi, küçük bir çocuğa yalan söylemenin günah olduğu ve cezasının cehennemde yanmak olduğunu telkin etmek yerine, doğru söylemenin daha güzel ve uygun olduğunu telkin etmek daha yerinde olacaktır.

3.5.5. Tedricilik İlkesi

Tedric, aşama aşama, derece derece ilerlemek anlamına gelir. İnsanın eğitilmesi de bir anda değil, yavaş yavaş ve belli bir sistem dâhilinde mümkün olabilmektedir. Aksi tutum insanın tabiatına aykırıdır. Bu itibarla öğretim konusu olan şeylerin düzenli bir sıraya, belli bir programa ve muhatabın hazır oluşuna göre aşamalı bir biçimde verilmesi son derece önemlidir.²⁰¹

Devvânî'nin eğitim sistemine bakıldığında onun tedrici bir eğitim uyguladığı görülmektedir. Çocuk süttan kesilince hemen eğitimine başlanması gerektiğini söylemesi,²⁰² çocuğun utanma duygusu ortaya çıktığında ahlaki ilkeleri öğretmenin zamanının geldiğini haber vermesi,²⁰³ çocukta temyiz gücü ortaya çıkınca kabiliyetine uygun bir sanat veya mesleğe yönlendirmenin gerekliliğini aktarması²⁰⁴ gibi durumların hepsi, onun tedrici bir eğitim uyguladığına işaret etmektedir.

Yeni doğmuş bir çocuğu alıp onu bir anda güzel bir ahlaka, saadetli bir yaşama, kabiliyetine uygun bir mesleğe sahip kılmak elbette mümkün değildir. Bunların tümü sırasıyla, aşama aşama, azar azar ancak yerine getirilebilir. Bu durum ise tedrici bir eğitimi gerektirir.

²⁰⁰ Okumuşlar, a.g.e., s. 73.

²⁰¹ Koç, a.g.e., s. 312.

²⁰² Devvânî, a.g.e., s. 159.

²⁰³ Devvânî, a.g.e., s. 159.

²⁰⁴ Devvânî, a.g.e., s. 162.

Hız. Peygamber (s.a.s.) de dinin ahkâmını tedrici olarak öğretiyordu. O, anlattığı konuların zihinlere yerleşip ezberlenmesi ve daha iyi alınması için parça parça, bölüm bölüm aktarıyordu.²⁰⁵ Aynı ilkeyi Müslümanlara da öneriyordu. Çocuk yedi yaşına geldiğinde namazın öğretilmesini, on yaşına geldiğinde ise hala namaz kılmıyorsa yaptırım uygulamasını istemesi, onun tedrici bir eğitimi tavsiye ettiğini göstermektedir.²⁰⁶

3.5.6. Kabiliyetine Göre Yönlendirilmeli

Devvânî'nin eğitim sistemini şekillendiren etkenlerden biri de onun “bireysel farklılıklar” ilkesine özen göstermesidir. O, çocuk eğitimi sürecinde bireysel farklılıkları göz önünde bulundurarak birçok önemli noktaya dikkat çeker. Ona göre her çocuğu kabiliyet açısından tanımak ve bu doğrultuda yönlendirmek çok önemlidir. Çocuk ilim ehli ise, onu ilimle meşgul etmeli; sanat ehli ise, sanatla meşgul edilmesi sağlanmalıdır. Çocuk bir sanat veya mesleğe yönlendirilirken mutlaka tabiatına bakılmalıdır. Hangi ilim, sanat ve mesleğe kabiliyeti varsa ona yönlendirilmelidir. Çünkü herkesin her sanata, her işe ve her mesleğe yeteneği yoktur; tam tersine herkesin kendine özgü bir sanatsal ve mesleki kabiliyeti vardır.²⁰⁷ Dolayısıyla denilebilir ki çocuğun kabiliyeti bir mesleğe uygun değilse, onu o mesleği yapmaya zorlamamalıdır. Buna karşın çocuğu kabiliyetine uygun sanat, meslek veya ilme yönlendirmek en doğru yoldur.

Eğitimde önemli bir husus bireysel farklılıkları göz önünde bulundurmaktır. Bu açıdan her çocuk, kendi istekleri, ilgileri ve kabiliyetlerine göre eğitilmelidir. Tabiatına uygun davranılmamış bir çocuk, hayatı boyunca başka bir insan olmaya zorlanmış olacaktır.²⁰⁸ Oysaki çocuklar sahip oldukları kabiliyetlerle ve yapabildikleri işlerle yetiştirilirlerse, tabiatlarından yararlanabildiklerinden dolayı

²⁰⁵ Abdulfettâh Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, (Çev. Enbiya Yıldırım), Otto Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2018, s. 75.

²⁰⁶ Demir, a.g.e., s. 146.

²⁰⁷ Devvânî, a.g.e., s. 162-163.

²⁰⁸ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 184.

toplum içinde bir yer edinirler.²⁰⁹ Böylece daha mutlu olurlar ve yetenekleri ölçüsünde topluma katkı sağlarlar.

Ahlaki olarak da çocukların kabiliyetlerine göre yetiştirilmeleri en doğru olanıdır. Ahmet Hamdi Akseki'ye göre anne babaların, çocuğun fitratında olmayan şeyleri onlara yaptırmamaları gerekir. Zira anne babaların çocuğuna kendi isteklerini yaptırıp, onun ilgisini ve isteğini dikkate almamaları zulümdür. Çocuğun kabiliyetinin ilerlemesine ve gelişmesine engel olmak, kabiliyetindeki ilmi öğrenmesini engelleyip onu kendi istekleri doğrultusunda kullanmak zulümden başka bir şey değildir.²¹⁰ Bu nedenle çocuğu kendimiz için değil, bizatihi kendisini ve geleceğini düşünmeliyiz. Çocuğa “ne ise o olması” için, tabiatındaki tüm kabiliyetlerin daha iyi gelişmesi niyetiyle yardımcı olmalıyız.²¹¹

Günümüz eğitimcileri de çocukların bireysel farklılıklarına göre eğitilmeleri noktasında Devvânî ile paralel görüşler ortaya koymuşlardır. Söz gelimi Selçuk'a göre, “Her birey kendine özgü bir gelişim çizgisi gösterir. Çünkü bireylerin doğuştan getirdikleri özelliklerle, çevreden aldıkları etkiler farklıdır. Bireysel farklılıkları dikkate almadan yapılan bir eğitimin başarılı olması söz konusu değildir. Bu sebeple, öğretim faaliyetleri düzenlenirken öğrenciler arasındaki farklılıkların muhakkak surette göz önünde bulundurulması gerekir.”²¹²

Görüldüğü üzere bireylerin ilgi, beceri, zekâ ve kişilik yapısı gibi özelliklerine göre eğitilmeleri hususu hem ahlakçıların hem de eğitimcilerin ortak görüşüdür. Zaten eğitim dediğimiz şey, insanda bulunan kabiliyetlerin ortaya çıkarılması ve geliştirilmesi faaliyetidir.²¹³ Eğitim vasıtasıyla yetenekler keşfedilip ardından işletilirse gelişirler, olgunlaşırlar, belli alanlarda farklı işler yapmaya hazır hale gelirler. Bir dağın altında saklı duran ve hiçbir şekilde işletilmeyen madenin kimseye faydası yoktur. Geliştirilen kabiliyetler de işletilen madenlere benzerler. İşte eğitim, gizli olarak kişide yerleşik bulunan özel kabiliyetleri keşfeder ve bunun

²⁰⁹ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 29.

²¹⁰ Akseki, a.g.e., s. 282.

²¹¹ Louis Corman, *Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi*, (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul 1996, s. 158.

²¹² Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 23.

²¹³ Ahmet Eskicumalı, “Eğitimin Temel Kavramları”, (Ed. Yüksel Özden, Selahattin Turan), *Eğitim Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s. 5; Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 126.

ardından keşfedilen kabiliyetlerin bir maden misali işletilmesine yani daha da gelişmesine fırsat sunarak topluma faydalı olmasını sağlar.

Devvânî, insanlara ilahi hikmet gereği olarak farklı kabiliyetlerin verildiğini söyler. İnsanların tabii olarak farklı kabiliyetlere sahip olması ise her birinin bir sanata, bir işe meyletmelerini ve o işte yetkinlik için gayret etmelerini zorunlu kılar. Eğer bütün insanlar sanat ve meslek açısından aynı kabiliyete sahip olsaydı o zaman hepsi bir işe meylederdi ve diğer işler boş kalırdı. Diğer işlere kimse yönelmeyince de toplumda bozulma ve yıkım meydana gelirdi. Fakat ilgi, yönelim ve kabiliyetler farklı olduğu için insanların her biri kendine uygun sanat ve mesleğe yönelip orada kendi işini yapar.²¹⁴ Böylelikle toplumun ihtiyaç duyduğu çeşitli işler farklı kabiliyetlere sahip insanlar tarafından yerine getirilir ve bu şekilde sorun temelinden kaldırılarak toplumun durumu muntazam hale gelir.

3.5.7. Öğretmen Seçimi

İslam eğitim tarihi incelendiğinde öğrencilerin, öğrenciler küçükse şayet velilerinin, öğretmeni seçme imkânına sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle gerek öğretmen olmak gerekse öğretmenliği devam ettirebilmek öğrenci ve velilerin seçimine bağlı olduğu için meslekte nitelikli, başarılı, bilgili ve olgun bir kişiliğe sahip olmak gerekli unsurlardı.²¹⁵ Bu itibarla Devvânî, öğretmenin sahip olması gereken özellikleri sıralayarak hem öğretmen olacak kişilere yol göstermiş hem de öğretmen seçiminde bulunacak öğrenci ve veliler için birtakım kıstaslar ortaya koymuştur. Ona göre öğretmen evvela dindar, ahlaklı, akıllı, yardımsever, ağırbaşlı ve temizliğine dikkat eden biri olmalıdır. Öğretmen, devlet adamları başta olmak üzere toplumun her kesimiyle sohbet etme, diyalog kurma yollarını ve adabını da bilmelidir. Öğretmen bu özelliklere sahip biri olursa öğrenciler onu gözlemleyerek ahlakını daha da güzelleştirebilecektir.²¹⁶

²¹⁴ Devvânî, a.g.e., s. 178.

²¹⁵ Muhammed Şevki Aydın, *Eğitim Ahlakı*, DİB Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2018, s. 37.

²¹⁶ Devvânî, a.g.e., s. 161.

Öğretmen, yetişen neslin geleceğini inşa eden ve onları topluma kazandıran bir role sahiptir. Öğretmenin tutum ve davranışları, öğrencilerin kişiliklerinin oluşmasında da son derece önemlidir. Bu öneme binaen İslam eğitimcisi Zernûcî de, öğretmenin Allah korkusuna sahip, güzel ahlaklı, şefkatli, bilgili, kültürlü ve tecrübeli bir şahıs olmasını gerekli görmüştür.²¹⁷

Modern dönemin meşhur eğitimcilerinden olan Salzmann’a göre öğretmen, öğrencisindeki tüm kusurların kaynağını kendisinde aramalıdır.²¹⁸ Zira insan örnek edinme fitratında yaratıldığı için öğrenci öğretmenini taklit eder ve onu örnek alır. Dolayısıyla öğretmendeki tüm kusurlar onu gözlemleyen, taklit eden, model alan öğrencisine geçer.

Günümüz eğitim anlayışına göre de öğrencinin benimseyeceği tutum ve değer yargılarında öğretmenin rolü büyüktür. Öğretmen, öğrencinin kişiliğinin oluşumunda ve gelişiminde de biçimlendirici bir özelliğe sahiptir. Çünkü öğrenci, belli bir müddet sonra anne baba modeli yerine öğretmenini koyar ve kendini onunla özdeşleştirmeye çalışır. Öte yandan öğrenci öğretmeninden sadece bilgiyi değil ahlak ve edebi de öğrenir. Öğrencinin hayatını doğrudan etkileyen bir role sahip olması nedeniyle, öğretmenin kişiliğinin önemi son derece büyüktür.²¹⁹ Bu sebeple öğretmen her zaman sağlam bir kişiliğe sahip olmalı, öğrencilerinin kendisini model aldığı şuuruyla hareket etmelidir.

Devvânî, öğretmenin sahip olması gereken nitelikleri aktarmanın yanı sıra, öğretmenlik mesleğinin ne derece kutsal olduğuna dair görüşlerini de aktarır. Ona göre öğretmen tam olarak “ruhani baba”dır. Baba cismani olarak çocuğunun var olmasının sebebi ise, öğretmen de onun ruhani terbiyesinin sebebidir. Ruhun cisme üstünlüğü ölçüsünde öğretmenin babadan üstünlüğü vardır. Bu durumda öğretmenin sevgisi, babanın sevgisinden daha yüksek bir mertebededir. Baba fani hayatın sebebi iken, öğretmen baki hayatın sebebidir.²²⁰ Çünkü öğretmen, öğrencisine hakikat

²¹⁷ Hayati Tetik, “Burhaneddin Zernûcî”, (Ed. Mustafa Köylü, Ahmet Koç), *Klasik İslâm Eğitimcileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016, s. 319-321.

²¹⁸ Bayraktar, a.g.e., s. 123.

²¹⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 166.; Ayrıca Bkz. M. Yaşar Kandemir, *Öğretmenlerimizle Başbaşa*, TDV Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2018, s. 43.

²²⁰ Devvânî, a.g.e., s. 193.

yolunu göstererek onun günaha düşmesini engellemekte ve böylece ahiret hayatını kurtarmasına vesile olmaktadır.

3.5.8. Örnek/Model Olma

Devvânî'nin üzerinde ehemmiyetle durduğu yöntemlerden biri de örnek olma metodudur. Zira insanın fitratında başkalarını örnek alma yeteneği vardır. İnsanlar, kendi davranışlarını başkalarını model alarak ya da taklit ederek belirler ve geliştirirler. Eğitim bilimciler bu durumu sosyal öğrenme olarak ifade ederken, sosyologlar da sosyalleşme olarak açıklamaktadırlar. Psikologlara göre ise, insandaki örnek alma ve taklit etme durumu, insanın ruhunda var olan özenme ve özdeşleşme duygusundan kaynaklanmaktadır.²²¹

Bir diğer bakış açısına göre, “kişi kendi kimliğini bulmak için başkalarının kimliğine müracaat etmekte ve kendisi için modeller aramaktadır. Bu nedenle çeşitli kişi ve grupları kendisine örnek alarak özdeşim kurmaktadır.”²²² Bu bağlamda örnek alma ve başkalarını taklit etme durumu, kişinin kendi kimliğini elde etmesi açısından da önemli bir husus olmaktadır.

İnsanlar, her zaman sistemli bir öğretim kapsamında eğitilmezler. Çoğu zaman farkında olmadan çeşitli yollarla da öğrenirler. Başkalarını örnek alma, taklit ya da gözlemleme işte bu yollardan biridir.²²³ Bu noktada özellikle çocukların başkalarını örnek alma ve taklit etmeye çok fazla yatkın oldukları söylenebilir. Bir davranışa tanık oldukları zaman bunu başka bir yerde canlandırmaya çalışmaları bu durumun bir göstergesidir.²²⁴ Eğitim bilimcilerin de belirttiği şekilde bu yeteneğin doğru amaçlar doğrultusunda mutlaka terbiye edilmesi gerekir. Nitekim eğitim açısından baktığımızda örnek alınacak kişiler, çok büyük bir önem arz etmektedirler. Bu sebeple örnek seçilen kişi, mükemmel bir şahsiyet olmalıdır. Zira örnek alınacak

²²¹ Cebeci, a.g.e., s. 160.

²²² Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 66.

²²³ Şakir Gözütok, “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran, C: II, Ordu 2016, s. 74.

²²⁴ Durkheim, a.g.e., s. 169.

şahıs sürekli taklit edileceği için, ondaki davranışlar taklit edene doğrudan geçebilecektir.²²⁵

Bu çerçevede Devvânî, çocukla ilgilenecek bakıcının düzgün karaktere sahip kişilerden seçilmesi tavsiyesinde bulunur. Çünkü ona göre çocukla ilgilenecek kişinin vasfı çocuğa sirayet eder.²²⁶ Bu sebeple çocuğun çevresinde olumlu davranışlar sergileyen kişilerin bulunması, çocuğun kişilik gelişimi bakımından önem arz eder. Aksi taktirde çocuğun çevresinde kötü kimseler olursa ondaki olumsuz davranışlar çocuğa da geçebilecektir.

Devvânî, rol model konusunda ailenin yanında dış faktörlerin etkisine de değinmektedir. Onun model alma konusundaki bir diğer ifadesi çocuğun öğretmenini örnek alması noktasındadır. Öğretmenle beraber aynı ortamda bulunan ve öğretmeni gözlemleyerek öğrenimini geliştiren çocuk onun etkisi altındadır. Bu nedenle Devvânî, öğretmen seçilirken güzel ahlaka sahip birinin tercih edilmesini tavsiye etmektedir.²²⁷ Doğru model olabilmesi ve çocuk üzerindeki etkisi bakımından öğretmenin kişiliğine önem veren Devvânî, çocuk ile öğretmen arasında kurulan münasebetin karaktere yansımaları noktasında önemli bir hususa değinmektedir.

Günümüz eğitim anlayışının benimsediği yaklaşıma göre de ahlaki ilkeler model alma yoluyla elde edilmektedir.²²⁸ Söz gelimi çocuklar, söylenenlerden çok yapılanları örnek alırlar. Bu sebeple yapılması gereken esas şey, onlara yapmasını istediğimiz iyi ve güzel davranışları bizde görmesini sağlamaktır.²²⁹ Bu noktada belirtmek gerekir ki kişinin kendisini düzeltmeden başkalarını düzeltmesi neredeyse imkansızdır. Tasavvuf ilminde de kişinin değişime önce kendinden başlaması gerektiği vurgusu yapılmaktadır.²³⁰ O halde çocuğun çevresinde model alınacak konumda olan sütanne, bakıcı, öğretmen ve ebeveynlerin iyi davranış örneklerini öncelikle kendilerinde meydana getirmeleri gerekir değerlendirmesi yapılabilir.

²²⁵ Şakir Gözütok, *Süfî Pedagojisi: Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012, s. 144-145.

²²⁶ Devvânî, a.g.e., s. 158.

²²⁷ Devvânî, a.g.e., s. 161.

²²⁸ Selçuk, *Eğitim Psikolojisi*, s. 115.

²²⁹ Koç, a.g.e., 176.

²³⁰ Hayati Tetik, “Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati”, EKEV Akademi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 41, (2009), s. 172.

3.6. Çocuğa Verilmesi Gereken Eğitimler

3.6.1. İbadet Eğitimi

İbadet kavramı, Allah’a gönülden isteyerek yönelmek, itaat etmek, tapmak ve boyun eğmek anlamlarına gelir. Dilimizde kullanılan kulluk etmek deyimi de aynı manayı oluşturmaktadır.

Devvânî, çocuklar henüz erken yaşta iken ibadet eğitimlerine başlanması gerektiği görüşündedir. Ona göre çocuklara din bilgisi, din kanunları ve Hz. Peygamberin sünneti zamanında öğretilmelidir. Bunun yanında öğretilen bilgilerin hayata aktarılması noktasında çocuklar teşvik de edilmelidir. Dini nasslarda ortaya konulduğu üzere yedi yaşında çocuğa namaz emredilmeli, on yaşına gelmesine rağmen hala namazı kılmıyorsa usulünce cezalandırılmalıdır.²³¹

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde namaz ibadetinden bahsedilmekte ve bu ibadetin yerine getirilmesi emredilmektedir. Kur’an-ı Kerim’in Hz. İsmail’in aile üyelerine namazı emrettiđini²³², Hz. Lokman’ın oğluna namaz kılmasını tavsiye ettiđini²³³ haber vermesi, ebeveynlerin çocuklarına namaz eğitimini verme noktasında sorumlu olduğunu gösterir. Yine Yüce Allah, Peygamberimize hitaben bütün Müslümanlara, “*Aile efradına namaz kılmalarını emrederek, kendin de ona sabırla devam et.*”²³⁴ buyurarak namazın çocuklara öğretilmesi sorumluluğunu açık ve net olarak ortaya koymuştur. Peygamber efendimiz (s.a.s.) de bir hadisinde, “*Çocuklarınız yedi yaşına ulaştıklarında onlara namaz kılmalarını öğretiniz.*”²³⁵ buyurmuş, böylece ebeveynlerin bu konudaki sorumluluğunu belirtmenin yanı sıra namaz kılma ve ibadet eğitimine başlama yaşının bilgisini de aktarmıştır.

Bu çerçevede çocuklara erken yaşta din bilgisi vermenin gerekliliğine inanan Devvânî, dinin direği olarak tanımlanan namaz ibadetinin ise çocuk yedi yaşına geldiğinde öğretilmesi görüşündedir.

²³¹ Devvânî, a.g.e., s. 160.

²³² Meryem, 19/55.

²³³ Lokman, 31/17.

²³⁴ Taha, 20/132.

²³⁵ Ebu Davud, “Salat”, 25.

Devvânî, ibadet eğitimine başlama yaşını temyiz kuvvetine, yani ayırt etme yaşına dayandırır.²³⁶ Bu yaş ise, 6 ve 7. yaşlara tekabül eder. Bugün bazı psikologlar tarafından da yedinci yaş ayırt etme yaşı olarak kabul edilmektedir. Yedinci yaşla başlayan ve “son çocukluk devresi” olarak adlandırılan bu yaş dönemi pedagoglar tarafından “öğrenme dönemi” de sayılmaktadır. Çünkü bu dönemde çocuk, gerek ruhi gerekse zihni açıdan bilgileri öğrenmeye; duygu, düşünce ve davranışlarıyla sosyal hayata uyum sağlamaya daha müsait bir yapıdadır.²³⁷ Bu bilgidен hareketle çocukların yedinci yaştan itibaren ibadet eğitimine hazır oldukları söylenebilir.

Çocukların yedinci yaştan itibaren dini ibadetlere karşı ilgi ve istek duydukları da çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuştur. Onların ibadet edenleri pür dikkatle izlemeleri, yapılan ibadetleri taklit etmeye çalışmaları ibadete olan ilgi ve isteklerinin bir tezahürüdür.²³⁸

Çocuklara bu yaşla beraber temel dini ibadetleri ve dinin kurallarını öğretmek, onların iyi işler yapmaya alışmalarına ve nefislerini kötü şeylerden koruyarak elverişli hale getirmelerine de yardımcı olur. Bu durumda ebeveynlere düşen görev, çocukların ibadetlerini yapmalarını, dinin kurallarına uymalarını sağlamak ve onları güzel bir şekilde eğitmektir.²³⁹

Çocuklara ibadet eğitimi verirken birtakım hususlara da dikkat edilmelidir. Bu konuda gerek ebeveynler gerek eğitimciler ibadetlerle ilgili bilgilerin öğretimi esnasında hoşgörü, sabır, sevgi ve şefkatle davranmayı prensip haline getirmelidirler. Zira sert, kaba bir üslupla hareket etmek onların ibadetten soğumalarına sebep olabilir. Ayrıca zaman zaman maddi ve manevi mükâfatla ödüllendirilerek çocukların kalpleri kazanılmalı, ibadete olan ilgi ve istekleri arttırılmaya çalışılmalıdır. Böylece ibadetlerini zorla değil, severek yaptıkları görülecektir.

İbadet eğitiminde dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da şudur: bazı anne babalar çocuklarının namaz, dua gibi ibadetleri yerine getirmelerini istedikleri halde, çocuklar onların bu ibadetleri yaptıklarını hiç görmezler. Oysaki çocuğu

²³⁶ Devvânî, a.g.e., s. 160.

²³⁷ Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, (20. Baskı), İstanbul 2005, s. 39-40.

²³⁸ Ay, a.g.e., s. 81.

²³⁹ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 55.

önemli derecede etkileyen faaliyetler, ebeveynleri ile beraber yaptıkları faaliyetlerdir.²⁴⁰ Örneğin çocuğun babası ile beraber Cuma ve vakit namazlarına gitmesi, zaman zaman ölmüşler için dua etmesi onun hayatında kalıcı olabilecek dini faaliyetlerdir. Dolayısıyla çocuklara ibadetlerle ilgili bilgileri öğretme süreci boyunca sevgi, şefkat, hoşgörü tavrı takınmanın yanında, model davranışlara, iyi örneklerle, somut dini uygulamalara da ağırlık vermek faydalı olacaktır.

3.6.2. Beslenme Eğitimi

Beslenme, bütün canlılar için vazgeçilmez bir yaşam kaynağıdır. İnsanın hayatını sürdürebilmesi ve sağlıklı olabilmesi yeterli ölçüde beslenmeye bağlıdır. Çünkü insan beslenme olmadan yaşayamaz.

Çocukluk dönemi, alışkanlıkların kazanıldığı dönem olması sebebiyle beslenme eğitiminin verilmesi açısından önemli bir dönemdir. Sağlık uzmanlarına göre de çocuklara okul öncesi döneminden başlamak üzere sağlıklı beslenmeye ilişkin eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.²⁴¹ Bu eğitimin verilmesi sayesinde çocuklar, sağlıklı beslenme alışkanlıkları kazanabilecek ve böylece sağlıklı bireyler haline gelebileceklerdir.

Birçok konuda olduğu gibi beslenme eğitimi hususunda da Devvânî çeşitli görüşler öne sürmüştür. Ona göre çocuğa öncelikle beslenmenin temel amacının ne olduğu öğretilmelidir. Çocuk, beslenmenin temel amacının lezzet ve zevk olmadığını, sağlık olduğunu bilmelidir. Bununla beraber yiyecek ve içeceklerin açlık ve susuzluğu gideren ilaçlar değerinde olduğu da kendilerine anlatılmalıdır. İlaçlar nasıl ki hastalığı yok edecek miktarda alınıyorsa, aynı şekilde yiyecek ve içeceklerde açlık ve susuzluğu giderecek miktarda alınmalıdır.²⁴²

Yeme içmede aşırıya kaçmak ve farklı farklı yiyecekler yemek çocuğa yasaklanmalıdır. Çocuğun iştahı zapt altına alınmalıdır ki her çeşit yemekle

²⁴⁰ Bilgin, *İslam ve Çocuk*, s. 163.

²⁴¹ Rana Nagihan Akder; Recı Meser; Funda Pınar Çakıroğlu, “Okul Çağı Çocukluk Döneminde Beslenme Eğitimi”, Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, Sayı:2, (2018), s. 6.

²⁴² Devvânî, a.g.e., s. 160.

yetinebilmeye alışsın. Ayrıca tek yemekle yetinmek çocuğa alışkanlık haline getirilmelidir. Hatta daha da ileri giderek çocuğa zaman zaman kuru ekmek verilmelidir ki zor zamanlarda onunla yapabilmeyi öğrensın.²⁴³ Devvânî'ye göre bu eğitimlerle yetişen çocuk zenginlerden daha iyi olur.

Çocuğa gündüz vakti çok yemek yemenin iyi olmadığı da öğretilmelidir. Çünkü gündüz vakti çok yenilen yemek, uyku ve tembelliğin galip gelmesine sebep olur. Ağırılık ve aptallığa sürüklememesi için eti de dengeli ölçüde yedirmelidir. Bozulan yemekler ve meyveler de çocuğa yedirilmemelidir. Çocuk yemek yeme esnasında su içmekten de alıkonulmalıdır. Diğer taraftan sarhoş edici içeceklerden çocukları kesinlikle uzak tutmalıdır. Çünkü sarhoş edici şeyler çocuğun hem ruhuna hem de bedenine zarar verir. Bunlar çocukta öfkeye, utanmazlığa ve aptallığa sebep olur.²⁴⁴

Şu halde Devvânî'nin beslenme konusundaki mülâhazalarına göre yanlış beslenmenin ruh sağlığı, kişilik ve davranış üzerinde olumsuz etkisi bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü çocuklara erken yaşta sağlıklı beslenme alışkanlığı kazandırmalı ve onları hem ruha hem bedene zararlı olan yiyecek ve içeceklerden uzak tutmaya çalışmalıdır.

3.6.3. İrade Eğitimi

Hayattaki zorluklarla mücadele etmek ve hayatta başarılı olabilmek için irade eğitimine önem vermek gerekir. Bunun için irade eğitimine erken yaşta ailede başlayıp, hayat boyu devam edilmelidir.

Devvânî bu konuya önem verdiği için çocukların henüz küçük yaşta iken iradelerinin güçlendirilmesini tavsiye etmiştir. Ona göre iradeyi güçlendirmek, çocukları zor durumlara alıştırmaya ile başlar. Örneğin, çocuk gündüz uyumaktan alıkonulmalı, gece çok uyumaya alıştırılmamalıdır. Ayrıca yaz mevsiminde sık sık serin yerlere gitmesi, kış mevsiminde ise kalın kürkleri giymesi ve sıcak mekânlarda

²⁴³ Devvânî, a.g.e., s. 160.

²⁴⁴ Devvânî, a.g.e., s. 160.

oturması gibi keyif verici durumlardan da menedilmelidir. Çocuk, yaya gitmeye, harekete ve uygun riyazetlere alıştırılmalıdır.²⁴⁵

Çocuk, zevk ve lezzetlere de meftun olmamalıdır. Hatta bazen kendisine yalnızca kuru ekmek verilmelidir ki zor zamanlarda bununla yetinebilmeyi öğrensın.²⁴⁶ Fars melikleri de buna benzer şekilde çocuklarını zorluklara alıştırmaya çalışmışlardı. Onlar çocuklarını hizmetkâr ve uşakları arasında eğitmenin aksine zorluklarla yaşamaya alışsınlar diye başka bölgelere gönderirlerdi. Böylece iradelerini güçlendirmeyi amaçlarıardı. Bu doğrultuda erken yaşta eğitilmeyen kimsenin ıslahı zor olur. Çünkü ağaç yaşken eğilir, kuru odunu düzeltmek zordur.²⁴⁷

Görüldüğü üzere Devvânî çocukları çeşitli zorluklarla yaşamaya alıştırarak onların iradelerini güçlendirmeyi öğütlemektedir. Böylece onların gerektiği zamanda zor durumlarla mücadele etmelerine katkı sağlamaktadır.

Kant'a göre de çocuk, daha sonraları onu zorunluluk olarak göreceği ve eksikliğini hissedeceği hiçbir şeye alıştırılmamalıdır. Bu itibarla iradelerini güçlendirmek ve zorluklara alışmalarını sağlamak için çocuklar çok sıcak ortamlarda tutulmamalı, hatta çocukların zaman zaman soğuk ve sert bir kanepede yatırılmaları sağlanmalıdır.²⁴⁸

Bir Fransız eğitimcisine göre insanın bazı durumlarla baş etmesi, iradenin eğitilmesi açısından faydalı olabilmektedir. Örneğin, kişinin yorgun düşünce uyumaması, uyanır uyanmaz yataktan kalkması, uykuyu uzatmaya sebep olan çok yumuşak yataklardan kaçınması²⁴⁹ bu durumlar arasındadır.

Devvânî, irade eğitimi bağlamında çocukları zorluklara alıştırmanın yanında onların boş zamanlarında oyun oynayarak kendilerini rahatlatmalarına da izin vermektedir.²⁵⁰ Bu yönüyle onun eğitim sisteminde oyunun yer aldığı görülmektedir. Oyun, çocuğun ruhsal gelişimine olumlu katkıda bulunur. Bu sebeple denilebilir ki,

²⁴⁵ Devvânî, a.g.e., s. 161.

²⁴⁶ Devvânî, a.g.e., s. 160.

²⁴⁷ Devvânî, a.g.e., s. 163.

²⁴⁸ Kant, a.g.e., s. 30.

²⁴⁹ Jules Payot, *İrade Terbiyesi*, (Çev. Hakan Alp), Ediz Yayınevi, (3. Baskı), Bursa 2019, s. 50.

²⁵⁰ Devvânî, a.g.e., s. 162.

oyunla harcanan zamana, boşa gitmiş bir zaman gözüyle bakılmamalıdır.²⁵¹ En basitinden oyun, çocuğun en baskın ve doğal dürtülerinden olan saldırganlık dürtüsünü boşaltmasına fayda sağlar.²⁵² Bununla beraber, çocuğa kendini keşfetmesini öğretir. Çocuk, oyun oynadıkça yetenekleri gelişir, duyuları keskinleşir ve becerileri artar. Aynı şekilde çocuğun bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişiminde olduğu gibi, psiko-sosyal gelişiminde de oyunun önemi büyüktür.²⁵³ Çocuk ruh hekimleri de oyun oynamanın çocukların kişilik gelişimine katkı sağladığını göstermiş, oyunun çocuğu tanımada önemli bir araç olduğunu ortaya koymuşlardır. Oyun, çocuğun en doğal öğrenme ortamıdır.”²⁵⁴ Bu çerçevede oyunu eğitimin bir parçası olarak görmek doğru bir anlayış olacaktır.

3.6.4. Paylaşma ve Yardımlaşma Eğitimi

Devvânî'nin üzerinde durduğu konulardan biri de paylaşma ve yardımlaşma konusudur. Ona göre çocukların paylaşma ve yardımlaşma konusunda alışkanlık edinmeleri gerekir. Söz konusu alışkanlığın kazanılması için ise ilk yapılması gereken şey, çocuğu cömertliğe teşvik etmektir. Çocuğa cömertlik erdemini kazandırmak, dünya malını onun gözünde küçültmekle başlar. Altın, gümüş, para gibi dünya malına sevgi bir afettir. Hatta bu afet, yılanların zehir afetinden daha tehlikelidir. Çünkü insanın başına gelen bütün kötülüklerin kaynağı, mala mülke sevgi beslemektir.²⁵⁵

Devvânî, yukarıda geçtiği üzere, maddi değeri olan şeylerin çocuğa sevdirmemesi gerektiğini nasihat etmekle, paylaşma ve yardımlaşma bilincinin çocuklara kazandırılması arasında bir bağ kurmaktadır. Ona göre çocuğun cömertlik erdemine sahip olması için öncelikle dünya malı onun gözünde küçültülmelidir. Bunun ardından paylaşma ve yardımlaşma alışkanlığı zaten kazanılacaktır.

²⁵¹ Adler, a.g.e., s. 109.

²⁵² Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 169.

²⁵³ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 172.

²⁵⁴ Yörükoğlu, a.g.e., s. 67.

²⁵⁵ Devvânî, a.g.e., s. 162.

3.6.5. Kıyafet Eğitimi

Devvânî birçok konuda olduğu gibi gündelik hayatta çocukların ne tarz kıyafetler giymesi gerektiği konusunda da çeşitli görüşler öne sürmüştür. Ona göre kız ve erkek çocukları özellikle kendi cinsiyetlerine uygun olarak giydirilmelidir. Diğer taraftan çocukların akranlarına karşı övünebileceği değerli kıyafetler de kendilerine giydirilmemelidir. Çocuk bu tarz dünyevi araçlarla övünmekten de sakındırılmalıdır. Bunun yanında erkek çocukları, kadınların koku, süslenme ve elbise tarzından alıkonulmalı, kendi cinsiyetlerine uygun giyinmeleri sağlanmalıdır.²⁵⁶ Görüldüğü üzere Devvânî kıyafet noktasında sadeliği önermekte, kız ve erkek çocuklarının kendi cinsiyetlerine uygun bir biçimde giydirilmelerini de tavsiye etmektedir.

3.6.6. Doğruluk Eğitimi

Devvânî, yukarıda sayılan eğitimlere ilave olarak çocuklara doğruluk eğitiminin de verilmesi gerektiğini söyler. Ona göre çocuk, yalan söylemekten kesinlikle menedilmelidir. Ayrıca çocuğa gerekli gereksiz yemin etmenin kötü bir şey olduğu da anlatılmalıdır. Çünkü yemin etmek çirkin bir iştir.²⁵⁷

Yalan söylemek, bir hatayı gizlemek maksadıyla gerçeğe uygun düşmeyen bir harekette bulunmaktır. Yalan söylemenin amacı, başkalarını yanıltmaktır. Çocuk psikologlarına göre 5 yaşına kadar çocukların yalan söylemesini normal karşılamalı ve bu konuda endişe etmemelidir. Çünkü gerçeğe sadık kalma durumu çocukta zamanla gelişen bir olgudur. Bu açıdan çocuğa henüz çok küçükken doğruyu söylemesi için ısrar etmek ve yalan konuştuğunu kanıtlama girişiminde bulunmak yanlıştır.²⁵⁸ Erken çocukluk döneminde çoğunlukla hayali yalanlar görülebilmektedir. Bu dönemde çocuk kurduğu hayali yalanları anlatır. Çocuğun anlattığı bu yalanlar, onun hayal gücünün gelişmesine yardımcı dahi olabilir. Söz konusu yalanlar aşırıya varmadığı müddetçe müdahale edilmemelidir.²⁵⁹ Netice

²⁵⁶ Devvânî, a.g.e., s. 161.

²⁵⁷ Devvânî, a.g.e., s. 161.

²⁵⁸ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 262.

²⁵⁹ İbrahim Ünal, *Çocuk ve Biz*, Nesil Yayınları, (11. Baskı), İstanbul 2014, s. 235.

itibariyle çocuklarda gerçekçilik duygusu zaman içinde kazanıldığından dolayı hemen “yalan” damgasını vurmak doğru değildir.

Psikologlara göre çocukların yalana başvurma ve yalan söylemesinin temelinde bazı sebepler yatmaktadır. Bunları; övünmek ve kendini üstün göstermek, ilgileri ve dikkatleri üzerlerine çekmek, büyüklerin yalanını taklit, aşağılık duygusu, suçluluk duygusu, kıskançlık...²⁶⁰ şeklinde sıralamak mümkündür.

Çocukları yalandan vazgeçirmek ebeveynlerin elindedir. Bunun için dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Öncelikle anne babalar yalan söylemekten kaçınmalı ve çocuğa iyi bir örnek olmalıdırlar. Bunun ardından çocuğa daima doğru söylemenin ve dürüst olmanın övülmeye değer bir davranış olduğu anlatılmalıdır. Ayrıca çocuğun kaygı ve çekingenlik yüzünden yalan söylememesi için ona güven verilmeli, öfke ve kınama tepkilerinden mümkün olduğunca uzak durulmalıdır. Öte yandan çocukların ilk yalan söylemesi karşısında yumuşak ve hoşgörülü bir tavır takınmalı; onları, yaptıkları istenmeyen davranışlarından ötürü sert bir biçimde cezalandırmaktan da kaçınılmalıdır.²⁶¹

Doğruluk insanı hakikate ulaştırırken yalancılık bin bir türlü musibet getirir. “Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış” sözü tam da bu sebeple söylenmiştir. Bu nedenle çocuklara mutlaka doğruluk eğitimi verilmeli, onların yalandan kaçınması için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

3.6.7. Meslek ve Sanat Eğitimi

Sadi Şirazi der ki: “Karun kadar hazinen bulunsa bile, evladına bir altın bilezik kazandır. Ne bileceksin, belki feleğin dönüşü onu diyar diyar gurbette gezdirecektir. Sen şimdiki varlığına güvenme, bu zenginlik, elinde kalmayabilir.

²⁶⁰ Mine Ezgi, *Kızımı Yetiştiriyorum*, Elit Kültür Yayınları, (43. Baskı), İstanbul 2013, s. 143-145.; Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 264.

²⁶¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, s. 269-270; Ünal, a.g.e., s. 239-240.

Ama çocuk, bir sanatı elde ettikten sonra, kimsenin önünde ihtiyaçla el açmaz. Keseler dolusu altın, gümüş biter de gene zanaatçının kesesi boş kalmaz.”²⁶²

Sadi bu sözleriyle ebeveynlerin çocuklarına mutlaka bir meslek kazandırması gerektiğini nasihat eder. Çünkü ona göre kişi çok zengin olsa bile bir gün fakir olması muhtemeldir; ancak kişi bir mesleğe sahipse hiç kimseye muhtaç olmaz ve kesesi hep dolu olur.

Devvânî de benzer biçimde ebeveynlerin çocuklarına yetenekleri doğrultusunda bir sanat veya meslek kazandırmalarını tavsiye eder. Ona göre çocukların kendi kazandıklarıyla geçinmeleri daha evladır. Çocuk, anne veya babadan kalacak mirasa bel bağlamamalıdır. Buna güvenen zengin çocuklarının büyük kısmı bir sanat veya meslek öğrenmekten uzak dururlar. Zamanla bu kimseler anne babadan miras kalan mal ve mülklerini de kaybeder ve muhtaç hale gelirler.²⁶³ Bu itibarla çocuklara bir sanat veya meslek öğretmek onlar için daha hayırlıdır. Kişinin kimseye muhtaç olmadan kendi kazancıyla geçinmesi her zaman övülen bir davranış olmuştur.

Hız. Peygamberin “İlim öğrenmek kadın erkek her Müslümana farzdır”²⁶⁴ şeklindeki sözleri, İslam alimlerince farz-ı ayn ilimleri görüşünü uyandırmıştır. Bu görüş, çocuğa öğretilmesi gereken ilimler içerisinde bir de meslek bilgisini koyma prensibini getirmiştir. Çocuğun gelişip olgunlaştığında, dünyevi mükellefiyetlerini yerine getirmesi meslek sahibi olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple İslam alimleri her babanın çocuğunu bir meslek üzere yetiştirmesi gerektiğine hükmeder.²⁶⁵

Meslek ve sanat seçiminde de çocuğun kabiliyeti göz önüne alınarak karar verilmelidir. Bu süreçte çocuğun güçlü ve zayıf olduğu yönlerini, ilgi alanlarını ve yeteneklerini tespit etmelidir. Anne babalar, çocuk için hangi mesleğin kendisine daha uygun olduğunu, hangi mesleği yaparsa daha mutlu olacağını saptamak için malzeme toplamalıdır.²⁶⁶ Bu süreçte aile bütünü çocuğun yanında olmalı ve onun yeteneklerine uygun bir meslek seçmesi için gerekli araştırmayı yapmalıdır. Daha

²⁶² Sadi Şirazi, *Bostan*, (Yay. Haz. Murat Kartal), Pariltı Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 165.

²⁶³ Devvânî, a.g.e., s. 163.

²⁶⁴ İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

²⁶⁵ Canan, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hız. Peygamber*, s. 85.

²⁶⁶ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, s. 127.

sonra elde edilen bilgiler doğrultusunda çocuk yönlendirilmelidir. Ancak nihai karar, çocukla birlikte konu müzakere edildikten sonra çocuğun inisiyatifine bırakılmalıdır.²⁶⁷ Çünkü bireyin ilgisine ve yeteneğine uygun düşmeyen bir mesleği seçmesi onu mutsuz ve huzursuz kılar. Yapılan araştırmalarda da kişiye uygun olmayan meslek seçiminin, kişinin ruh sağlığını olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur.²⁶⁸ Bu bakımdan çocuğun kabiliyetine uygun düşen bir mesleği seçmesi, onun ruh sağlığı açısından da önemli bir husus olmaktadır.

3.7. Çocuk Eğitiminde Çevrenin Etkisi

Bir bitki, tohumu ne kadar iyi olursa olsun verimli bir ortam olmadan gelişemez. Aynı şekilde bir çocuk da yaşadığı çevrenin yeterli katkısı olmadan tam manasıyla gelişemez.

Hiç kuşkusuz bireyin kişiliğinin gelişmesinde aldığı eğitimin yanı sıra, çevresinin de etkisi bulunmaktadır. İnsan tabii olarak çevresi tarafından etkilenmeye elverişli bir varlıktır.²⁶⁹ Hatta denilebilir ki çevrenin insana tesir etmesi değişmez bir kanundur. İnsan, içerisinde bulunduğu çevrenin etkisiyle şekillenir.²⁷⁰ Bu bağlamda Devvânî çocuğun ahlaki açıdan olumsuz etkilenmemesi için çevresinin düzenlenmesini gerekli görür. Onun çocuğun doğumundan hemen sonra karakteri düzgün bir bakıcının seçilmesini tavsiye etmesi bu konuya verdiği önemi gösterir.²⁷¹ Ayrıca ona göre insanlar, kötüler ile oturup kalkmak ve sohbet etmek suretiyle erdemsizlikleri kazanırken; iyilerle oturup kalmak ve sohbet etmek yoluyla da erdemleri kazanır.²⁷²

Devvânî, çevrenin insan üzerindeki etkisi açısından arkadaş çevresine özellikle dikkat çeker. Ona göre arkadaşın ahlakının nefis ve ruh üzerindeki etkisi çok büyüktür. Bu sebeple insanın daima erdemli ve iyi kimselerle arkadaşlık kurması gerekirken; erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da kaçınması

²⁶⁷ Tarhan, *Aile Okulu ve Evlilik*, s. 131.

²⁶⁸ Ezgi, a.g.e., s. 445.

²⁶⁹ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 195.

²⁷⁰ Özbek, a.g.m., s. 58.

²⁷¹ Devvânî, a.g.e., s. 158.

²⁷² Devvânî, a.g.e., s. 43.

gerekir. Ayrıca kötü kimselerle arkadaşlık etmekten kaçınmak gerektiği gibi onların meclisinden de uzaklaşmak gerekir.²⁷³ Çünkü arkadaş çevresinin insan üzerinde büyük bir tesiri vardır.

Çocuğun yaşı ilerledikçe arkadaş grubuna verdiği önem de artar. Artık anne babadan çok arkadaşlarının davranışlarını benimser. Özellikle 7-11 yaş arasındaki çocuklar arkadaş grubunda birbirlerini o kadar çok etkilerler ki, zevkleri ve istekleri neredeyse birbirinin aynısıdır.²⁷⁴ Bununla birlikte arkadaş grubu, çocuğun sosyal tavırlarını da etkiler. Bu sosyal tavırlar, çocuğun çoğunlukla diğer insanlara ve sosyal yaşama karşı bütün tavırlarını kapsar. Bir dereceye kadar ailede elde edilen bu tavırlar, çocuğun arkadaşlarıyla olan etkileşimi sonucu değişebilir.²⁷⁵ Bu açıdan anne babalar, çocuklarının kimlerle arkadaşlık ettiğini, hangi ortamlarda bulunduklarını araştırmalı ve çocuklarının temiz, düzgün karakterli, iyi ve ahlaklı kimselerle arkadaşlık kurmalarını sağlamaya çalışmalıdırlar.

Devvânî, arkadaş seçimi konusunda şunlara değinir: Bir kişi arkadaş olarak seçilmek istenirse, önce onun kişilik özellikleri, aile yapısı, geçmişi ve anne babasıyla olan ilişkileri vs. öğrenilmelidir. Böylece onun nasıl bir karaktere sahip olduğu anlaşılır. Eğer anne babasına karşı asi olmuşsa, ona kesinlikle güvenilmez ve böyle biri asla dost edinilmez. Din ve hukuka karşı çıkarak, anne babaya asi olan kimseden hayır beklenemez. Bu noktadan sonra arkadaş olarak seçilecek kimsenin dostlarıyla ilişkilerinin durumu araştırılmalıdır. Dostlarının iyiliğine şükürle mi yoksa nankörlükle mi cevap verdiği bakmalıdır. Nankörlükle vasıflanmış biri ise onun dostluğunu istememelidir. Diğer taraftan bir kişi oyun, eğlence ve kadınlarla muaşeret vs. gibi davranışlara müptela ise ondan da dostluk beklememelidir. Çünkü nefsin isteklerine aşırı meyletmek dostların hak ve hukukunu gözetmeye mani olur. Ancak bir kişi, bütün bu imtihanlardan yetkin derecede ölçülü çıkmışsa, onu arkadaş olarak kabul etmeli ve kamil bir dost bilmelidir.²⁷⁶

²⁷³ Devvânî, a.g.e., s. 103.

²⁷⁴ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, s. 196.

²⁷⁵ Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, s. 178.

²⁷⁶ Devvânî, a.g.e., s. 233-234.

3.8. Kızların Eğitimi

Çocukların genel eğitimi hususunda görüşlerini aktaran Devvânî, kız çocuklarının eğitimi konusuna biraz daha özen gösterilmesi gerektiği düşüncesindedir. Kız çocuklarının eğitiminde onlara öncelikle ev ve aile işlerinin gerektirdiği şeyler, ev işleri bilgileri öğretilmelidir. Ayrıca hicap, iffete sarılma ve hayâlî olma hasletleri de kendilerine sevdilerek benimsettirilmelidir. Bunlara ilaveten kız çocuklarına uygun olan meslek ve beceriler de kazandırılmaya çalışılmalıdır.²⁷⁷

Devvânî'ye göre kız çocukları okuma ve yazmadan men edilmelidir.²⁷⁸ Onun bu şekilde düşünmesinin sebebini, yaşamış olduğu dönemdeki toplumun kızların eğitimi konusunda sahip olduğu olumsuz yaklaşıma dayandırabiliriz. Kendisinden sonraki bazı ahlak yazarları ise aksi görüştedir. Sözgelimi Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlak-ı Alâî* adlı eserinde, “İlim tahsil etmek, erkek ve kadın her Müslüman’a farzdır” görüşünü dile getirerek Hz. Aîşe'nin kadın olmasına rağmen nice dini hükümleri naklettiğini belirtmiş²⁷⁹ ve böylece kız çocuklarının ilim öğrenmesini savunmuştur.

İslam dini, ilim öğrenme noktasında kadın erkek ayrımı yapmamıştır. İslam medeniyetinde kadın; eğitimin, istikrarın ve kültürel mirasın korunmasının temel unsurlarından olmuştur.²⁸⁰

Henüz yeni kurulan İslam devletinde okuma ve yazma bilen kadınlar vardı. Bunlardan biri olan Şifa bint Abdullah, okuma ve yazma işini birçok kadın sahabeye de öğretmiş ve böylece İslam toplumundaki ilk kadın yazı öğretmeni olmuştu.²⁸¹ Bu durum, İslam'ın okuma yazma konusunda kadın ve erkek arasında herhangi bir ayrıma gitmediğini göstermektedir. Yine yapılan birtakım araştırmalar Hz. Peygamber'in (s.a.s) İslam'ın esaslarını öğretme sürecinde kadın ve erkek arasında ayrıma gitmediğini ortaya koymuştur. Bu itibarla denilebilir ki kızların eğitimi konusu ile ilgili sonradan ortaya çıkan olumsuz görüşler, kesinlikle İslam'ın ve Hz.

²⁷⁷ Devvânî, a.g.e., s. 163-164.

²⁷⁸ Devvânî, a.g.e., s. 164.

²⁷⁹ Kınalızâde, a.g.e., s. 337.

²⁸⁰ Sarıçam ; Erşahin, a.g.e., s. 179.

²⁸¹ M. Tayyib Okıç, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, DİB Yayınları, Ankara 1978, s. 22.

Peygamber'in (s.a.s) uygulamaları olarak anlaşılmamalıdır.²⁸² Zira İslam dini daima ilim öğrenmeyi ve ilimde ilerlemeyi tavsiye etmiş, bu hususta kadın erkek ayırımına gitmemiştir.

3.9. Genel Adap Kuralları

Ahlaki faziletlerin tam olarak gerçekleştirilebilmesi için çocukların iyi şekilde eğitilmeleri gerekir. Doğumdan itibaren çocuklara ahlaki davranışların hangi yol ve yöntemlerle kazandırılabilceğini aktaran Devvânî, bunun yanında insanların nerde nasıl davranması gerektiği ile ilgili genel adap kurallarını da ortaya koymuştur. Bu adap kurallarını konuşma, davranış ve yemek yeme şeklinde üç kısma ayırarak ele alabiliriz:

3.9.1. Konuşma Adabı

Devvânî, konuşmanın ahlak kurallarına uygun bir şekilde yerine getirilmesi için birçok tavsiyede bulunmaktadır. Ona göre öncelikle çok konuşmamaya dikkat etmek gerekir. Çünkü çok konuşmak, akıl zayıflığının, saygınlık ve onur kaybının bir belirtisidir. Hz. Peygamber (s.a.s) de ölçülü ve dengeli konuşurdu. Filozoflar da defalarca düşünüp sonra konuşmak gerektiğini söylerler. Bu bakımdan ihtiyaç olmadığı sürece sözü tekrarlamamalıdır.²⁸³

Kişi, kendisi dışında birine sorulan soruya cevap vermemelidir. Bir topluluğa sorulan soruya hemen atlamamalı, başkası sözünü tamamladıktan sonra kendi sözünü söylemelidir. Kişi, bulunduğu ortamda kendisine söz düşmedikçe sohbete karışmamalıdır. Eğer konuşulan şeyler kendisinden gizlenirse de kulaklarını kabartmamalıdır.

Meclisin büyükleriyle alaylı bir dille konuşmamalı, ne çok düşük ne de çok yüksek bir ses tonuyla konuşmalıdır. Gereksiz yere sözü uzatmamalı, daima kısa konuşmayı tercih etmelidir. Sohbet ortamlarında uzun hikâyeler anlatmak ve

²⁸² Gözütok, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, s. 110-111.

²⁸³ Devvânî, a.g.e., s. 164.

mecliste bulunan diğer kişilere konuşma fırsatı tanımamak çok çirkin bir davranıştır. Konuşulan şeyler ne kadar kısa ve özlü olursa, edebe o ölçüde uygundur.

Konuşma esnasında garip sözler ve anlaşılmayan kinayeler kullanmamalı; kötü sözden de sakınmalıdır. Bir meseleden ötürü kötü bir tabir kullanmak mecburiyetinde kalınırsa, kinaye ve tariz ile yetinmelidir. İyiliğin, güzelliğin, yiğitliğin, iyi ahlakın düşüşüne sebep olacak, kin ve düşmanlığı meydana getirecek şaka ve mizahtan da sakınmak gerekir. Kullanılan söz, her durumda gereğine uygun olmalıdır.²⁸⁴

Devvânî, topluluk içinde konuşma tarzının insanları rahatsız etmemesi gerektiğini aktarmanın yanı sıra, konuşurken kullanılan jest ve mimiklere dikkat edilmesi gerektiğine de değinmektedir. Söz gelimi konuşma esnasında boş yere eli hareket ettirmemeli, kaş göz işareti yapmamalıdır. Tabi ki uygun olunan yerlerde güzel ve hoş işaretler bundan müstesnadır. Öte yandan haklı veya haksız yere olsun, bir mecliste büyüklerle ve sefişlerle kesinlikle tartışmaya girecek bir harekette bulunmamalıdır. Tartışmada daima insaf tavrını takınmalı, seviyesi düşük kimselerle konuşurken ince söz söylememelidir. O kimselerle akli ölçüsünde, seviyesine uygun bir şekilde konuşmalıdır. Tam da bu konuda Hz. İsa (a.s) şöyle buyurmuştur: “Hikmeti, ehli olmayanların yanında zayi etmeyiniz, ehli olmayanlara hikmeti anlatırsanız, onlara zulmetmiş olursunuz.”²⁸⁵

Konuşma esnasında gerek sözlerde olsun gerekse hareketlerde hiç kimseye özenmemek gerekir. Çünkü doğal olmak en iyisidir. Büyük bir zatın huzurunda konuşulduğunda, konuşmaya güzel ve kutlu sözlerle başlamalıdır. Gıybet, laf götürüp getirme, iftira ve yalan söylemekten kaçınmayı farz bilmelidir. Bununla beraber bu tür konuşmaların olduğu ortamlardan da kesinlikle uzak durmalı, bu çirkin şeyleri söyleyenlerle de irtibatı kesmelidir. Konuşmaktan daha çok dinlemeyi tercih etmelidir. Bir bilgeye “Niçin senin işitmen, söylemenden daha çoktur?” diye

²⁸⁴ Devvânî, a.g.e., s. 164-165.

²⁸⁵ Devvânî, a.g.e., s. 165.

bir soru sorulduğunda, “Zira bana iki kulak, bir dil verilmiş” şeklinde cevap vermiştir.²⁸⁶

Görüldüğü üzere Devvânî, konuşma adabında riayet edilmesi gereken önemli noktaları sıralamış, konunun başında ve sonunda da değindiği üzere çok konuşmaktan ziyade çok dinlemeyi nasihat etmiştir.

3.9.2. Davranış Adabı

Devvânî, kişinin hal ve hareketinde nasıl bir tavır sergilemesi gerektiği konusunda da çeşitli görüşler geliştirmiştir. Ona göre yürüme esnasında acele etmemek gerekir. Çünkü acele yürüme hafiflik alametidir. Buna karşın aşırı ağır yürümek de gerekir, bu da tembellik işaretidir. Aynı zamanda kibirli insanlar gibi işve ile, salınarak ve vücudunu oynatarak dikkat çekecek biçimde de yürümemelidir. En iyisi normal şekilde dengeli yürümektir. Öte yandan yürüme esnasında ikide bir arkasına geri dönüp bakmamalıdır. Çünkü bu hareket, ahmakların alametidir. Daima başını öne eğerek de yürümemelidir. Böyle yapmak da üzüntü ve çok düşünme belirtisidir.²⁸⁷

Otururken ayaklarını uzatmaktan ve birbiri üzerine koymaktan sakınmak gerekir. Devlet başkanı, hoca, baba ve onların konumunda olan kişilerin bulunduğu ortamların dışında diz çöküp oturmamalıdır. Ayrıca başını eline ve dizine dayamamalıdır. Zira bu durum, üzüntü ve tembellik belirtisidir. Boyun eğip bükmemeli, sakal ve diğer uzuvlarla oynamak gibi yersiz ve nahoş davranışlarda bulunmamalıdır.

Parmaklarını ağızına ve burnuna sokmamalıdır. Esnemek ve gerinmekten de mümkün mertebe sakınmalıdır. Ayrıca ağzını ve burnunu birilerinin yanında ve kibleye doğru yönelerek temizlememelidir. Bir meclise gidildiğinde, makam ve

²⁸⁶ Devvânî, a.g.e., s. 165-166.

²⁸⁷ Devvânî, a.g.e., s. 166.

mertebesini bilip ona göre uygun bir yere oturmalıdır. Ancak kişi meclisin başkanı veyahut büyüğü ise istediğı yere oturması uygundur.²⁸⁸

Hiç kimsenin yanında el ve yüzden başka organları çıplak tutmamalıdır. Hele ki diz ile göbek arasını hiçbir koşulda, toplum içinde açmamalıdır. Bunlara ilaveten başkasının yanında uykuya dalmamalıdır. Özellikle horlama huyu olanlar buna daha çok dikkat etmelidir. İnsanların bulunduğu ortamda uyku bastırıldığında, mümkünse ayağı kalkarak veya başka şekillerle uykuyu defetmelidir. Kısacası insan bulunduğu ortamlarda davranış noktasında diğer insanlara rahatsızlık vermeyecek ve insanlardan kendini nefret ettirmeyecek biçimde hareket etmelidir.²⁸⁹

3.9.3. Yemek Yeme Adabı

Yemek yeme esnasında takınılması gereken ahlaki davranışların neler olduğunu aktaran Devvânî, konuyu hem sağlık hem de adap açısından ele almıştır. Ona göre yemeğe başlamadan önce el, ağız ve burun iyice temizlenmelidir. Yemeğe “Bismillah” sözü ile başlamalı, “Elhamdülillah” sözü ile son vermelidir. Yemeğe ev sahibinden önce başlamamalıdır. Yemek yeme esnasında elleri, giysileri ve sofrayı kirletmemelidir. Bununla beraber yemek yerken ağız çok açılmamalı ve büyük lokmalar yerine küçük lokmaları tercih etmelidir. Yemeği yavaş yemeli, yerken de ağız şapırdatmamalıdır.²⁹⁰

Sofraya konulan yemeğin rengine bakmaktan, kokusunu koklamaktan ve yemeğin iyisini seçmeye çalışmaktan kaçınılmalıdır. Sofraya konulan iyi bir yemek var ise, buna iştahla tamah etmek yerine önce sofradakilere ikram etmelidir. Ayrıca yemekte ağızdan çıkarılan kemik, çekirdek vb. şeyleri ekmeğin üstüne koymamalı, sofranın üstüne bırakmalıdır. Ağızdan bir şey çıkarılması gerektiğinde ise, bunu insanları rahatsız etmeyecek uygun bir şekilde çıkarmalı, tabağı ve sofraya bir şey damlatmamaya özen göstermelidir. Başkasının önünde bulunan yemeği almamalı,

²⁸⁸ Devvânî, a.g.e., s. 166-167.

²⁸⁹ Devvânî, a.g.e., s. 167.

²⁹⁰ Devvânî, a.g.e., s. 167.

kendi önünden yemeye çalışmalıdır. Yemek yedikten sonra sofrayı, başkası gelip oturmak istediğinde onun rahatsız olmayacağı şekilde bırakmalıdır.²⁹¹

Sofrada bulunan ev sahibi, yemekten elini misafirlerden evvel çekmemelidir. İştahı yok ise de yiyormuş gibi davranmalı, misafirler yemeği bıraktıkları zaman bırakmalıdır. Bu şekilde misafirler yemeği daha rahat yerler ve utanmamış olurlar.

Misafir olan kişi ise yemeği ev sahibinden önce bırakmalıdır. Fakat yine de misafir, sofradan çok çabuk kalkmamalıdır. Çünkü bu davranış ev sahibini bir tür küçük görmek anlamına gelir. Ev sahibi, bu davranışı misafirin yemeği beğenmediğine yorup incinebilir. Dolayısıyla bu konuda ölçülü olmak gerekir.²⁹²

Yemek esnasında su içildiğinde, ağızdan ve boğazdan ses çıkarmamak ve sofradakilerin dikkatini çekmemek için yavaş içmeye dikkat etmelidir. Çevredekilerin göreceği şekilde kürdanla diş temizlenmemelidir. Diğer taraftan kürdanla çıkarılan şey, sofradakilerin rahatsız olmayacağı şekilde uygun bir yere bırakılmalıdır.

Yemeğin sonunda ağız, diş ve eller tertemiz bir şekilde yıkanmalıdır. Ağızdan su atılırken nezih bir biçimde hareket etmeli, çevreye ve çevredeki insanlara rahatsızlık vermemelidir.²⁹³

Görüldüğü üzere yemek yeme esnasında uyulması gereken kuralları sıralayan Devvânî, konuyu etraflıca ele almış ve insanların hoş karşılamayıp rahatsız olacağı davranışları en ince ayrıntılarıyla aktarmaya çalışmıştır.

²⁹¹ Devvânî, a.g.e., s. 167-168.

²⁹² Devvânî, a.g.e., s. 168.

²⁹³ Devvânî, a.g.e., s. 168.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam tarihinin bütün dönemlerinde ve bugün içinde yaşadığımız modern zamanlarda ahlak eğitimi konusuna dair çeşitli görüşler daima dile getirilmiştir. Topluma faydalı insan kazandırma gayesini taşıyan bu görüşler, ahlaklı nesil yetiştirme noktasında ideal olan ilke ve yöntemleri belirlemeye çalışmıştır. Üzerinde araştırma yaptığımız İranlı İslam alimi Celâleddîn Devvânî'nin de, Ahlâk-ı Celâlî adlı eserini aynı amaç ile kaleme aldığı söylenebilir.

Bu çalışmada, Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî isimli eserindeki ahlak eğitimine dair görüşlerine vurgu yapılmıştır. Devvânî'nin ortaya koymuş olduğu söz konusu eserin, gerek ahlak gerekse eğitim noktasında günümüze ışık tuttuğu görülmektedir. O, ahlak ve eğitim konusunda yaşamış olduğu dönemin uygulamalarıyla beraber günümüz anlayışına uyan görüşlere de sahiptir. Devvânî'nin ortaya koymuş olduğu bu görüşler, modern dönem ahlak eğitimine de önemli katkı sağlayacak niteliktedir.

Devvânî'nin ahlak konularını kendi içinde bölümlere ve alt başlıklara ayırması, eserin okunmasını ve görüşlerinin anlaşılmasını daha da kolaylaştırmıştır.

Ahlâk-ı Celâlî'nin birinci bölümü olan “Ahlak İlmi ve Ahlakı Güzelleştirme” başlığı altında geçen görüşlere göre, birey öncelikle ahlakını güzelleştirmeli, nefsinin kötülüklerden arındırılmalıdır. Bireyin güzel ahlakla nitelendirilmesi için sahip olması gereken dört erdem vardır. Bunlar; hikmet, cesaret, iffet ve adalettir. Bu erdemler elde edildikten sonra muhafaza edilmeye çalışmalıdır. Erdemleri muhafaza etmenin pek çok yöntemi olsa da en etkili yöntem, kişinin erdemli davranışlara sahip iyi kimselerle arkadaşlık kurması, erdemsizliklere bulaşmış kötü kimselerin arkadaşlığından da uzaklaşmasıdır.

Devvânî, ikinci bölüm olan “Aile Yönetim İlmi ve Ev İdaresi” başlığı altında aile ahlakı ve çocuk eğitimi konularına değinmiştir. Aile ahlakında, insanın fitri olarak evlenmeye ve yuva kurmaya ihtiyaç duyduğunu delilleriyle beraber ortaya koymuştur. Ona göre evliliğin amacı; nefsi bozgunculuğa düşmekten korumak, neslin devamını sağlamak ve malı korumak şeklinde üç maddede toplanır. O, eş seçiminde denkliği gözetmenin gerektiğini belirtmenin yanı sıra, evlenecek kadın ve erkeğin birbirlerine karşı gözetmesi gereken hususların neler olduğunu da

ayrıntlarıyla aktarmıştır. Bununla da yetinmemiş, çocukların anne babalarına karşı vazifelerini ve hizmetçilere karşı yaklaşımın nasıl olması gerektiğini de ortaya koyarak aile ahlakını daha da güzelleştirmeyi hedeflemiştir.

Devvânî çocuk eğitiminde, iyi bir çocuk yetiştirmenin gerekliliklerine değinmiş, çocuğu yetiştirirken üzerinde durulacak konuları tek tek açıklamıştır. Bilindiği üzere, çocuk eğitime etki eden faktörlerin başında anne baba gelir. Bu sebeple Devvânî, anne babalara çocuk eğitimi konusunda takip etmeleri gereken çeşitli ilke ve metotları vurgulayarak öncelikle onları yetiştirmeye çalışmıştır. Anne babaların çocukları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu pedagoji ilmi de ortaya koymuştur.

Devvânî, çocuğun doğumundan hemen sonra güzel ahlaka sahip bir bakıcı seçilmesini tavsiye eder. Ona göre bakıcının karakteri, çocuğun karakterine etki eder ve şekil verir. Günümüz eğitim anlayışına göre de çocuk kendisine bakan bakıcıyı model alır.

Doğumdan hemen sonra yapılacak bir diğer iş ise, çocuğa güzel bir isim vermektir. Çocuğa uygun olmayan bir isim verilirse çocuğun hayatı bundan olumsuz etkilenebilir.

Devvânî, çocuğun biyolojik gelişimine paralel bir şekilde eğitime erken başlanması gerektiğini de tavsiye eder. Ona göre çocukların ruh ve nefisleri boş bir levha mesabesinde olduğu için kolayca şekillenebilmektedir. Bu yüzden tabiatın kötülöklere yönelmesine fırsat vermeden erken yaşta eğitime başlamalıdır.

Çocuğa erken yaşta verilmesi gereken ilk eğitim, ibadet eğitimidir. İbadet eğitiminde ise ilk olarak namaz eğitimi verilmelidir. Dinimizde de ortaya konulduğu üzere yedi yaşında çocuğa namaz emredilmeli ve on yaşına gelmesine rağmen hala namaz kılmıyorsa usulünce cezalandırılmalıdır.

Devvânî, ceza yöntemini kullanırken abartıya kaçmamayı, dengeyi gözetmeyi de tavsiye etmektedir. Günümüz eğitim bilimcileri de benzer şekilde ceza yöntemini uygularken ölçüyü kaçırmamaya özen göstermek gerektiğine dikkat çekerler. Aksi

takdirde ceza yönteminde aşırılığa kaçmak, çocuk eğitiminde olumsuz neticelere sebebiyet verebilir.

Çocuğun eğitim süreci boyunca iyilik sahibi kimselerin övülmesini, kötü olan kimselerin de kınanmasını nasihat eden Devvânî, telkin metodunu kullanarak terbiye etme yoluna gitmektedir.

Devvânî'nin eğitim sistemine bir bütün olarak bakıldığında, onun tedrici bir eğitim uyguladığı da görülmektedir. Çocuk süttten kesilince hemen eğitime başlanması gerektiğini söylemesi, çocuğun utanma duygusu ortaya çıktığında ahlaki ilkeleri öğretmenin zamanının geldiğini belirtmesi, çocukta temyiz gücü ortaya çıkınca kabiliyetine uygun bir sanat veya mesleğe yönlendirmenin gerekliliğini aktarması gibi durumların hepsi, onun tedrici bir eğitim uyguladığını göstermektedir.

Eğitimde önemli bir husus da bireysel farklılıkları dikkate almaktır. Çocuk eğitimi sürecinde bireysel farklılıkları göz önünde bulunduran Devvânî, her çocuğun kendi kabiliyetine uygun yetiştirilmesini ve yönlendirilmesini de vurgulamaktadır.

Çocuklara ahlaki değerlerin öğretilmesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus güzel ahlak sahibi bir öğretmenin seçilmesidir. Devvânî, öğretmen faktörünün çocuğun ahlaki gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmasından dolayı, iyi, dindar, akıllı, ahlaklı, kızgınlığında ve yumuşaklığında aşırıya kaçmayan birisinin tercih edilmesini tavsiye eder. Çünkü ona göre çocuklar taklit etmeye çok fazla yatkın oldukları için öğretmeni gözlemlerler ve model alırlar. Bu itibarla doğru model olabilmesi ve çocuk üzerindeki etkisi bakımından öğretmenin düzgün karaktere sahip olması bu bağlamda önem arz etmektedir.

Devvânî'ye göre çocuklara başta ibadet eğitimi olmak üzere, beslenme eğitimi, irade eğitimi, paylaşma ve yardımlaşma eğitimi, kıyafet eğitimi, doğruluk eğitimi, meslek ve sanat eğitimi mutlaka verilmelidir. Çocukların toplumda kabul görmesi ve yer edinmesi için bu eğitimler oldukça önemlidir. Bunun yanında çocuklara genel adap kuralları da öğretilmelidir. Çocuklar, insanlarla iletişimin nasıl olması gerektiğini, konuşma esnasında dikkat edilecek hususları, yeme içme konusunda uyulması gereken kuralları ve toplum içerisinde otururken, yürürken kaçınılması gereken davranışların neler olduğunu etraflıca bilmelidir.

Ortaya koymuş olduğu Ahlâk-ı Celâlî adlı eser ile insanlığa engin bir miras bırakan Celâleddîn Devvânî, ahlak ilminin ne olduğunu ve nasıl öğretilmesi gerektiğini bizlere aktarmıştır. Kendinden önceki ahlak kitaplarından yararlanması ve kendisinden sonra yazılacak ahlak kitaplarına örneklik teşkil etmesi bakımından eser dikkate değer bir öneme sahiptir. Tüm bunlara ilaveten eğitim anlayışı açısından günümüze yakın bir çizgi benimsemesi de esere daha özel bir anlam katmıştır.

Sonuç olarak Devvânî'nin ahlak ve eğitim konusundaki görüşlerini değerlendirerek ortaya konulan sonuçlar ışığında şu önerilere yer verilebilir:

- Tarihsel kültürümüzde yer alan ve daha önce çalışılmayan ahlak ve eğitim eserleri üzerinde çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Zira bu eserlerde günümüz ahlak ve eğitim problemlerine katkı sunacak önemli fikirler ortaya çıkarılabilir.
- Anne babalar aile içinde ahlak eğitimi üzerinde titizlikle durmalıdır. Özellikle genel adap kuralları çerçevesinde konuşma, yemek yeme ve davranış adabının nasıl olması gerektiği yönünde çocuklara pratik eğitimler verilmelidir.
- Aile içinde tüm bireylerin ortak bir saatte katılacağı “ahlak eserleri okuma programı” düzenlenmeli, özellikle henüz küçük yaşlardaki çocuklara seviyelerine uygun ahlaki değerleri telkin eden kitaplar okutulmaya çalışılmalıdır.
- Örgün eğitim kurumları ve aileler, çocuklara yönelik olarak Devvânî'nin de tavsiye ettiği şekilde temel değerler üzerinde durmalı ve bu değerleri benimsetmeye çalışmalıdırlar.
- Ahlak eğitiminde örnek/model olma metodunun etkisi yadsınamaz. Dolayısıyla öğretmenler ve anne babalar çocuklar üzerinde görmek istedikleri ahlaki davranışları ve öğretmeye çalıştıkları değerleri öncelikle kendileri sergilemeye çalışmalıdırlar. Öte yandan çocuğun kişilik gelişimi açısından çevresinde olumlu davranışlar sergileyen kişilerin olması da son derece önemlidir. Zira çocuk örnek alma fitratında yaratılmıştır. Bu bakımdan çocukla ilgilenecek bir bakıcının seçilmesi durumunda da

seçilecek bakıcının düzgün karakterli, güzel ahlaklı olmasına özen gösterilmelidir.

- Anne babalar, çocuk eğitime mümkün olan en erken dönemden itibaren başlamalıdır. Çünkü önemli ahlak yazarlarının ve günümüz pedagoglarının da ortaya koyduğu üzere çocukların karakter gelişimi ilk beş-altı yıl içinde şekillenmektedir. Bu itibarla eğitime erken başlamak, çocukların güzel ahlak sahibi bireyler olmaları noktasında faydalı olacaktır.
- Ebeveynler ve öğretmenler, çocuk eğitimi sürecinde daima hoşgörü tavrını takınmalı, zaman zaman çocukların sergilemiş oldukları ahlaki davranıştan ötürü onları ödüllendirmelidirler. Bununla birlikte çocuklara daima iyi ve güzel şeyleri telkin etmelidirler. Nitekim güzel iş ve davranışları telkin etmek, çocuklarda o iş ve davranış taklit etme arzusu uyandıracaktır.
- Son olarak ahlak eğitimi başta olmak üzere temel eğitim, sosyalleşme ve sorumluluk duygusunu kazanma aile içinde gerçekleşmektedir. Bu sebeple toplum ve devlet aileye gereken önemi vermeli, ailenin önemini gösteren sosyal farkındalık projeleri geliştirmeye çalışmalıdır.

KAYNAKÇA

Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, (Çev. Kamuran Şipal), Say Yayınları, (10. Baskı), İstanbul 2004.

Al-Makkı, Zaher, *"Halku'l-Ef'âl" Meselesi Ve Celâlüddîn Ed-Devvânî'nin "Halku'l-A'mâl" Risâlesi'nin Tahkiki Ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük 2018.

Altıkardeş, İsmet, *Din ve Sosyal Bütünleşme*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2004.

Anay, Harun, *Celaleddin Devvani Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Akder, Rana Nagihan; Meseri, Recı; Çakıroğlu, Funda Pınar, “Okul Çağı Çocukluk Döneminde Beslenme Eğitimi”, Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, Sayı:2, (2018), s. 1-10.

Akman, Mustafa, *Celaleddin ed-Devvani Ahlaki, Siyasi, Felsefi, Tasavvufi ve Kelami Görüşleri*, Ensar Neşriyat, (1. Baskı), İstanbul 2017.

Akman, Mustafa, “Celâleddîn Ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”, Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı:1, (2018), s. 122-159.

Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri*, DİB Yayınları, (5. Baskı), Ankara 2016.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, (27. Baskı), Ankara 2015.

Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, Timaş Yayınları, (20. Baskı), İstanbul 2005.

Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Aydın, Muhammed Şevki, *Eğitim Ahlakı*, DİB Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2018.

Aydın, M. Zeki, *Ailede Ahlak Eğitimi*, Timaş Yayınları, (7. Baskı), İstanbul 2015.

Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİB Yayınları, Ankara 1985.

Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, MÜİFV Yayınları, (9. Baskı), İstanbul 2013.

Bilgin, Beyza, *İslam ve Çocuk*, DİB Yayınları, (3. Baskı), Ankara 1997.

Bilgin, Beyza, “*Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XXIV, (1981), s. 469-483.

Canan, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye*, DİB Yayınları, Ankara 1980.

Canan, İbrahim, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2009.

Cebeci, Suat, *Dini Danışma ve Rehberlik*, DİB Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2016.

Corman, Louis, *Psikanaliz Açısından Çocuk Eğitimi*, (Çev. Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul 1996.

Çubukçu, İ. Agah, *İslam'da Ahlak ve Manevi Vazifeler*, DİB Yayınları, (12. Baskı), Ankara 2016.

Demir, Bekir, *Hz. Peygamber ve Çocuk Eğitimi*, İnsan Vakfı, İstanbul 2002.

Devvânî, Celâleddîn, *Ahlâk-ı Celâlî*, (Çev. Ejder Okumuş), Fecr Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2019.

Duman, M. Zeki, *Kur'an-ı Kerim'de Adab-ı Muaşeret*, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul 2011.

Durkheim, Emile, *Ahlak Eğitimi*, (Çev. Oğuz Adanır), Say Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2010.

Dündar, Mahmut, “İslam’a Göre Çocuğun Eğitilecek Yönleri”, Anemon: Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 6, (2018), s. 809-818.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, (Çev. Necati Yenieli, Hüseyin Kayapınar), Şamil Yayınları, 2011.

Ebu Gudde, Abdulfettâh, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, (Çev. Enbiya Yıldırım), Otto Yayınları, (3. Baskı), Ankara 2018.

Erdem, Hüsameddin, *Ahlak Felsefesi*, Hü-Er Yayınları, (7. Baskı), Konya 2015.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1988.

Eskicumalı, Ahmet, “Eğitimin Temel Kavramları”, (Ed. Yüksel Özden, Selahattin Turan), *Eğitim Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.

Ezgi, Mine, *Kızımı Yetiştiriyorum*, Elit Kültür Yayınları, (43. Baskı), İstanbul 2013.

Giddens, Anthony; Sutton, Philip W., *Sosyolojide Temel Kavramlar*, (Çev. Ali Esgin), Phoenix Yayınevi, (2. Baskı), Ankara 2016.

Gözütok, Şakir, *Sûfî Pedagojisi: Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.

Gözütok, Şakir “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu, 10-12 Haziran, C: II, Ordu 2016, s. 71-79.

Gözütok, Şakir, *Resulullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, Nesil Yayınları, İstanbul 2014.

Hökelekli, Hayati, “*Dini Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar*”, Diyanet Dergisi, Cilt: XIX, Sayı: 1, (1983), s. 27-39.

İbn-i Haldun, *Mukaddime I-II*, (Çev. Halil Kendir), Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara 2004.

İbni Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak*, (Çev. Abdulkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihat Tunç), Büyüyenay Yayınları, (2. Baskı), İstanbul 2013.

İmam Gazâli, *Ey Oğul*, (Çev. İbrahim Barca), Beyan Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2015.

İmam Gazâli, *İhyâu Ulûmi'd-Din I-IV*, (Çev. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974.

İmam Gazâli, *Kimyâ-yı Saâdet*, (Çev. Ali Arslan), Ataç Yayınları, (1. Baskı), İstanbul 2015.

İmam Malik Bin Enes, *Muvatta I-II*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Jacquin, Guy, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, (Çev. Mehmed Toprak), Remzi Kitapevi, İstanbul 1976.

Kandemir, M. Yaşar, *Öğretmenlerimizle Başbaşa*, TDV Yayınları, (2. Baskı), Ankara 2018.

Kant, İmmanuel, *Eğitim Üzerine*, (Çev. S. Emre Bekman), İz Yayıncılık, (3. Baskı), İstanbul 2018.

Kaymakçan, Recep; Meydan, Hasan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, Dem Yayınları, (2.Baskı), İstanbul 2016.

Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, (Sad. Murat Demirkol), Fecr Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2016.

Koç, Ahmet, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, Rağbet Yayınları, (3. Baskı), İstanbul 2014.

- Okiç, M. Tayyib, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, DİB Yayınları, Ankara 1978.
- Okumuşlar, Muhiddin, *Fitrattan Dine*, Yediveren Kitap, (1. Baskı), Konya 2002.
- Özbek, Abdullah, “*Ahlak Eğitiminin Önemi*”, Diyanet Dergisi, Cilt: XIX, Sayı:3, (1983), s. 56-64.
- Öztürk, Mustafa, *Efendimiz’den Ahlak Ölçüleri*, Erkam Yayınları, İstanbul 2013.
- Payot, Jules, *İrade Terbiyesi*, (Çev. Hakan Alp), Ediz Yayınevi, (3. Baskı), Bursa 2019.
- Rousseau, J.J., *Emile “Bir Çocuk Büyüyor”*, (Yay. Haz. Ülkü Akagündüz), Selis Kitaplar, İstanbul 2016.
- Sadi Şirazi, *Bostan*, (Yay. Haz. Murat Kartal), Parıltı Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Safa, Mustafa, *H. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı*, Araştırma Yayınları, (1. Baskı), Ankara 2015.
- Sarıçam, İbrahim; Erşahin, Seyfettin, *İslam Medeniyet Tarihi*, TDV Yayınları, (12. Baskı), Ankara 2018.
- Selçuk, Mualla, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, TDV Yayınları, (6. Baskı), Ankara 2015.
- Selçuk, Ziya, *Eğitim Psikolojisi*, Nobel Yayınları, (20. Baskı), Ankara 2012.
- Siddiqi, Bakhtyar Husain, “*Celâleddin Devvânî*”, (Çev. Emrullah Yüksel) Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:6, (1986), s. 175-180.
- Tarhan, Nevzat, *Aile Okulu ve Evlilik*, Timaş Yayınları, (24. Baskı), İstanbul 2017.

Terzioğlu, Hülya, “*Celâleddîn ed-Devvânî’nin İsbât-ı Vâcib Anlayışı ve Osmanlı Düşünce Dünyasına Etkileri*”, İslam ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt:7, Sayı:1, (2018), s. 330-343.

Tetik, Hayati, “Burhaneddin Zernûcî”, (Ed. Mustafa Köylü, Ahmet Koç), *Klasik İslâm Eğitimcileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2016.

Tetik, Hayati, “*Din Hizmetlerinde İletişim Becerileri ve Empati*”, EKEV Akademi Dergisi, Cilt: XIII, Sayı: 41, (2009), s. 159-182.

Tetik, Hayati, “*Ortaöğretim Kurumlarında Mükafat ve Ceza Algısı (Ağrı Örneği)*”, Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:3, (2013), s. 99-138.

Ünal, İbrahim, *Çocuk ve Biz*, Nesil Yayınları, (11. Baskı), İstanbul 2014.

Yavuzer, Haluk, *Ana-Baba ve Çocuk*, Remzi Kitabevi, (18. Baskı), İstanbul 2005.

Yavuzer, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, (7. Baskı), İstanbul 1992.

Yörükoğlu, Atalay, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Özgür Yayınları, (19. Baskı), İstanbul 1994.